

A close-up photograph of a cat's face, focusing on its green eye and whiskers. A yellow rectangular box with a thin black border is overlaid on the lower half of the image, containing the title and author information.

LA MIRADA, UNA ELECCIÓ

EL BENESTAR
ANIMAL EN EL
CONTEXT EDUCATIU

Aïda Ganyet López

LA MIRADA, UNA ELECCIÓ

**El benestar animal en el context
educatiu**

Aïda Ganyet López

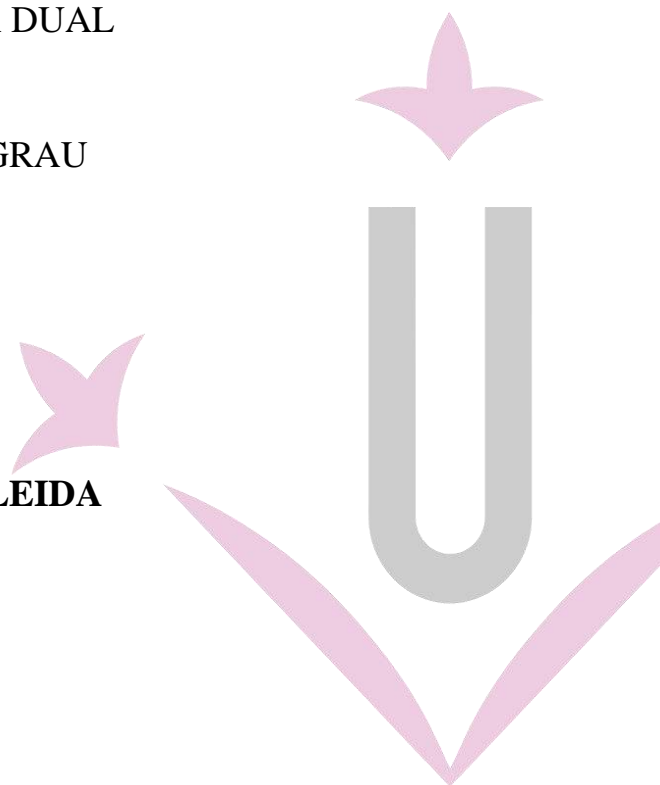
Tutora: Carme Molet

FACULTAT D'EDUCACIÓ, PSICOLOGIA I TREBALL SOCIAL
EDUCACIÓ PRIMÀRIA DUAL

TREBALL DE FI DE GRAU

2019/20

UNIVERSITAT DE LLEIDA

RESUM

Quan mires un animal, què veus? Què sents? T'imagines com pot arribar a sentir-se? La mirada és una elecció que pot ser educada a partir de conèixer totes les realitats. És a partir d'aquestes que tu, pots decidir com mires l'altre. En aquest treball es presenta una revisió crítica i actualització teòrica envers el concepte de "benestar animal". Primerament es durà a terme una recerca d'informació entorn la sentiència animal, la qual justifica la necessitat de plantejar una "ètica animal". A continuació, es desenvoluparan les teories del corrent de nous humanismes de les autores Vandana Shiva, Yayo Herrero, Corine Pelluchon i William Kymlicka, i del corrent posthumanista de les autores Donna Haraway i Rosi Braidotti. És a partir de les seves propostes teòriques que es durà a terme un apartat relacionant-les amb l'educació per tal d'analitzar com es planteja el tema dels animals a les aules.

PARAULES CLAU: benestar animal, antiespecisme, sentiència, agentivitat, etologia, pacient moral.

ABSTRACT

When you look an animal, what do you see? What do you feel? Can you imagine how it feels? The gaze is an election that can be educated from knowing all the realities. It is from the gaze that you can decide how you look the other. This work presents a critical review and theoretic update around the concept of "animal welfare". Firstly, it will carry out an enquiry of information surroundings the animal sentience, which justifies the necessity to pose an "animal ethic". Then it develops the theories of the current of new humanisms of the authors Vandana Shiva, Yayo Herrero, Corine Pelluchon and William Kymlicka, and of the current post-humanist of the authors Donna Haraway and Rosi Braidotti. It is from their theoretic proposals that the work will carry out a section relating them with the nurture for such to analyse how poses the motif of the animals at the classrooms.

KEY WORDS: animal welfare, antispecism, sentience, agentivity, ethology, moral patient.

Índex

Presentació del treball	5
Justificació del tema escollit.....	7
Preguntes del treball	9
Metodologia.....	9
Estructura del treball.....	10
La qüestió animal	12
El moviment per la defensa dels animals	15
Evolució històrica del moviment per la defensa dels animals.....	17
Éssers sentients.....	21
El benestar animal dins el pensament filosòfic	27
Nous humanismes.....	27
Posthumanisme	47
Contrast d'ambdues posicions.....	58
Benestar animal en el context educatiu	68
Literatura infantil.....	70

Els animals en les il·lustracions de la literatura infantil	71
Currículum de primària.....	75
Àmbit de coneixement del medi.....	75
Àmbit d'educació en valors socials i cívics.....	81
Reflexió curricular	85
Aplicació pràctica del concepte “Benestar Animal”	87
Projectes educatius.....	87
Associacions per la Defensa dels Animals.....	88
Experiències amb animals	90
Reflexió sobre l'aplicació pràctica	93
Conclusions	96
Aportacions personals	97
Implicacions educatives.....	100
La nostra realitat.....	103
Bibliografia i webgrafia	106
Bibliografia i webgrafia de les il·lustracions.....	112

- **PRESENTACIÓ DEL
TREBALL**

1

La societat del segle XIX està regida per un conjunt d'estímuls i discursos que mostren la realitat fragmentada en la qual estem vivint. El bombardeig massiu que suposen els mitjans de comunicació, les polítiques tardanes, els interessos econòmics, entre d'altres, estableixen una xarxa coordinada de persuasió social que influeixen en l'opinió pública de manera global.

La nostra societat, una societat antropocèntrica i globalitzada, mostra com els humans ens hem situat per sobre la resta d'éssers vius i per sobre la natura, als quals els hem donat un valor instrumental basat en el benestarisme i amb l'objectiu últim de satisfer les nostres necessitats.

Després d'haver-nos apropiat de tot el planeta Terra, hem extret tot el que necessitàvem i més, ja que, davant la gran abundància de recursos, s'ha imposat una economia de mercat globalitzada que exigeix una reducció continua dels costos de producció, però aquests han de ser massius. La major part de la població s'ha posicionat passivament envers el que succeeix arreu del món. D'aquesta manera, s'ha justificat i acceptat un sistema d'acord amb el domini total de l'ésser humà i en l'explotació il·limitada i cruel d'altres éssers vius, el capitalisme.

Aquest fet ha arribat a un punt de difícil retorn en què el planeta Terra s'ha vist perjudicat a gran escala i és ara quan aquesta bena que ens tapa els ulls està caient i les conseqüències s'estan fent presents. Encara que les polítiques dominants continuïn esforçant-se per posar un teló sobre l'explotació i la violència institucionalitzada, tot controlant els mitjans de comunicació per tal de minimitzar la difusió de la informació, la realitat és difícil d'amagar.

- ❖ L'augment de les taxes de CO² en l'atmosfera, causa pel canvi climàtic, han augmentat gairebé 1 grau de temperatura mitjana en la superfície terrestre comportant el desglaç dels pols i l'augment del nivell del mar, entre altres conseqüències.
- ❖ La cultura d'*utilitzar i tirar* s'ha establert permanentment en les societats, on es produeixen grans quantitats de residus mal gestionats, que damnifiquen els ecosistemes i contaminen mars i sòls, provocant que els éssers vius que els habiten sofreixin enverinaments i la mort.

- ❖ La gestió insostenible de les terres de cultiu i de pastura, juntament amb el desenvolupament urbà en espais naturals, està provocant la pèrdua de la matèria orgànica, de la capacitat d'absorció i de la biodiversitat tant animal com vegetal dels sòls.
- ❖ Les modificacions en els ecosistemes ha provocat que fins a un milió d'espècies es considerin en perill d'extinció, i aquest número solament va en augment.

Els factors mencionats anteriorment solament són uns pocs comparats amb tots els danys que l'acció humana està provocant en el planeta Terra. Danys que, si no es duu a terme un canvi aviat, ràpid i eficaç; seran irreversibles.

▶ ▶ ▶ Justificació del tema escollit

Davant la realitat explicada en el punt anterior, han anat sorgint moviments en què dones i homes han aixecat la seva veu i han visibilitat i denunciat les injustícies i violacions que es produeixen arreu del món contra la natura i els animals. Però fer aquest canvi de mentalitat, suposa un llarg i dur procés d'autoconeixença i de descobriment del qual s'amaga darrere el que nosaltres acceptem com a comú o, fins i tot, que desconeixem.

La inquietud principal que ha fet possible la realització d'aquest treball de final de grau parteix exactament d'una ferida profunda i dolorosa que em va fer adonar de certes injustícies i violències normalitzades envers els animals no-humans.

A l'edat d'onze anys vaig assistir inconscientment a una celebració de la matança del porc a casa d'unes amigues. Una celebració típica de Catalunya en què tothom sap que s'ha de sacrificar un o més porcs per a poder aprofitar-ne el màxim de la seva carn i així, nosaltres, poder menjar. Fins aquest punt tot molt lògic i normal. Però una cosa és menjar-te la llonganissa una vegada ja està cuinada i amb un bon tros de pa amb tomàquet; i l'altra ben diferent és veure tot el procés de producció d'aquella llonganissa. Aquest va ser el meu cas, durant aquella matança del porc vaig veure com un pobre animal era lligat per les extremitats inferiors i assassinat de manera lenta, dolorosa i conscient. Després, i sense entrar en detalls, vaig viure en primera persona el procés de producció de la llonganissa.

Aquesta experiència em va marcar i, tot i que en aquell moment em va provocar una tristesa i dolor immens, de manera inconscient vaig anar configurant la meva personalitat envers la qüestió animal.

Vídeos d'animals vulnerables en mans d'humans anaven apareixent com bolets en les meves xarxes socials als quals jo no podia trobar una explicació justa i ètica. A poc a poc, vaig adonar-me que jo, igual que la resta d'habitants humans del món, érem, de manera directa o indirecta, participants i promotors d'un sistema capitalista basat en l'explotació sense límits dels animals.

Ara observo el que m'envolta i m'és inevitable no pensar en la història i el procés darrere el què veig. Les carns i embotits, la llet i el formatge, els ous, entre d'altres, provenen d'un mercat basat en la cria intensiva on els animals són assassinats en escorxadors, on les femelles són inseminades artificialment per criar i són apartades de les seves cries però explotades per obtenir la llet o per continuar criant. La tauromàquia tan famosa a Espanya, els zoos o circs, on els animals són una atracció creada pels humans i per als humans en què aquests són ridiculitzats i humiliats, tancats en gàbies i piscines que s'allunyen molt del medi en el fet que haurien de viure, l'atordiment constant amb antidepressius, la fam, la mutilació i, en molts casos, la mort. La caça major, la qual actualment és una activitat de lleure per a les elits. El comerç de pells i el foie-gras en són altres de les crueltats que encara es duen a terme en el segle XXI, les quals tenen una difícil justificació moral.

El motiu d'aquest treball sorgeix de la voluntat de conèixer teòricament corrents de pensament filosòfic antiespecistes que canvien la mirada que tenim cap als animals i que cada vegada van guanyant importància, ja que tinc molt clar la meva posició respecte a la qüestió animal, però necessito tenir una visió crítica i argumentada per tal d'expressar-me amb propietat. Alhora pretenc analitzar com es tracta el "benestar animal" en l'educació i, així poder aportar un nou punt de vista amb la meva recerca. Finalment, el conjunt d'aquest treball mostra una petita part del que em configura com a persona que viu en una societat que comença a descobrir-se els ulls i afrontar èticament les conseqüències dels actes de la humanitat amb la intenció de trobar alternatives justes per habitar el planeta Terra d'una manera més sana i equilibrada.

▶ ▶ ▶ **Preguntes del treball**

Aquest treball parteix d'una inquietud personal i d'un conjunt d'experiències personals que m'han fet observar el món d'una manera més crítica. Aquest fet ha suposat que, com a ciutadana, prengui consciència sobre quins posicionaments hi ha entorn el maltractament i l'explotació animal en l'actualitat. A més, com a futura docent, m'és inevitable qüestionar-me quin tractament rep la temàtica dels animals en l'àmbit de l'educació.

Així doncs, em plantejo els següents interrogants com a objectius d'estudi:

1. Quins discursos envers els animals es contemplen des de les perspectives de nous humanismes i posthumanisme?
2. Com es planteja el "benestar animal" en les aules de primària?
3. Quines premisses s'haurien de tenir en compte a l'hora d'introduir la qüestió animal en les aules?

El marc teòric seleccionat i l'estudi posterior pretenen donar resposta als interrogants anteriors.

▶ ▶ ▶ **Metodologia**

Al llarg del treball s'han realitzat un conjunt de canvis per tal de donar resposta als imprevistos que la pandèmia i el consegüent confinament ha provocat.

La primera part del treball, el marc teòric, no ha sofert cap modificació. Aquesta ha consistit a realitzar una recerca bibliogràfica que concreta informació sobre diferents autores dels corrents de pensament de nous humanismes i posthumanisme i, així, conèixer el seu posicionament en la qüestió animal i les seves propostes socials i educatives entorn el "benestar animal".

En la segona part del treball és on hi ha hagut el canvi més significatiu. Primerament aquest consistia en què, a partir de la teoria recollida en l'apartat anterior, es fixessin un conjunt de premisses bàsiques per poder analitzar com són tractats els animals en les il·lustracions de la literatura infantil partint del "benestar animal". No obstant això,

aquesta idea inicial va haver de canviar perquè, per realitzar-la, era necessari accedir a biblioteques per poder analitzar diversos llibres infantils. Així doncs, es va decidir realitzar una anàlisi sobre com és tractat el “benestar animal” en el context educatiu tenint en compte tant les il·lustracions de la literatura infantil, com el currículum i diverses activitats en què s’estableix un contacte directe amb els animals.

Quant a la metodologia emprada en el treball, es duu a terme una investigació qualitativa. Aquesta consisteix a comprendre un fenomen no quantificable complex en profunditat partint de la reflexió i el pensament crític sense mantenir el problema d’investigació immutable, sinó que es permet la redefinició d’aquest.

▶▶▶ Estructura del treball

El treball es divideix en tres parts diferents. Primerament es troba el marc teòric en què es tracta la qüestió animal. S’inicia amb una recerca d’informació sobre l’evolució dels moviments per la defensa dels animals i els estudis de sentiència animal, per tal de continuar amb l’anàlisi i reflexió sobre les propostes de les sis autores¹ dels corrents de pensament filosòfic nous humanisme si posthumanisme.

Seguidament es realitza una anàlisi basada en com és tractat el benestar animal en el context educatiu. En aquest apartat es contempla com són tractats els animals en les il·lustracions i la literatura infantil; quines implicacions proposa el currículum de primària envers el tema treballat; i quines aplicacions pràctiques existeixen actualment: projectes educatius, associacions per la defensa dels animals i experiències amb animals. A més de l’anàlisi posterior, també es duu a terme una reflexió en què s’inclouen els aspectes que es veurien implicats si es tinguessin en compte les propostes de les autores analitzades en l’apartat anterior.

Finalment es troben les reflexions i conclusions finals. Aquestes s’han subdividit en tres apartats. El primer se centra en quins aspectes ha aportat el treball en el desenvolupament moral i crític personal. En segon lloc es troben les implicacions educatives finals en les

---

¹ Al llarg del treball s’analitzen cinc autores i un autor. No obstant això, empraré el femení per referir-me a elles, ja que la majoria són dones i, així, facilitar la lectura.

quals es conclourà si els interrogants proposats com a objectius d'estudi s'han assolit. En tercer i últim lloc hi ha una reflexió sobre la pandèmia Covid-19 que ha afectat arreu del món, per tal d'establir una visió crítica sobre la relació d'aquesta amb la coexistència que tenim amb els animals.

La primera etapa, allò que fa que una persona canviï de vida, està marcada per una experiència dolorosa, per una revelació que colpeix. Sense aquesta ferida, no es pot despertar – Corine Pelluchon (2018, p.23).

*Figura 1. Infant traient-se la bena dels ulls, mentre tothom al seu voltant roman cec [Il·lustració].
Extret del llibre *Sin Palabras* de Roger Olmos i la Fundació FAADA (2014).*

- **LA QÜESTIÓ
ANIMAL**

2

El món actual està duent a terme diversos processos de canvi que estan comportant alteracions profundes i constants en els diferents àmbits de la vida. Aquestes transformacions es veuen impulsades per la convergència de dos fenòmens: un capitalisme cognitiu i l'existència de la sisena extinció.

El primer fenomen, el *capitalisme cognitiu*, també és conegut com la quarta revolució industrial. Aquesta es basa principalment en el *knowledge-based economy* en el qual el coneixement i l'economia es relacionen per mitjà de les noves tecnologies i la informació és utilitzada com a element principal per generar riquesa associada als béns immaterials i simbòlics. Aquesta nova *indústria de la informació* ha desenvolupat noves economies que es caracteritzen per “la progresiva implantación de las tecnologías de la información y la comunicación (TIC) en el conjunto de las actividades económicas, tanto de producción como de distribución y consumo” (Vilaseca, Torrent i Díaz, 2002, p.3). D'aquesta manera,

la economía del conocimiento no solo son las empresas .com, sino también los cambios en la oferta –nuevas formas de producción, de trabajo, de interacción entre empresas, de oferta de productos y de innovación en los diseños organizativos, etc.– y los cambios en la demanda –nuevas formas de distribución y consumo, de inversión y financiación, de cambios en las relaciones internacionales, etc.– generados por el uso intensivo de las TIC y los contenidos digitales (Vilaseca et al., 2002, p.3).

La consolidació d'aquesta nova economia va més enllà del desenvolupament d'activitats associades amb la tecnologia, si no que suposa una reorganització global de l'existència humana on el coneixement importa en la mesura en què és capaç de produir una economia en l'àmbit de l'immaterial. Amb aquesta nova realitat, és inevitable no pensar i reflexionar en el fet que no hi ha cap esfera de la vida en què les tecnologies no estiguin presents. Així doncs, de manera ineludible hi ha una modificació en la sensibilitat cultural on les nostres formes de sentir, percebre, entendre i relacionar-nos amb el que ens envolta es veuen afectades per l'organització del coneixement, és a dir, s'està generant una *societat del coneixement* en què la subjectivitat individual es veu influenciada per diversos mecanismes de control i de poder intervinguts pels dispositius tecnològics.

El segon fenomen, la sisena extinció massiva de la vida natural del planeta, està suposant una pèrdua de la biodiversitat arreu del món a causa de la intervenció humana. Quan parlem de biodiversitat, aquesta no es basa únicament en la diversitat de tots els

organismes vius, sinó que va més enllà i engloba la diversitat dels sistemes ecològics dels quals formen part. Segons la Secretaria del Conveni de les Nacions Unides sobre la Diversitat Biològica (CDB), els cinc factors principals que estan afavorint la situació han estat: “la transformación de los hábitats, la sobreexplotación, la contaminación, la invasión de especies exóticas y el cambio climático” (Normander, 2012, p. 312). Tal com explica Normander (2012),

la sobrepoblación humana “ha transformado los ecosistemas durante las últimas décadas hasta un grado nunca visto con anterioridad. Para mantener el crecimiento económico y la demanda creciente de alimentos, recursos y territorio, gran parte de las zonas naturales del planeta ha sido transformada en espacios edificados o cultivados, para la agricultura y las plantaciones. (p.312)

Fins fa pocs anys, no hi havia necessitat de protegir a les espècies que no estaven sota un perill d'extinció; eren espècies comunes, no catalogades com a vulnerables o sota amenaça. Tal com defineix el Real Decret 139/2011, del 4 de febrer, pel desenvolupament del Llistat d'Espècies Silvestres en Règim de Protecció Especial i del Catàleg Espanyol d'Espècies Amenaçades,

cuando su dinámica poblacional indica que sigue y puede seguir constituyendo a largo plazo un elemento vivo de los hábitats a los que pertenece; el área de distribución natural no se está reduciendo ni haya amenazas de reducción en un futuro previsible; existe y probablemente siga existiendo un hábitat de extensión suficiente para mantener sus poblaciones a largo plazo.(Capacete, 2019, p.79)

Aquest fet, juntament amb l'explotació humana del planeta, ha comportat que la gran majoria d'éssers vius es vegin reduïts, fet que està suposant que fins a un milió d'espècies es considerin en perill d'extinció. L'acció humana sobre el planeta (explotar els recursos naturals, la contaminació, la desforestació...) ha estat la que ha modificat els cicles naturals de la vida, fent que l'extinció d'espècies vagi en augment.

Figura 2 (2020). Espècies amenaçades i en perill d'extinció [Graella Informativa].

Exret de The IUCN Red List of Threatened Species.

Aquesta situació afecta negativament a tota la humanitat, ja que és la naturalesa el que ens possibilita viure en la Terra, necessitem uns recursos naturals amb els quals obtenir aliments, medicines, energia... És per això que la conservació de la biodiversitat i dels ecosistemes és necessària per a poder sobreviure. És necessari un respecte envers tots els éssers vius, una solidaritat ecològica i un equilibri entre què necessitem la Terra per sobreviure i el que podem aportar nosaltres a aquesta.

Arran de la convergència d'aquests dos fenòmens, juntament amb la necessitat de canvi, han sorgit diversos moviments socials que lluiten contra la supremacia humana i la jerarquització social. Alguns d'aquests moviments són els moviments feministes, els moviments LGTBIQ, els moviments ecologistes, el moviments per la defensa dels animals, entre molts d'altres.

▶ ▶ ▶ El moviment per la defensa dels animals

Els moviment per la defensa dels animals és considerat un “moviment filosòfic, social, cultural i polític” (Pelluchon, 2018, p. 82) que pretén impulsar un nou paradigma biocèntric basat en els sentiments morals envers els animals i la naturalesa. D'aquesta manera, es pretén lluitar i defensar els interessos de tots els animals per tal de millorar la seva situació d'una manera justa amb l'objectiu d'abolir l'explotació, la dominació i el maltractament que sofreixen els animals en la majoria de contextos de la vida.

Per començar a endinsar-nos en el moviment animalista, és necessari conèixer diversos conceptes clau que es basen en la defensa els drets dels animals:

- ❖ Antiespecisme: L'antiespecisme consisteix a eliminar els prejudicis i la discriminació de les espècies, les quals són considerades inferiors i aquestes es veuen jerarquitzades; i aconseguir donar el mateix valor als interessos dels no humans i dels humans. Aquesta igualtat no comporta que ambdues parts siguin idèntiques, però sí que dona importància a la responsabilitat que tenim respecte dels altres éssers vius.
- ❖ Etologia: És una branca de la biologia que correspon a l'estudi dels comportaments de les diverses espècies animals. L'etologia va ser creada l'any 1854 per Geffroy Saint-Hilaire i trobem científics tan coneguts com Charles Darwin, Jean-Henri Fabre, Jakob von Uexküll, Adolf Portman, entre molts d'altres (Pelluchon, 2018).
- ❖ Pacient moral: Un pacient moral és l'objecte de la nostra responsabilitat. Aquesta categoria, fins fa poc era reservada als humans; però ara es considera agent moral a qualsevol espècie que posseeixi agentivitat.
- ❖ Agentivitat: La capacitat d'expressar els interessos i les preferències individuals. A partir d'aquesta idea, els animals que tenen agentivitat són considerats agents morals, tot i no poder-los imputar la responsabilitat dels seus actes ni actuar com agents deliberatius (Pelluchon, 2018).
- ❖ Benestar animal: Segons el Farm Animal Welfare Council (FAWC), l'any 1992 es van establir cinc llibertats que tot animals no humà hauria de tenir: "l'absència de fam, de set i de malnutrició; la presència de refugis apropiats i confort; l'absència de malalties i ferides; l'absència de por i d'ansietat; la possibilitat d'expressar els comportaments propis de cada espècie" (Pelluchon, 2018, p.130). Més endavant, també s'han afegit la socialització i el respecte per la integritat de l'animal a la llista de llibertats bàsiques. Així doncs, "el concepto de 'bienestar animal' incluye aspectos relacionados con la salud física, el estado emocional y el comportamiento de los animales" (Manteca i Salas, 2015, p.1).

Amb la intenció de conèixer millor aquest moviment és necessari saber l'evolució que ha tingut al llarg de la història, el fet científic d'éssers sentients en què es recolza el moviment per la defensa dels animals i quines repercussions socials hi ha actualment envers aquest.

Evolució històrica del moviment per la defensa dels animals

Des de l'inici dels temps hi ha hagut poques cultures que han considerat l'animal com a un ésser mereixedor d'uns drets mínims. Una d'aquesta ha estat la filosofia budista, que durant més de vint-i-cinc segles s'ha basat en doctrines de no-violència i de l'estima a tots és éssers vius (Richard, 2015). Durant el segle IV aC a Pèrsia, Zaratustra és considerat el primer protector dels animals gràcies al fet que va prohibir el sacrifici de bous. Més tard, les influències Índies i Perses van anar estenent-se a l'occident arribat a l'antiga Grècia, on filòsofs com Pitàgores van optar pel vegetarianisme defensant defensava els drets dels animals considerant-los iguals als dels humans, ja que tenien el mateix tipus d'ànima.

No obstant això, a partir de la civilització grega la situació envers els animals va canviar. La humanitat va dur a terme accions cruels envers els animals. Un clar exemple és el de la civilització romana, on s'utilitzaven als animals com a espectacle en els amfiteatres. A més, el sistema jurídic romà va incloure als animals com "una categoria específica dentro de los elementos integrantes de la propiedad" (Giménez-Candela, 2017).

Els segles següents van ser bastant semblants. Durant el segle XVI a Europa, sota el mandat del cristianisme que defensava la idea que els animals no tenien una ànima i podien ser utilitzats pels humans (Richard, 2015), les societats van estar plenes d'ignorància i supersticions. Molts gats van ser cremats en fogueres i llops caçats a causa de la seva suposada relació amb la bruixeria. També existien els espectacles d'espècies exòtiques on els animals eren humiliats i maltractats com les lluites entre bull-dogs i toros en Anglaterra o les lluites de galls.

No va ser fins a l'arribada de la Il·lustració, entre el segle XVII i els inicis del segle XIX, que es van produir profunds canvis culturals i socials, entre ells la Revolució Francesa (1789-1799). En aquest període històric, el moviment animalista va començar a fer-se més present, juntament amb un conjunt d'altres accions col·lectives que divulgaven idees ecologistes, pacifistes i feministes. Tots aquests moviments es caracteritzaven per denunciar que la dominació sempre s'ha exercit sobre els cossos dels altres, els més febles; i també per reivindicar un conjunt d'identitats a partir de protestes per aconseguir canvis polítics (Salazar, 2019). Amb el pensament il·lustrat es van començar a plantejar qüestions envers si, a part de l'ésser humà, s'hauria de prendre en consideració a les altres espècies animals no humanes. Aquesta qüestió va desenvolupar-se en la "Teoria del deure

indirecte per amb els animals” en la qual es defensa que “la propia humanidad de cada persona, existe un deber moral que nos crea ciertas obligaciones para con los animales” (Kaila, 2017, p. 20). No obstant aquest plantejament, aquesta teoria es basa en el fet que la naturalesa humana és la que es fa tenir compassió envers els animals, sense la necessitat d'establir uns drets legals que els defensin; és per aquest motiu que és un deure indirecte, cosa que és bastant diferent de la idea que defensen els animalistes actuals.

A continuació va sorgir l'utilitarisme, defensat per Jeremy Bentham (1748-1832) i John Stuart Mill (1806-1873), el qual es basava en l'objectiu ètic de disminuir el sofriment i augmentar el plaer. D'aquesta manera, les accions humanes són valorades com a morals o immorals depenent de les conseqüències positives o negatives que produeixen. Quant als animals, l'utilitarisme exposa que el sofriment animal no aporta beneficis i, per tant, fa disminuir la felicitat humana, per aquest motiu hauria de ser un acte a evitar en la mesura del possible.

Paral·lelament a l'utilitarisme, es va desenvolupar el deontologisme gràcies a Herman Sagget amb la publicació del seu llibre *The rights of animals* (1792). Aquest moviment defensa la igualtat entre humans i animals no humans, sorgint així la necessitat d'establir uns drets dels animals que garantissin el seu benestar i la seva llibertat.

Va ser durant el segle XIX quan, en el parlament del Regne Unit, va sorgir la primera Llei en defensa dels drets dels animals en Europa: Ley de Tratamiento Cruel del Ganado (1822). Aquesta llei tenia l'objectiu de prevenir la crueltat i el maltractament que es duia a terme en la ramaderia. Gràcies a aquesta llei, l'any 1824, en el Regne Unit, es va crear la primera organització a favor de la defensa dels animals anomenada Society for the Prevention of Cruelty to Animals. Aquesta tenia “el objetivo principal de evitar los abusos de los coches de caballos” (Donaldson i Kymlicka, 2011, p. 13).

Figura 3. Escena congelada d'una dona tapant-se els ulls i allargant una mà per tocar un magestuós cavall blanc. *El problema del cavall* de Claudia Fontes (2017) [Escultura]. Pavelló Argentí de la 57na Exposició Internacional d'Art-La Biennal de Venècia.

Aquesta organització va comportar una popularització del moviment per la defensa dels animals, el qual es va convertir en una important força social, recolzada tant per noves organitzacions, per debats públics i per teoritzacions acadèmiques sobre l'ètica quant al tractament dels animals. Entrats el segle XX, el zoòleg William M.S. Russel i el microbiòleg Rex L. Burch van desenvolupar la teoria de les tres "R" en el seu llibre *Los principios de la técnica experimental humanitaria* (1959) on s'exposa que les pràctiques experimentals que comporten algun sofriment animal han de ser evitades en la mesura del possible per tal que siguin més humanitàries. D'aquesta manera, el significat de les tres "R" és el següent: Reemplaçar (buscar altres alternatives quant a la utilització dels animals en les experimentacions); Reduir (disminuir en el nombre d'animals que es necessiten en els experiments); i Refinar (millorar les tècniques d'experimentació per tal d'evitar en la mesura del possible el sofriment animal). Aquesta teoria va prendre molta importància i va veure's reflectida en diverses directives de la Unió Europea: "Directiva 86/609/CEE del Consejo respecto a la protección de los animales utilizados para experimentación y otros fines científicos, de 1986; y la Directiva 2010/63/UE del Parlamento Europeo y del Consejo relativa a la protección de animales utilizados para fines científicos, de 2010" (Blasco, citat per Kaila, 2017, p.23).

Durant els anys setanta es va popularitzar la consciència animalista, duent-se a terme molts estudis relacionats amb les emocions animals, fet que va permetre que, tant la teoria ètica de l'utilitarisme com la del deontologisme, prenguessin importància gràcies a estudiosos activistes com Peter Singer i Tom Regan.

Peter Singer, professor de Dret i de Filosofia en la Universitat de Monash, Melbourne, va publicar el llibre *Animal liberation* (1975), on planteja la idea que independentment de l'espècie (humans o no humans), s'han de tenir presents els seus sentiments i interessos, i actuar en conseqüència. L'altre pioner és Tom Regan, professor emèrit en la Universitat Estatal de Carolina del Nord, va escriure *The case of animal rights* (1983), on justifica perquè els no humans haurien de tenir els mateixos drets que els humans, ja que són "subjectes" de la seva pròpia vida. El posicionament d'aquests escriptors, entre d'altres, tenia dos objectius principals: fer conscient a la societat de la sentiència dels animals i, alhora, denunciar l'especisme.

A partir d'aquests dos autors, entre altres, el moviment animalista va començar a configurar-se sobre els bases que "el criteri per ser considerat moralment no està en la raó

ni en el llenguatge, sinó en la sensibilitat” (Pelluchon, 2018). A més, volien mostrar als ciutadans que la societat era culpable d’un maltractament constant i cruel envers altres éssers sentients. En mig d’aquesta etapa de creixement del moviment animalista, l’any 1978 es va proclamar la Declaració Universal dels Drets dels Animals, la qual va ser aprovada per la UNESCO i per l’ONU. No obstant això, aquesta va ser més un simple manifest d’intencions, no pas una sèrie de principis legislatius, és a dir, els diversos països no tenien el compromís ni l’obligació de dur a terme mesures la cura dels animals (Kaila, 2017).

L’any 1993, la Farm Animal Welfare Council va establir cinc llibertats per tal d’aconseguir el benestar animal: lliures de fam i set; lliures d’incomoditat; lliures de dolor i malalties; lliures per poder expressar el seu comportament; i lliures de por i estrès. Poc després, es va crear la pròpia Ciència del Benestar Animal (Giménez-Candela, 2017).

L’any 2000, la World Society of the Protection of Animals i la Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals van organitzar l’Animal 2000 World Congress a Londres, on es va presentar la proposta de la Declaració Universal sobre Benestar Animal.

A poc a poc es van anar prohibint els esports sanguinaris i també es van establir normes legislatives en contra la crueltat animal en els àmbits d’investigació, agricultura, caça, zoològics i circs. Un exemple és el referèndum sobre la Proposició 2, celebrat a Califòrnia l’any 2008, en què la proposta de prohibir l’ús de gàbies de gestació per porcs i les gàbies en bateria per gallines, va ser recolzat pel 63% dels vots (Donaldson i Kymlicka, 2011).

No obstant això, si s’analitza la situació actual del moviment per la defensa dels animals, tot i poder veure petits èxits, posicionant-nos en una perspectiva global, el moviment no ha aconseguit les fites desitjades encara. Un motiu clar per a afirmar aquest fet és que la població humana s’ha duplicat des dels anys setanta, mentre que la població d’animals salvatges ha disminuït un terç, a causa del desenvolupament urbanístic que elimina part dels hàbitats, la caça i l’alimentació, entre altres. A més, el sistema de ramaderia intensiva de les granges ha augmentat la seva producció per tal de satisfer la demanda de carn que la societat exigeix. A hores d’ara, “la producción cárnica mundial se ha triplicado desde 1980, hasta el punto de que, hoy día, los humanos matan a 56.000 millones de animales al año para comérselos (sin contar los animales acuáticos)” (Donaldson i Kymlicka, 2011, p. 14-15).

Davant aquesta realitat, hi ha diferents perspectives sobre si els pocs èxits del moviment animalista, com les primeres lleis anticrueltat del segle XIX, estan ajudant al moviment o, al contrari, el perjudiquen. D'una banda, en els vint anys, el moviment animalista s'ha anat fent més present amb iniciatives com l'acceptació de 28 de 41 referèndums sobre mesures de benestar animal en els Estats Units, i el mateix succeeix a Europa. D'aquesta manera, s'estan començant a determinar unes normes bàsiques que tenen l'objectiu de defensar als animals. D'altra banda, tenim posicionaments contraris com el de Gary Francione (2008), que exposa que les poques mesures establertes solament serveixen per legitimar i refutar el sistema d'explotació animal, ja que dilueixen el que podria ser un moviment més radical per aconseguir una autèntica reforma.

Actualment, el que es pot afirmar al cent per cent és que la nostra manera d'alimentar-nos, vestir-nos, gaudir, entretenir-nos, les estructures de producció industrial i la investigació científica se suporten sobre les bases de l'explotació animal. I encara que el moviment de defensa dels animals ha aconseguit fer visible les primeres capes de crueltat del sistema d'explotació animal, aquest no deixa d'identificar-se, davant un debat públic gairebé inexistent i unes polítiques que fan orelles sordes a la crueltat que està duent-se a terme darrere les portes de les granges, les fàbriques, els escorxadors... No s'ha aconseguit generar canvis substancials en els àmbits social, jurídic i polític suficients per replantejar tant el sistema d'explotació animal com la relació entre humans i animals no humans.

Éssers sentients

Els moviments per la defensa dels animals exposen la necessitat de canviar les pràctiques exercides en contra el benestar animal, justificant que moralment no és correcte a causa de les experiències que poden tenir al viure els animals. La principal argumentació que utilitza aquest moviment per posicionar-se en contra la violència humana envers els animals no humans és que aquests són *éssers sentients*. Segons Bekoff i Meaney (1998), el terme *sentient* s'utilitza per fer referència als organismes capaços d'experimentar sensacions de dolor o plaer i, a partir d'aquests, adquirir uns interessos orientats a evitar el sofriment. A més, Broom (2016) afegeix que no és solament un organisme amb emocions, sinó que també posseeix consciència i capacitat cognitiva.

Així doncs, la definició actual que tenim pel concepte sentiència és per referenciar un organisme viu amb la capacitat de diferenciar el benestar del dolor en les diverses

condicions a les quals és sotmès per tal de vetllar per la seva supervivència (Vanda i Téllez, 2019).

La sentiència es recolza sobre diversos estudis científics els quals s'han anat realitzant i ampliant al llarg dels anys. Aquests són principalment estudis de benestar animal que justifiquen la necessitat de consideració d'aquest en la legalitat dels Estats.

En 1859, va haver-hi un qüestionament de l'antropocentrisme gràcies a *L'origen de les espècies* publicat per Charles Darwin. En aquest “se postulaba que todos los animales provenimos de un ancestro común, y por lo tanto, los humanos éramos solo una especie más dentro del reino animal” (Vanda i Téllez, 2019, p. 10). En una altra de les seves obres, *La expresión de las emociones en los animales y en el hombre*, va començar a exposar la idea que els animals no humans també tenen la capacitat d'experimentar emocions i manifestar-les. No obstant aquestes mostres científiques, entre d'altres que hi van havent en aquell moment històric, els creacionistes van negar les idees i van ser censurades per part de l'Església.

Més endavant, gràcies a les evidències científiques obtingudes de les ciències de la genètica, la paleontologia, la neurofisiologia i l'etologia, s'ha demostrat que la major part d'espècies vertebrades disposem d'un sistema nerviós central suficientment desenvolupat per a experimentar emocions; i, ahora, per comunicar-se amb l'exterior i l'interior del cos. Aquestes últimes accions es duen a terme captant la informació de l'exterior, entenent-la i decidint les accions que es donaran com a resposta. En el sistema nerviós es troben, també, les cèl·lules que “disposen de mecanismes per detectar senyals i emmagatzemar informació” (Acarín, 2003, p.7).

Primerament, és a través dels òrgans sensorials a través dels quals es pot percebre la informació que captem de l'exterior. Aquests òrgans dels sentits són els ulls, les orelles, les papil·les gustatives, els receptors olfactivs i les terminacions lliures de la pell o el tacte. En segon lloc, també en tenim d'altres com percebre la regulació tèrmica. Una vegada l'estímul és percebut, arriba al cervell on és codificada i convertida en experiència, que pot ser positiva o negativa. A aquesta experiència, consegüentment, se li poden donar dues respostes: una resposta muscular que comporta un moviment o una alliberació d'hormones.

L'evolució de les estructures cerebral està relacionada amb l'adaptació etoecològica de cada animal, és a dir, depenent de les necessitats del subjecte es desenvoluparan concretament certes àrees cerebrals (visió, tacte, audició...). Segons Acarín (2003), el desenvolupament d'aquestes àrees permet dotar a les espècies de les aptituds necessàries per a poder sobreviure.

És un fet innegable que els animals no humans actuen de maneres diverses i amb diferents finalitats. Aquestes accions, justificades des d'una perspectiva que les concep com a autònomes i sense consciència, són molt difícils d'explicar de manera raonada. D'altra banda, si es té present que els animals poden experimentar emocions positives i negatives, les accions que duen a terme prenen la seva lògica i, inclús, algunes són previsible. Així doncs, actualment es pot considerar que els animals no humans tenen consciència, ja que

se dan cuenta de lo que ocurre en su entorno y en ellos, pueden reconocer otros individuos y relacionar-se con ellos. Sus sistemas cerebrales les permiten tener estados mentales que incluyen recuerdos, expectativas, capacidad de hacer planes a corto plazo, evaluar riesgos-beneficios, tener preferencias, elegir entre opciones y poseer complejos sistemas de comunicación (Vanda i Téllez, 2019, p. 11).

No obstant les semblances que s'estableixen entre humans i animals quant al sistema nerviós, s'ha de ser conscient que ambdós són diferents; però això no comporta que una part sigui inferior a l'altra.

Tenint en compte la informació anterior, la neurobiologia i la neuroetologia han analitzat detalladament i al llarg dels processos evolutius, quines competències adquireixen els animals per a ajustar necessitats i conductes a la satisfacció de les exigències del viure. La principal és l'estat emocional perquè

los animales tienen la capacidad de discriminar los eventos agradables de los desagradables, lo que genera en ellos sentimientos positivos o negativos con los que hacen lazos con su entorno; por ello, buscan lo que los gratifica y tratan de evitar las situaciones que los dañan, huyendo o alejándose de los estímulos nocivos o dolorosos y aproximándose o procurando los placenteros (Vanda i Téllez, 2019, p. 11).

Però, un fet important sobre els estudis de neurobiologia i neuroetologia és que, tot i tenir present tant emocions positives com negatives, generalment se centren en les emocions

negatives com el dolor, la por, l'estrès o l'avorriment com a punt de partida per demostrar l'experiència d'emocions dels animals.

Quant als estudis de benestar animal, el dolor ha estat l'emoció escollida per aconseguir desenvolupar una ciència jurídica que defensi les vulnerabilitats dels animals. Per Aigé i Cruz (2001), “el dolor es una experiencia universal y subjetiva de carácter desagradable, derivada de un daño tisular y de muy difícil definición, aunque todos la conocemos y la hemos experimentado alguna vez” (p. 63).

Altres autors com Góngora-Medina (citada en Rincón, 2018) explica que es tracta de “una experiencia sensorial y emocional no placentera asociada con el daño potencial tisular” (p. 62). Encara que és un tema controvertit, la majoria d'autors consideren que “todos los vertebrados tienen un sistema nervioso central lo suficientemente desarrollado como para experimentar dolor y otras formas de sufrimiento” (Manteca i Salas, 2015, p.1). Així doncs, dins els animals que hem de considerar que poden sofrir inclouríem mamífers, peixos, rèptils i amfibis. En el cas dels invertebrats, el grup dels cefalòpodes és l'únic que es considera que té el sistema nerviós suficientment desenvolupat per a poder haver desenvolupat la capacitat de sofrir.

Així doncs, el benestar que pot tenir un animal i totes les emocions que pot arribar a experimentar, estan directament relacionades amb els comportaments que mostren.

En primer lloc trobem les “necessitats de comportament”, que són “conductas cuya motivación depende sobre todo de factores internos y es independiente de sus consecuencias funcionales, haciendo que el animal tenga la necesidad de realizar dichas conductas en cualquier ambiente” (Manteca i Salas, 2015, p.1). En segon lloc els estudis d'Etologia Cognitiva han dut a terme diverses investigacions en què s'han trobat evidències de com els comportaments dels animals es basen en un cert raonament intel·ligent que pretén donar solució a un problema o situació. Segons Horta (2012) “la posesión de consciencia se ha mantenido a lo largo de la historia evolutiva debido a que facilita la supervivencia de los seres dotados de ella y la transmisión de sus genes a las generaciones posteriores” (p. 8). Així doncs, ha estat gràcies a la consciència que, no solament els humans, sinó que la resta d'animals no humans, motivats per les seves experiències, poden reajustar els seus comportaments tot utilitzant el pensament i la capacitat de planificar, és a dir, utilitzar processos mentals i de pensament complexos.

Seguint aquesta línia, alguns científics apliquen la “teoria de la ment” en els animals, la qual defensa l’existència de creences, desitjos i intencions en els animals, les quals són diferents depenent de cada subjecte. A més, aquesta teoria exposa que també hi ha conductes intencionals i que, gràcies a haver descobert que nombroses espècies tenen “neurones mirall” tenen la capacitat de percebre els estats emocionals dels altres animals, és a dir, “empatia” (Seyfarth i Cheney, 2013).

És a partir de tots els descobriments explicats anteriorment que sorgeix la idea de “consideració moral dels animals”. Aquesta consideració moral es basa en el fet que si els animals són éssers sentients, independentment de l’espècie a la qual pertanyen, tenen uns interessos bàsics, no sofrir i gaudir, els quals s’han de respectar i protegir. Regan (2004) argumenta que els animals no humans són subjectes d’una vida, per tant "ven, escuchan, creen y desean, recuerdan y se anticipan, planean y tienen intenciones" (p. 16). Weisberg (2015) amplia aquest concepte de subjecte d’una vida significativa. Alhora, exposa que la biotecnologia cosifica la condició de subjectes dels animals i els integra en els mecanismes de producció i mercantilització dels éssers sentients (p.42). És amb aquesta justificació en ment que Pelluchon (2018) exposa que els animals

no poden ser considerats simples màquines ni ser reduïts a un pur determinisme causa, ja que existeixen i tenen un comportament que espessa de manera subjectiva la relació que estableixen amb el seu medi i amb els altres éssers vius, i així mateix les seves necessitats bàsiques, vinculades a les normes de l’espècie a què pertanyen, o a les normes etològiques (p. 132).

Per tal d’anar més enllà, es parla de “descosificar” als animals. Aquesta idea consisteix a dur a terme mesures per a protegir als animals de manera eficaç, superant tant les teoritzacions sobre el sofriment animal o el “sofriment innecessari”, i donant uns drets jurídics que protegeixin els seus interessos. Això, tot i no implicar els mateixos drets subjectius als animals i als humans, sí que comporta la mateixa protecció de les seves vides. Alhora, aquesta acció també suposa educar en el respecte de tota la varietat d’espècies no humanes (Giménez-Candela, 2017, p. 310).

No obstant els descobriments anteriors, la sentiència ha estat i continua sent un tema molt debatut tant en l’àmbit científic com entre els ciutadans de la societat, ja que aquesta planteja moltes altres qüestions de les quals encara no es saben les respostes:

- ❖ Quin és el grau de sentiència dels animals quant al dolor?
- ❖ Quins atributs són necessaris per aconseguir ser tractats amb respecte?
- ❖ Què hauria de tenir en consideració l'ètica i la moral?
- ❖ Fins a quin punt hem de donar drets als animals si provoca als humans canviar radicalment les formes de vida?

És per aquest mateix motiu que la qüestió animal s'ha convertit en un aspecte ètic i moral que ha de possibilitar l'establiment de certes lleis jurídiques que estableixin uns mínims per al seu benestar.

Per poder aconseguir això, hi ha d'haver una implicació per part de diverses entitats com l'Estat, els ciutadans, l'administració pública o les forces de seguretat, els quals han d'assumir responsabilitats i iniciar la implementació de mesures jurídiques.

Figura 4. Escena d'animals en fuga. *Estampida* de Ruth Gómez (2011-2013) [Mural site-specific].
En l'exposició Capital Animal, València (2018).

▶▶▶ El benestar animal dins el pensament filosòfic

El pensament filosòfic és un tipus de pensament crític que se centra a idear i representar la realitat generant relacions entre els diferents elements que la conformen amb la intenció de donar resposta a dos interrogants fonamentals de l'existència de l'espècie humana: Quin és el nostre origen? Cap a on ens estem dirigint?

D'aquesta manera, en aquest apartat es duu a terme una recerca bibliogràfica sobre les implicacions del “benestar animal” en dos corrents del pensament filosòfic: els nous humanismes i el posthumanisme.

Aquestes dues posicions seran explicades i, a més, es prendran com a referent dues autores ecofeministes, Vandana Shiva i Yayo Herrero, i dues autores animalistes, Corine Pelluchon i Will Kymlicka, quant als nous humanismes; i, amb relació al posthumanisme, les dues referents seran Donna Haraway i Rosi Braidotti. L'objectiu final d'aquest apartat és saber com cada autora tracta la qüestió animal en la seva teoria i, així, trobar els punts semblants i els diferents.

Nous humanismes

Davant la realitat actual on les societats estan desconnectades entre si i, alhora, aïllades del món natural, ha sorgit un nou humanisme que defensa la dimensió col·lectiva de la vida humana. Aquest, postula que més enllà de la diversitat entre cultures i territoris, existeix “una comunidad de seres humanos que vincula a los individuos entre sí” (UNESCO, 2010, p. 2-3), és a dir, per tal de poder “realizar plenamente una vida individual es necesario que exista una comunidad formada por todos los seres humanos” (p.3). D'aquesta manera, els nous humanismes del segle XXI exigeixen una educació de qualitat per a totes les nenes i nenes; reconèixer la igualtat entre totes les persones del món, independentment del gènere, el nivell socioeconòmic, la cultura...; la millor gestió de l'entorn natural i la protecció tant de la diversitat biològica com la cultural.

La Constitució de la UNESCO segueix la mateixa línia d'actuació, exposant que “la paz y la prosperidad no pueden fundarse exclusivamente en acuerdos políticos y económicos. No puede haber paz duradera y prosperidad mundial sin la solidaridad intelectual y moral de la humanidad” (UNESCO, 2010, p.3).

Dins aquest corrent de pensament del segle XXI trobem el moviment ecofeminista. L'economia feminista “se desarrolló a partir de diversos movimientos sociales – los movimientos feministas, pacifistas y ecologistas” (Mies i Shiva, 1997, p. 25) durant el segle XIX

cuando una serie de mujeres se enfrentan a los economistas clásicos por no discutir la división sexual del trabajo, por no otorgarle categoría económica a las actividades domésticas ni conceptualizarlas como trabajo, por aceptar las discriminaciones laborales de las mujeres, por no reconocer el poder patriarcal que ejercía el hombre en el hogar por ser el <<ganador de pan>> (Carrasco i Díaz, 2017, p. 13).

Més endavant, a finals dels anys setanta i principis dels anys vuitanta, va sorgir una discussió tòrica i política feminista que tenia la idea que el sistema econòmic hauria de “ser la vida de las personas – mujeres y hombres de todo el planeta -, una vida digna decente, buena donde las necesidades humanas estén resueltas, manteniendo respeto por la naturaleza, de la cual, a su vez, dependen sus vidas” (Carrasco i Díaz, 2017, p. 15). D'aquesta manera, l'any 1980 es va dur a terme la primera conferència ecofeminista, “Mujeres y vida de la Tierra: Conferencia sobre el ecofeminismo de los ochenta”, on es van examinar les relacions que hi havia entre el feminisme, l'art de sanar, la militarització i l'ecologia (Mies i Shiva, 1997).

Segons Mies i Shiva (1997) expliquen, les agressions contra el medi ambient són sentides com una agressió contra els cossos femenins. D'aquesta manera, l'ecofeminisme no es preocupa “únicamente de las implicaciones de dichas tecnologías para las mujeres, sino también para los animales, las plantas y la agricultura” (p.30). Entenent la lluita per l'alliberació de la dona com una part d'una lluita més àmplia per la conservació de la vida del planeta.

Figura 5. Autoretrat de l'autora i el seu vincle amb la Natura. *Raíces* de Frida Kahlo (1943) [Pintrua a l'Oli]. Col·lacció Privada.

El moviment animalista se situa dins aquesta perspectiva, ja que pretén sobrepassar les idees antropocèntriques i especistes per tal d'aconseguir un reconeixement dels drets dels

animals no-humans. Des d'aquesta perspectiva, l'alimentació, la roba i la moda, l'oci, les investigacions científiques o les estructures de producció industrial són bàsicament un reflex de les estructures internes d'explotació envers altres éssers vius (Donaldson i Kymlicka, 2011).

Tenint el suport dels etòlegs, hi ha d'haver un canvi de mirada envers els animals, tenint en compte que són éssers sentients, és a dir,

si el animal es un ser sensible y no puede ser tratado de cualquier manera, si sus necesidades etológicas, las normas ligadas a su especie y su misma historia, prescriben los límites de nuestro uso de las bestias y también deben determinar las condiciones de cautiverio y de explotación del animal, esto significa que este último tiene ciertos derechos y que el ser humano no es el punto de partida de las obligaciones jurídicas (Pelluchon, 2015, p. 158-159)

No obstant aquests fets científics, els interessos del capitalisme en què es basen les societats han imposat una psicologia de l'oblit basada en la denegació de les pràctiques violentes exercides contra els animals. Per tal de negar aquestes pràctiques, s'han establert unes estratègies negadores com a mecanismes d'autoprotecció que permeten legitimar el problema a partir d'idees especistes les quals recolzen la justificació que “no es grave hacer sufrir a un animal, criar cerdas en compartimentos y castrar los lechones en vivo, porque solo se trata de cerdos, animales de cría ‘hechos para alimentar-nos’” (Pelluchon, 2015, p.149). Amb el discurs del ‘mal necessari’ o ‘un mal per un bé’, s'han posat distàncies emocionals per a no afrontar la crueltat de les accions humanes i, en general, de tot el sistema que configura la nostra societat.

Figura 6. Vaques tancades per la cria intensiva [Il·lustració]. Extret del llibre *Sin Palabras* de Roger Olmos i la Fundació FAADA (2014).

Vandana Shiva

Vandana Shiva és filosofa, física, teòrica i escriptora índia. També es activista a favor de l'ecofeminisme i directora de la Fundació d'Investigació per la Ciència, la Tecnologia i l'Ecologia en Nova Delhi.

Shiva, en el seu llibre *Ecofeminismo: teoría, crítica y perspectiva* (1997), el qual va escriure amb Maria Mies, pretén fer

visible los <<otros>> procesos globales que se están volviendo cada vez más invisibles con la progresiva consolidación de un nuevo orden mundial basado en el control de las personas y los recursos a escala planetaria en aras de la acumulación de capital” (Mies i Shiva, 1997, p. 8).

Alhora, un dels seus altres objectius és oposar resistència contra les forces dominants basades en el patriarcat capitalista el qual “interpreta la diferencia como jerarquía y la uniformidad como un requisito previo para la igualdad” (Mies i Shiva, 1997, p. 8).

En el llibre s'explica com la ciència moderna duu a terme un paper de classificador, en què els sabers es divideixen en dos tipus: el saber especialitzat i metòdic, entès com a universal i vertader; i el saber no especialitzat o la ignorància. Segons Shiva, es tracta d'una ciència reduccionista que va en “contra la naturaleza y contra las mujeres, en la medida que las subyuga y las despoja de su plena productividad, capacidad y potencial” (Mies i Shiva, 1997, p. 42). Al cap i a la fi, el reduccionisme està instaurat en les bases del sistema capitalista per una necessitat d'organització econòmica i política. D'aquesta manera, s'aconsegueix una uniformitat i unes fonts d'informació úniques que permeten manipular els ecosistemes, els quals són explotats sense límits cosa que provoca la destrucció dels processos orgànics naturals i de les seves capacitats regeneradores (Mies i Shiva, 1997).

Aquests processos de dominació de la naturalesa van prendre importància durant la Il·lustració, en què es va imposar la idea que l'Home necessitava aïllar-se de la Naturalesa per tal d'aconseguir la Cultura, la llibertat i la felicitat. Aquesta idea d'emancipació de la Naturalesa ha provocat que aquesta sigui tractada amb nostàlgia, duent a terme dos processos paral·lels: un d'explotació i l'altre de romantització. Aquests processos antagònics es basen en la necessitat de control de la humanitat sobre la natura però, alhora, també s'imposa la necessitat de mostrar una imatge bonica però superficial de la

naturalesa, la qual es concep com un objecte que necessita ser decorat per a no fer obvia la destrucció massiva dels processos de regeneració de la vida.

Shiva exposa que és la colonització d'aquestes fonts de regeneració de la vida el motiu principal pel qual actualment estem en una situació de crisi ecològica, ja que

los sistemas capaces de autoabastecerse y autorregularse han quedado reducidos a la categoría de materia prima <<en bruto>> y los sistemas consumidores han sido elevados a las categorías de sistemas de <<producción>>, que abastecen de mercancías a los consumidores (Mies i Shiva, 1997, p. 55).

Davant aquesta realitat exposada de Shiva, ella mateixa exposa la necessitat de no oblidar que les persones som Natura, ja que

el hombre moderno nace de mujer, de que debe alimentarse con productos de la tierra, y de que morirá; y también de que sólo seguirá vivo y sano y alcanzará la plenitud mientras conserve una conexión orgánica con la simbiosis de la Naturaleza (Mies i Shiva, 1997, p. 231).

D'aquesta manera, segons Mies i Shiva, solament si es torna a reconèixer la Naturalesa com subjecte viu amb el qual s'ha de cooperar amablement, tenint "esperanzas de que acabe la guerra contra la Naturaleza y contra nosotros mismos" (Mies i Shiva, 1997, p. 231-232). Així doncs, hi ha la necessitat de crear

una nueva cosmología y una nueva antropología que reconozcan que la vida en la naturaleza (que incluye a los seres humanos) se mantiene por medio de la cooperación, el cuidado mutuo y el amor. Solo así podremos llegar a ser capaces de respetas y preservar la diversidad de todas las formas de la vida, incluidas sus expresiones culturales, como verdaderas fuentes de nuestro bienestar y nuestra felicidad (Mies i Shiva, 1997, p. 15).

Focalitzant l'atenció en com Shiva tracta el tema dels animals no humans, l'autora explica que l'actual crisi ecològica, juntament amb els fonaments de la nostra societat, es basa en una visió especista on l'ésser humà se situa en el centre de tot i pren un paper de superioritat envers la resta d'espècies, les quals estan sotmeses a ell. En aquest sistema especista, la manera en què l'Home es relaciona amb els altres éssers vius suposa una violència i un atac a les vulnerabilitats d'aquest últim grup. D'aquesta manera, els altres éssers vius, diferents de l'Home, són tractats com a "coses", als quals se'ls nega la

capacitat d'autogestió i reproducció, cosa que provoca alteracions greus en els seus cicles vitals naturals (Llanos, 2014).

Seguint aquesta idea, Shiva explica que s'oblida el que l'animal representa i, el que és pitjor, s'ignora “si tiene o no la capacidad de soportar todos estos procesos sin sufrimiento” (Shiva, 2003, p. 307).

La proposta de Shiva és permetre que les cultures locals siguin les encarregades de dur a terme els processos d'agricultura posant d'exemple la seva terra natal, l'Índia, on l'agricultura “se fundamenta en la compasión hacia todas las especies y, como consecuencia, en la protección de la biodiversidad en la agricultura” (2003, p. 147). Ahora, els animals no humans també s'haurien de tenir presents en els processos democràtics que configuren l'organització de les societats humanes, on s'establís l'obligació humana de prendre el seu benestar en consideració. Shiva utilitza una frase que va dir Dalai Lama en el seu sexagèsim aniversari:

Todos los seres tienen derecho al bienestar y la felicidad. Todos nosotros tenemos la obligación de asegurar su bienestar. Esto crea la responsabilidad de los humanos como administradores, en vez de la noción dominante de la superioridad, del control y de la propiedad (Shiva, 2012, p. 8).

Figura 7. Ocell cantant a l'oïda. [Il·lustració]. Il·lustradora Verónica Perales en el llibre *Claves ecofeministas* d'Alicia H. Puelo (2019).

Yayo Herrero és antropòloga social i cultural, educadora social, enginyera tècnica agrícola i directora general de FUHEM. Ha centrat el seu treball en l'activisme ecofeminista i s'ha vist vinculada en diversos moviments socials a través d'Ecologistes en Acció.

**Yayo
Herrero**

Segons Herrero, l'ecofeminisme

permite reconocernos, situarnos y comprendernos mejor como especie, permite comprender las causas y repercusiones de la estricta división que la sociedad occidental ha establecido entre Naturaleza y Cultura, o entre la razón y el cuerpo; permite intuir los riesgos que asumen los seres humanos al interpretar la realidad desde una perspectiva reduccionista que no comprende las totalidades, simplifica la complejidad e invisibiliza la importancia central de los vínculos y las relaciones para los seres humanos (Herrero, 2013, p.280).

Així doncs, el moviment pretén combatre totes les formes de dominació d'aquelles que han estat discriminades i menyspreades, començant per les dones, però alhora, incloent-hi també, en la seva defensa de la Naturalesa, els animals no humans.

Aquestes discriminacions i violacions constants succeeixen en unes societats que s'han construït sobre bases patriarcals, antropocèntriques i capitalistes, bases les quals Rico i Fernández, citat per Herrero (2013), han provocat un desequilibri ecològic que amenaça la vida humana i d'altres espècies. Yayo Herrero (2020), en la conferència "Las voces de la naturaleza" organitzada pel CCCB, juntament amb Marta Tafalla, explica com la societat actual té els seus orígens en la democràcia a Atenes, on va començar a imposar-se una lògica del domini que jerarquitzava als altres, atribuint-los un valor inferior. En les antigues polis, el subjecte polític era home i tenia la tasca de decidir per la resta. Les dones, els esclaus i la resta d'habitants amb els quals es compartia el planeta Terra es trobaven aïllats de la presa de decisions. Des d'aquell moment històric, la humanitat ha debatut "cómo llevar la vida en común sin tener en cuenta las voces de los que convivimos" (Herrero, 2020).

Més endavant, a partir de la Revolució Industrial, s'ha intentat separar la humanitat dels seus cossos i la naturalesa, basant-se solament en la raó i la productivitat. Així doncs, els cossos, les cultures i els subjectes en situacions de menys poder i amb més vulnerabilitats,

Figura 8. Dona salvatge envoltada de la seva família, els animals. *Soy feliz viviendo en familia* de Paula C. (2019) [Fragment d'il·lustració].

com les dones, els colonitzats o els animals, s'han naturalitzat per tal d'exercir dominis sobre ells. Aquesta és la dinàmica en la qual es basen les lògiques racistes, masclistes, xenòfobes, entre altres. A més, la lògica del domini va lligada amb la lògica de l'oblit. La vida dels subjectes dominats és oblidada, silenciada i no visibilitzada.

Segons Riechmann, citat per Herrero (2013), l'ésser humà ha construït una paret simbòlica entre ell i la resta del món fet que ha provocat que ens hàgim oblidat de la nostra naturalesa radicalment ecodependent i interdependent. Ecodependent perquè l'espècie humana, juntament amb moltes altres espècies animals no humanes, necessitem uns recursos que ens

ofereix la naturalesa com aliment, aigua, energia, minerals... els quals sense ells no podríem sobreviure. Alhora, interdependent, ja que cada ésser humà depèn dels altres éssers humans al llarg de la seva vida, però sobretot en moments del cicle vital en què “si no fuese porque otras dedican tiempo y energía a cuidar de nuestros cuerpos” (Herrero, 2013, p.281) no podríem sobreviure. Així doncs, es fa referència a la necessitat de la “cultura de la cura” a l'hora de relacionar-nos amb l'altre. Aquest concepte d'altre no solament fa referència a l'espècie humana, sinó que engloba a qualsevol ésser viu “como la atmósfera, los ríos, los bosques o los animales no humanos” (Herrero, citada per Vallés, 2019, p. 24).

D'aquesta manera, ha estat gràcies a la ignorància de l'ecodependència i de la interdependència que hem construït una economia basada en el creixement econòmic que garanteix el benestar social, però que no té en compte la sostenibilitat dels recursos naturals (Herrero, 2013). Aquesta situació ha comportat que actualment ens trobem en una crisi ecològica que afecta majoritàriament als subjectes que es troben en situacions d'inferioritat i vulnerabilitat, és a dir, dominades; com les dones, els colonitzats i la resta d'espècies vives.

És per aquest motiu que Herrero (2013) creu necessari dur a terme un procés d'alfabetització ecològica, tornant a aprendre què és la Biosfera i els processos d'autoregulació que duu a terme. Amb aquesta idea pretén que es dugui a terme la necessària acció de

entender, valorar y querer las diferentes formas de vida y reconocernos como partes de una red formada por el clima, agua, plantas y aire. Es preciso reconocer que el sol está en el comienzo de la vida y es el origen de toda la energía que utilizamos, comprender que la fotosíntesis es la tecnología que sostiene la vida; entender en qué medida somos agua y cuál es el papel del agua en la creación de comunidades humanas, en la geopolítica o en la economía; conocer las consecuencias de la producción industrial de alimentos (en la insalubridad de los alimentos; en el empobrecimiento y envenenamiento de los suelos; en el desecamiento de acuíferos; en el coste energético y la dependencia del petróleo; en la dependencia de los agricultores de los suministros de semillas, abonos y pesticidas...)

(Herrero, 2013, p.301).

Segons Herrero (2020), s'ha de renaturalitzar la vida i entendre que els subjectes estem vinculats a través d'una xarxa de dependències. D'aquesta manera s'ha de visibilitzar a aquells altres que es troben en els llocs més perifèrics i buscar formes de classificació no jeràrquiques, situant a tots els éssers vius en un pla d'igualtat. Dins d'aquesta idea es troba la necessitat d'aprendre el respecte als animals no humans, reconèixer-los com a éssers vius amb semblances i diferències a l'ésser humà, no com a autòmats que tenen la tasca de servir-nos (Herrero, 2013).

Corine Pelluchon

Corine Pelluchon és professora i doctora de filosofia en la Universitat de París-Est-Marne-La-Vallé. És especialista en filosofia política i moral, ètica aplicada i bioètica. Especialment s'ha centrat en qüestions de filosofia del medi ambient i política de l'animalisme.

L'autora explica que els estils de vida i els hàbits de consum es basen en la sobreexplotació sense límit d'altres éssers vius. Això es deu a la legitimació d'un poder moral que dictamina el valor dels éssers vius, posicionant la humanitat en una situació de superioritat envers la resta de coses, espècies i natura. De mica en mica, la humanitat s'ha oblidat que en existir, tenim un impacte en els altres; al menjar carn, en vestir pells, en

tenir mascotes... s'estableix una xarxa de relacions que implica la consideració dels interessos dels animals. Per aquest motiu, l'autora mostra la necessitat de polititzar la qüestió animal, no perquè els animalistes ho vulguin, sinó perquè viure és conviure amb els altres.

A partir d'aquesta realitat, Pelluchon (2018) considera que la pròpia identitat entra en joc, ja que aquesta es configura interactuant amb altres espècies. Per tant, "les relacions que tenim amb els animals són un mirall que reflecteix en què ens hem convertit en el decurs dels segles" (Pelluchon, 2018, p. 13). D'aquesta manera, Pelluchon (2015) considera inevitable no pensar en com

nuestros usos de las bestias y nuestras practicas dicen de nosotros, nos interrogamos también acerca de la sociedad que construimos y sobre los valores que consideramos prioritarios. [...] Nos preguntamos porque y como hacemos lo que hacemos, y quienes somos nosotros para actuar de ese modo. Desde esa óptica, la noción de respeto en relación con los seres vivos adquiere todo su sentido (p. 170).

No obstant això, el fet de començar a prendre consciència sobre el benestar animal ha fet sorgir l'ètica de la vulnerabilitat. Aquesta ètica exposa que la configuració individual de la identitat es realitza a través de com ens pensem a nosaltres mateixos, les relacions que establím amb els altres i com habitem la terra. A més, en l'ètica de la vulnerabilitat es considera necessari el plantejament d'una justícia.

La justícia, entesa com els principis adreçats a tots els éssers, tots els ciutadans que comparteixen el mateix espai polític que el nostre (Pelluchon, 2018), s'ha creat a partir de la capacitat humana d'identificar les distincions entre els altres i jo, entenen l'altre com a ésser viu, no pel fet de pertànyer a una espècie, gènere o comunitat concreta. Però els poders legislatius han aprofitat la capacitat d'identificació de les diferències per tal de configurar una justícia que imposa un grup dominant sobre els altres, els quals s'han vist rellevats a una categoria inferior.

Aquesta realitat ha succeït al llarg de la història de la humanitat; l'esclavitud i la submissió de les dones en són dos exemples (Pelluchon, 2018). Juntament amb els exemples exposats anteriorment, també es troba la qüestió animal. Així doncs, el maltractament que sofreixen aquests grups de persones, o animals, revela les disfuncions de la nostra societat.

Pelluchon (2018), posicionant-se en contra dels mecanismes de dominació exposats anteriorment, es basa en els estudis d'etologia sobre sentència animal, per tal de justificar que els animals són subjectes. L'autora mostra als animals com a subjectes polítics i no ciutadans, expressant que “els animals no són els nostres ciutadans, perquè ells mateixos no se senten part de la nostra comunitat política” (Pelluchon, 2018, p. 62). D'altra banda, però, l'autora explica que “els animals són subjectes polítics pel fet que tenen uns interessos per defensar, perquè tenen preferències individuals i la facultat de comunicar-les, encara que, en general, les condicions de vida no els ho permetin” (Pelluchon, 2018, p. 63).

Arran d'aquesta idea, primerament són necessaris humans defensors dels interessos dels animals davant la resta d'éssers humans perquè els animals no tenen les eines suficients per expressar les violacions que estan vivint (Pelluchon, 2015). A continuació, s'ha de partir de l'agentivitat per tal d'iniciar negociacions per part dels humans i, així, establir un conjunt de normes basades en la coexistència, les quals siguin equitatives pels humans i pels animals no humans. Aquestes normes han de tenir en compte l'alteritat de l'animal, el respecte de les seves formes de vida i la diversitat de les seves capacitats. Això suposa entendre que el fet de tenir desitjos i valors, tot i no poder ser expressats amb un llenguatge humà, haurien de tenir els mateixos drets que la resta per poder expressar-los.

D'aquesta manera, l'autora considera que qualsevol acció que suposi un impediment per l'animal a aconseguir una vida digna, és una injustícia. Aquestes injustícies envers els animals no es limiten solament al maltractament i la crueltat humana, sinó que designa una relació entre espècies que sobrepassa la depredació natural i suposa una necessitat de dominació completa envers l'espècie submissa. Però no hem d'oblidar-nos que amb l'inici d'un plantejament legal dels drets animals i amb la reflexió de les accions normalitzades que poden suposar una violació envers els animals, l'autora no pretén canviar de manera dràstica les nostres pràctiques quotidianes, sinó posar sobre la taula les realitats èticament qüestionables,

se trata de asociar a nuestros gestos cotidianos este cuestionamiento sobre aquello que nuestra vida, nuestra voluntad de vivir y de desarrollarnos plenamente, nuestra manera de reivindicar nuestro placer y nuestros intereses, impone a los otros seres: los hombres, los animales e incluso la tierra (Pelluchon, 2015, p. 169-170).

Un exemple molt utilitzat per Pelluchon (2015) per tal d'iniciar el procés de reflexió és l'alimentació càrnia i l'experimentació animal, essent alguns dels objectes de denegació que provoquen un sofriment animal. És arran d'aquestes accions, entre moltes d'altres, que sorgeixen preguntes de caràcter ètic i moral com: Els animals tenen l'obligació d'alimentar-nos? Hem de criar animals per a donar-los una funció científica d'experimentació per a pal·liar necessitats humanes? És just basar els drets animals en la utilitat que la humanitat els dona?

Aquestes preguntes sobre la realitat actual poden ser defensables o no, ja que no es pot imposar menjar carn a ningú o, per contrari, no menjar-ne; però sí que s'han de plantejar els problemes filosòfics que les pràctiques que duem a terme diàriament ens obliguen a afrontar. Continuant amb l'exemple de l'alimentació càrnia, el fet que existeixi el vegetarianisme ja és suficient per posar en dubte aquesta pràctica de tradició culinària i social que està normalitzada.

Davant tots els referents teòrics utilitzats per l'autora i la seva pròpia cerca i argumentació envers la qüestió animal, aquesta es posiciona en contra diverses pràctiques de vulneració dels drets dels no humans, en les quals denuncia els interessos i justificacions humanes darrere aquestes. Alhora estableix un conjunt d'accions reivindicatives que podrien formar part d'un consens ampli, això sí, haurien d'anar acompanyades d'un suport econòmic i ideològic generalitzat, és a dir, cada "proposta encaminada a prohibir les activitats que violen el dret animal es presenti juntament amb un projecte que permeti la reconversió dels agents implicats" (Pelluchon, 2018, p. 94).

- ❖ Acabar amb la captivitat: Els zoos, els delfinaris o els circs, mostrats com espais amb una funció educativa, la vertadera funció és bàsicament lucrativa amb el simple objectiu de satisfer la curiositat dels espectadors envers els animals salvatges. Tal com diu Pelluchon (2018),

tot el dispositiu dels zoos està vinculat a aquest esquema dualista: l'altre està tancat i jo soc lliure; gaudeixo més de la meua llibertat perquè veig l'altre tancat, perquè veig que no pot anar on vol com jo ni pot donar curs en llibertat als seus instints, i en canvi jo ho observo sense cap mena de perill. El zoo manifesta i aferma el sentiment de superioritat dels humans envers els animals (p. 101)

- ❖ Prohibició de les corrides i dels espectacles de lluites d'animals: Darrere la justificació que les corrides són un llegat cultural, anualment són necessàries una gran quantitat de subvencions públiques per poder realitzar-les. En aquest tipus d'espectacle es mostra una imatge errònia on els braus són vists com a dolents. La crueltat que sofreixen els braus és prèvia a la seva aparició en públic, quan els serren les banyes i les reconstrueixen amb resina. Una vegada en mig de la pista, les seves característiques corporals i sensorials provoquen que es desorienti i s'espanti, moment clau en què es comença a "torejar" a l'animal. Després de les corrides encara continua el sofriment del brau, el qual mor lentament fins que dies després és portat a l'escorxador (Pelluchon, 2018, p. 103). I no podem deixar de banda als "toreros", herois pel públic però assassins d'animals. L'autora critica el paper especista que comporta la figura del torero, el qual és una manera d'imposició tant de la figura masculista del poder de l'home blanc com de la superioritat humana envers els animals i de la dominació del cos de l'altre.
- ❖ Supressió de les caceres: La cacera actual és entesa com una activitat d'oci que mostra el "vestigi d'una societat aristòcrata que es perpetua, bo i permetent a uns urbanites que no saben res del món rural ni de la fauna salvatge recrea una jerarquia social passada de moda" (Pelluchon, 2018, p. 105). En aquest escenari, altres animals són els instruments per millorar la pràctica. Els cavalls són els transports per a recórrer llargues distàncies i els gossos, criats i tancats en caneres, prenen el paper de depredadors i són protagonistes d'escenes de violència insuportable. No obstant això, cada vegada s'està denunciant més aquesta pràctica, ja que no es considera una activitat atractiva. Així doncs, l'autora expressa la necessitat de "prohibir la caça, sobretot si anem aprenent a cohabitar millor amb altres espècies" (Pelluchon, 2018, p. 107).
- ❖ Prohibició de les pells: La utilització d'animals per obtenir pells per la fabricació de roba no és una funció destinada a cobrir unes necessitats bàsiques, les quals provoquen un patiment innecessari i, sovint, inacceptable als animals (Pelluchon, 2018). Aquest negoci es duu a terme en instal·lacions on els animals són tancats en gàbies minúscules, on desenvolupen conductes estereotípiques i d'automutilació. Aquest comerç no és en veritat una necessitat, sinó que la moda ha associat la pell a un cert prestigi. Però actualment tenim mitjans suficients per substituir la pell d'animals amb pell sintètica, la qual fa la mateixa funció.

- ❖ Prohibició del foie-gras: El foie-gras és una altra tortura innecessària. Per crear-lo els ànecs i les oques són encebats i acaben desenvolupant una malaltia: l'esteatosi hepàtica, la qual provoca que el fetge, ple d'aliment, els pressioni el pulmó. En aquest punt, si no es matessin, moririen igual a causa de la malaltia. Així doncs, l'autora exigeix la prohibició del comerç del foie-gras i de la pell, però aquesta ha d'anar "acompanyada de mesures econòmiques determinades i d'uns ajuts que permetin la reconversió dels criadors" (Pelluchon, 2018, p. 109).
- ❖ Fi de la cria intensiva: La forma en què habitem el planeta no és sostenible. "Fins avui, mai no s'havien maltractat tants animals per obtenir carn. [...] el 2050 es preveu que s'assoleixi el punt àlgid d'explosió demogràfica i al món hi haurà nou mil milions d'éssers humans" (Pelluchon, 2018, p. 111). Per aquest motiu és necessari començar a implementar mesures i accions que mostrin alternatives al consum massiu de productes animals i, alhora, implicar a la majoria de població perquè canviï els hàbits alimentaris. Progressivament s'ha d'eliminar la cria intensiva, per tal de retornar a la cria extensiva; acompanyat de "ajuts econòmics i logístics que permetin condicionar les instal·lacions i disposar d'infraestructures que garanteixin als animals unes condicions de vida decents, d'acord amb les seves necessitats etològiques" (Pelluchon, 2018, p. 112).

A més, l'autora creu imprescindible mostrar tota la cadena de producció dels aliments carnis, des de la cria al sacrifici passant pel transport. D'aquesta manera, inevitablement, tot el procés de producció de productes d'origen animal s'afeblirà fins que, a poc a poc, s'aconsegueixi "carn que no provingui d'animals criats en condicions terribles a l'altra punta del món" (p. 115). I a partir d'aquí, començar a treballar per aconseguir una alimentació que respecti tots els éssers vius.

- ❖ Alternatives a l'experimentació animal: Quant al camp de la medicina, és més econòmic utilitzar animals i mantenir-los que no pas desenvolupar alternatives diverses. No obstant això, en l'informe de l'agrupació d'interès científic Francopa creat el 2007, s'exposen diverses alternatives:

les experiències *ex vivo*, dutes a terme a partir de matèria orgànica animal o humana procedent de bancs de teixits o de rebuig quirúrgic; els mètodes *in vitro*, que inclouen la utilització de models cel·lulars representatius de teixits i els mètodes fisicoquímics; els mètodes *in silico*, que es recolzen en models biomatemàtics i utilitzen bases de dades elaborades amb resultats experimentals i permeten estudiar l'absorció, el metabolisme i

l'eliminació de substàncies o bé predir la toxicitat en el desenvolupament de noves molècules terapèutiques (Pelluchon, 2018, p. 118-119).

Davant aquestes noves propostes, a resposta de diversos laboratoris o empreses d'investigació, és necessària exigir als laboratoris i a les empreses d'investigació transparència, alhora que s'haurien de donar ajuts econòmics per a promoure la implementació d'alternatives encaminades a rehabilitar els animals que han sofert alguna experimentació.

- ❖ **Intensificació de les protectores d'animals:** Actualment, les associacions de protecció animal tenen la tasca de denunciar les injustícies envers els animals. Per aquest motiu, s'ha de promoure lleis aplicables a les persones culpables de maltractament o abandonament animal, convertint aquestes accions en un delictes i aplicant penes concretes. Alhora, és necessària la implicació d'advocats, jutges i policies, sigui ajudant a la causa o especialitzant-se en aquesta per tal de defensar-la. És important la formació de tots els actors de la societat, els quals han d'estar sensibilitzats envers la qüestió animal. En definitiva, ha d'haver-hi el suport de gran part de la població i un moviment cultural amb una mentalitat evolucionada a causa d'un progrés irreversible.

Per tal de poder que les propostes anteriors tinguin una durabilitat al llarg del temps i la gent prengui consciència de la necessitat d'aquestes s'ha de dur a terme un procés d'educació en l'animalisme continu i al llarg de la vida, que s'ha d'iniciar des de la primera infància. Segons Pelluchon (2018), educar en l'animalisme és aconseguir que “els infants i adolescents descobreixin la riquesa de les formes animals i desenvolupin la sensibilitat que dicta el respecte per altres éssers vius i també la compassió” (p. 124), posar-los en contacte tant directe com indirecte amb animals i crear espais on es puguin compartir coneixements i reflexions envers la qüestió animal. S'han de fer intervencions en els nens i les nenes on es parli dels animals, de les seves necessitats, com viuen... també conèixer la realitat de moltes pràctiques normalitzades que vulnereu els drets dels animals.

Actualment, en el món tecnològic on vivim, hi ha molts vídeos disponibles en les xarxes on es mostra la violència i el maltractament animal. Per poder afrontar la visualització d'aquests vídeos s'han de posar en context tot duent un acompanyament que permeti als infants ser crítics i començar a entendre la causa animal. Els infants han d'adonar-se que

poden escollir, i ha de ser l'educació la que obri la qüestió animal als més petits a través de símbols i llenguatges infantils sense deixar de dir les coses tal com són. Els infants són filosòfics i els importa la seva relació amb els animals. Ara bé, Pelluchon (2018) deixa clar que no els hem d'intentar convèncer ideològicament.

Per tal de poder dur a terme aquesta proposta, s'hauria d'implementar un programa educatiu que impliqui la relació amb els altres i que tracti la qüestió animal d'una manera crítica amb l'objectiu final de dur a terme un procés d'emancipació on es consideri la consciència amb els altres éssers vius.

Figura 9. Escena de la producció de llet d'origen boví [Il·lustració]. Extret del llibre *Sin Palabras* de Roger Olmos i la Fundació FAADA (2014).

En el llibre més conegut de Will Kymlicka, escrit juntament amb Sue Donaldson, que tracta sobre la qüestió animal és *Zoópolis, una revolució animalista* (2011). Al llarg d'aquest, ambdós autors proposen un nou marc per la qüestió animal, partint de la comunitat política entesa des de la perspectiva humana i extrapolant-la als animals. La seva proposta “no sólo es intelectualmente convincente, sino que también ayuda a superar el punto muerto político que ha motivado el atasco del movimiento por la defensa de los animales” (Donaldson i Kymlicka, 2011, p. 37).

**Will
Kymlicka**

Segons Kymlicka, observant l'evolució de les societats mundials al llarg dels anys, el moviment animalista ha arribat a un punt mort, ja que

nuestra población se ha duplicado desde los años sesenta, mientras que la de animales salvajes ha caído en un tercio. Y el sistema de granjas de producción industrial sigue creciendo para satisfacer (e impulsar) la demanda de carne. La producción cárnica mundial se ha triplicado desde 1980, hasta el punto de que, hoy día, los humanos matan a 56.000 millones de animales al año para comérselos (sin contar los animales acuáticos) (Donaldson i Kymlicka, 2011, p. 15-16)

Tant Donaldson com Kymlicka creuen necessari l'establiment d'uns drets bàsics pels animals però, encara que defensen la teoria dels drets dels animals (TDA), tenen la intencionalitat d'ampliar-la i completar-la amb mesures necessàries per aconseguir un plantejament tant moral com polític.

Segons s'ho planteja Kymlicka, la TDA formula un conjunt de drets negatius que tenen la finalitat de defensar als animals, com no ser assassinat o torturat. No obstant això, s'ha prestat molt poca atenció a les obligacions positives que hem de tenir envers els animals com

el derecho a respetar su hábitat; la obligación de diseñar nuestros edificios, carreteras y barrios de forma que se tengan en cuenta las necesidades de los animales; la obligación de rescatar a los animales que resulten perjudicados, involuntariamente, por actividades humanas; o la obligación de cuidar de los animales que dependen de nosotros (Donaldson i Kymlicka, 2011, p.21-22).

Arran d'aquí, Donaldson i Kymlicka (2011) es plantegen la següent pregunta: “¿Por qué es tan difícil dar el siguiente paso y reconocer que los animales tienen derechos morales, por los que no deben ser usados como medio para los fines humanos?” (p. 20). L'explicació raonada que donen és que, des de fa segles, les civilitzacions humanes han establert una jerarquia moral on l'animal era inferior a l'humà i, per aquest motiu, s'ha establert la idea generalitzada que es poden utilitzar per aconseguir els propis fins. Actualment, encara que alguns ciutadans estiguin disposats a fer algun canvi en les seves accions quotidianes, és gairebé impossible fer que la gran part de la població renunciï totalment als productes d'origen animal. A més, avui dia és fàcil oblidar les bases d'aquest sistema d'explotació, ja que la majoria del món no es planteja ni pensa sobre els mils de

milions d'animals que són maltractats i assassinats per satisfer les necessitats i els desitjos de la humanitat (Donaldson i Kymlicka, 2011).

Amb aquesta idea, exposen que és inevitable que hi hagi relacions de coexistència entre humans i no humans, siguin animals domèstics, salvatges o categories intermèdies. No obstant això, s'ha d'aconseguir la independència dels animals tot establint uns drets relacionals positius els quals reconeixin que són éssers sentients, és a dir,

reconocer que no son medios para nuestros fines. [...] tienen su propia existencia subjetiva y, en consecuencia, sus propios derechos, iguales e invulnerables, a la vida y la libertad, lo que prohíbe hacerles daño maltratarlos, confinarlos, poseerlos y esclavizarlos. El respeto por estos derechos excluye casi todas las prácticas existentes de los sectores que usan animales, en los que los animales se poseen y explotan por beneficio, placer, educación, conveniencia o comodidad de los humanos (Donaldson i Kymlicka, 2011, p. 80)

A partir d'aquí és necessari aplicar la lògica dels drets humans a la qüestió animal. Nosaltres posseïm uns drets invulnerables mostrats en l'ètica mèdica, les cartes nacionals i la legislació que ens garanteixen un conjunt de drets humans bàsics (Donaldson i Kymlicka, 2011). Però a l'hora de traspasar aquest pensament a la qüestió animal és difícil, segons els autors perquè no s'entén vertaderament el significat de la revolució dels drets. De manera breu, el que pretenen és mostrar que a part dels drets universals que té qualsevol ésser humà, també hi ha un conjunt de categories que estableixen uns drets concrets pels grups minoritaris o discriminats que han sofert o són més propensos a sofrir alguna injustícia com “los derechos lingüísticos y culturales, así como en derechos de extranjeros, inmigrantes, refugiados, pueblos indígenas, mujeres, personas con discapacidad y niños/as” (Donaldson i Kymlicka, 2011, p. 35-36).

Des d'aquesta perspectiva, ambdós autors ho extrapolen en l'àmbit dels animals no humans, expressant que certs animals podrien

considerarse integrantes de comunidades soberanas independientes a sus propios territorios (animales que viven en la naturaleza, vulnerables a la invasión y colonización humanas); ciertos animales son similares a migrantes o cuasi-ciudadanos que eligen desplazarse a zonas habitadas por humanos (animales oportunistas liminales); y ciertos animales deben considerarse ciudadanos plenos de la forma de gobierno de que se trate,

dato que se han criado a lo largo de generaciones para la interdependencia con los humanos (animales domesticados) (Donaldson i Kymlicka, 2011, p. 36-37).

En definitiva, els animals necessiten ser concebuts com a part de la ciutadania, ja que en més o menys mesura, viuen en un conjunt de relacions complexes d'interdependència amb els humans. Una vegada reconeguts els drets bàsics dels animals, hem d'ampliar la justícia per tal que aquests siguin respectats, tenint en compte els diferents nivells d'interacció, vulneració i interdependència; alhora que s'ha d'anar més enllà i ens hem de preguntar quines maneres adequades d'interacció no explotadora entre humans i animals es poden dur a terme tot respectant els drets invulnerables d'ambdues parts.

Figura 10. Grup de llops que es precipiten contra una paret de vidre. *Head On* de Cai Guo-Oiang (2006) [Instal·lació visual]. En el Museu Guggenheim de Bilbao (2009).

Donaldson i Kymlicka estableixen una diferenciació entre les necessitats que presenten els animals domèstics, els salvatges i els liminars.

- ❖ **Animals domèstics:** La domesticació d'animals va ser creada per la humanitat per tal de donar resposta a certes demandes com obtenir aliments, roba, per dur a terme tant investigacions militars com mèdiques, per realitzar treballs forçosos o per proporcionar companyia, entre d'altres. Ara mateix, aquests animals són dependent de nosaltres. No obstant això, segons els autors la dependència no implica una pèrdua de dignitat, sinó que aquesta depèn de la manera en què es dona resposta a les necessitats que comporta la dependència. És per aquest motiu que s'ha de parar

atenció al que ens volen transmetre, els seus interessos, preferències i desitjos; i reconèixer-los com a conciutadans no humans de la nostra comunitat (Donaldson i Kymlicka, 2011).

Per tal d'establir les bases dels drets dels animals domèstics és necessària la participació i el consens de tota o la gran part de la població humana. A més, és necessari conèixer millor les diferents maneres en què s'expressen els animals perquè puguin participar en el debat dels seus drets. Tot i que Donaldson i Kymlicka no han establert uns drets concrets provisionals, creuen convenient que aquests han de tenir en compte nou àmbits (2011, p. 218):

1. Socialización básica	5. Uso de trabajo animal
2. Movilidad y uso compartido del espacio público	6. Atención médica
3. Deberes de protección	7. Sexo y reproducción
4. Uso de productos animales	8. Depredación/dieta
	9. Representación política.

- ❖ **Animals salvatges:** Els animals salvatges són “los que viven relativamente libres del control directo humano y que satisfacen sus propias necesidades de comida, cobijo y estructura social” (p. 275). No obstant evitar la relació amb els humans i no haver-hi una dependència directa, sí que són vulnerables a l'activitat humana. Segons la perspectiva de la teoria de la ciutadania, se'ls ha de donar una sobirania que els permeti tenir el dret a pertànyer a un territori i configurar la seva pròpia comunitat. A més, també haurien de tenir la seguretat que no els poden envair ni destruir.

Així doncs, tot i no haver-hi d'intervenir en el funcionament intern de les comunitats d'animals salvatges, sí que s'haurà de prendre consciència i dur a terme accions que tinguin el mínim de prejudicis envers els animals i els seus hàbitats. Sempre tenint en compte que hi ha diverses intervencions positives compatibles amb el respecte a la sobirania animal que podrien dur-se a terme (Donaldson i Kymlicka, 2011).

- ❖ **Animals liminars:** Els animals liminars “son los animales ni de la naturaleza ni domesticados; sino que viven entre nosotros porque los humanos hemos invadido o rodeado su hábitat tradicional y no les hemos dejado más opción que adaptarse como han podido al asentamiento humano” (Donaldson i Kymlicka, 2011, p. 369). La convivència amb aquests animals és inevitable i s'estableixen diverses formes d'interdependència, tant positives com negatives.

La categoria dels animals liminars dins la tòria de la ciutadania seria de “quasi-ciudadans”, ja que aquesta permetria que, davant les grans diferències que hi ha entre cada tipus d’animals liminars, que hi hagi dues premisses compartides: legitimar els espais on viuen, ja que és l’únic lloc on poden habitar, i evitar la seva expulsió; i no són aptes per exercir la ciutadania. Així doncs no es tracta de deixar que aquests animals envaeixin les nostres ciutats; sinó que es basa a dissenyar estratègies que permetin la coexistència i que reconeixin els drets dels animals a més dels nostres (Donaldson i Kymlicka, 2011).

Com a conclusió final, Kymlicka expressa la urgència de desenvolupar noves maneres de relació amb els animals les quals tinguin en compte i respectin les seves necessitats bàsiques. Les premisses principals per poder iniciar el procés d’establiment dels drets dels animals comportaria conèixer millor les necessitats i interessos dels animals, juntament amb la participació de gran part de la població en què persones compromeses per la causa defensin els interessos i principis de la ciutadania animal. No obstant això, tot i no establir ells mateixos uns drets bàsics, sí que mencionen diversos aspectes a tenir en compte com la garantia de residència, l’establiment d’uns termes justos de reciprocitat i evitar l’estigmació. Finalment, Donaldson i Kymlicka, amb l’escriptura del seu llibre, pretenen que les seves propostes es vegin com una iniciativa que estableixi les bases teòriques d’una futura zootròpolis.

Posthumanisme

La visió posthumanista, segons afirmen molts teòrics, sorgeix a partir del desenvolupament de la cibernetica durant els anys 1950 i 1960, la qual va modificar les idees científiques utilitzades per explicar el món i la pròpia “identitat humana”.

Davant una realitat en què els nous canvis tecnològics possibiliten pensar en una transformació significativa del que significa i implica ser “humà”, el pensament posthumansimta pretén pensar noves formes de concebre la nostra espècie animal. Així doncs, aquest pensament es basa a transformar la perspectiva que tenim de “identitat humana” rebutjant la idea essencialista de l’èsser humà, el qual passa de tenir una posició de superioritat a situar-se en una posició horitzontal amb la naturalesa i els altres agents

no-humans. Seguint aquesta idea, Pepperell (citada en Chavarría, 2014) defineix el posthumanisme com

it is the end [...] of the “man-centred” universe or, put less phallogentrically, a “human-centred” universe. In other words, it is about the end of “humanism”, that long-held belief in the infallibility of human power and the arrogant belief in our superiority and uniqueness (p.102).

Figura 11. Formes úniques de continuïtat en l'espai de Umberto Boccioni (1913). Museu d'Art Modern de Nova York.

Sense poder deslligar l'existència humana de les noves tecnologies que, actualment, són part de les nostres formes d'habitar la terra, la condició posthumana és la condició de l'humà un cop que la biotecnologia intervingui en els diferents espais del món: la naturalesa animal, vegetal i humana. Per tant, els límits que diferenciaven entre natural i artificial s'han anat difonent fins que actualment hi ha una xarxa d'interrelacions entre els diferents elements, vius i inanimats, que configuren el món.

A més, s'ha de tenir present que aquest corrent ha fet sorgir el concepte “transhumanisme”, el qual alguns crítics consideren sinònim de posthumanisme, ja que ambdós se centren en la intervenció del natural i humà per transcendir els límits biològics i naturals.

Donna Haraway

Donna Haraway és emèrita en la Universitat de Califòrnia, en els departaments d'història en la consciència i d'estudis femenins. A més, al llarg de la seva trajectòria acadèmica ha escrit textos sobre àmbits com el feminisme, la tecnociència, la ciència-ficció, la primatologia i els estudis postcolonials.

Haraway exposa que ha estat el sistema patriarcal el que ha establert una divisió profunda entre subjecte-objecte-naturalesa-cultura. Per tal de confrontar aquest fet, defensa l'empatia, la responsabilitat i el reconeixement tant dels agents humans com dels

subjectes no humans com serien els animals, les plantes i la terra en tot el seu conjunt (Aparicio, 2019). Tal com diu Haraway (1995),

ni el lenguaje, ni el uso de herramientas, ni el comportamiento social, ni los acontecimientos mentales logran establecer la separación entre lo humano y lo animal de manera convincente. Mucha gente ya no siente la necesidad de tal separación. Más aún, bastantes ramas de la cultura feminista afirman el placer de conectar lo humano con otras criaturas vivientes. Los movimientos de defensa de los derechos de los animales no son negaciones irracionales de la unicidad humana, sino un reconocimiento claro de la conexión a través de la desacreditada ruptura entre la naturaleza y la cultura (p. 1).

Seguint aquesta idea, l'autora crea la figura retòrica del cibernètic, un instrument que transcendeix els límits del gènere, la identitat o la política. El cibernètic permet transformar el concepte de subjecte per tal d'iniciar un procés d'emancipació de l'opressió, les invisibilitats i la discriminació del gènere femení, de les ètnies i de les classes socials. A més, el paper de la naturalesa és molt important en la seva filosofia, ja que aquesta és entesa com un actiu dins de la ciència. Per aquest motiu, en alguns dels seus discursos trobem la figura de l'animal com a punt de partida per tal de donar una perspectiva crítica sobre com el sistema patriarcal i capitalista que conformen el món utilitzen diverses estratègies de dominació per a continuar mantenint i acumulant poder.

En el llibre *El patriarcado del osito Teddy* es presenta com la configuració del Museu Americà d'Història Natural de Nova York es basa en una empresa moral i ideològica que difon discursos històricament i geopolíticament situats que tenen la intenció d'orientar les formes de vida. Aquest museu mostra

nuestros parientes primates y otros animales "salvajes" sustraídos de la naturaleza mediante cacerías de "conservacionistas" blancos, reincorporados a sus "hábitats" en virtud de la hiperrealista recreación taxidérmica en los dioramas, prometían desentrañar para nosotros nuestra verdadera naturaleza: sus relaciones jerárquicas, la primacía masculina y el modelo de familia patriarcal como espejo sobre el que asegurar el "orden natural" -capitalista- en medio de los crecientes desórdenes sociales -feminismo, socialismo, inmigración- que lo ponían en peligro (Haraway, 2019, p.14).

Haraway relata la història del taxidermista, escultora i biògraf de la vida africana Carl Akeley amb la intenció d'aprofundir entre la relació "el comerç del poder y del

conocimiento en el capitalismo monopolista de la supremacía masculina y blanca” (Haraway, 2019, p. 31).

Akeley va unir-se al museu amb un objectiu clar: confeccionar una història natural verdadera i única. Amb aquesta idea va sorgir el “Salón Africano”, configurat per diversos diorames els quals, segons Akeley, són una “mirilla en la selva”. Observant a través d’aquesta podem dur a terme una crítica superficial sobre què veiem. Diversos hàbitats són presentats, conformats per grups d’animals que han transcendit la vida mortal i han estat sotmesos a la taxidèrmia la qual els ha permès mantenir una mateixa postura per sempre, “con los músculos tensos, las narices temblorosas, las venas marcadas en la cara y en los delicados tobillos, y los pliegues de sus dúctiles pieles prominentes” (Haraway, 2019, p. 45). La intenció final d’aquesta política de la reproducció és mostrar una visió espiritual dels animals, la qual solament pot aconseguir-se amb la mort d’aquests i la literal representació.

Un aspecte repetitiu en els diversos diorames és que, generalment, hi ha “un gran macho vigilante, una hembra o dos y un bebé [...] en algún caso se encuentra otro animal – un ejemplar adolescente varón tal vez, nunca una bestia envejecida o deforme” (Haraway, 2019, p. 43). En aquest escenari detalladament pensat, els animals són actors d’una obra moral que reproduïen els principis de l’organicisme.

El Saló Africà representa literalment la mort dels animals que el conformen, producte de la caça esportiva i científica en què es reforça la masculinitat blanca a través de l’enfrontament i la derrota de la presa. Per tal que un animal sigui considerat una “presa” s’estableix una jerarquia entre espècies, essent més dignes aquelles amb més similituds a l’home, considerats oponents dignes. Darrere aquesta perspectiva, “ideal es el "otro", “el yo natural” (Haraway, 2019, p. 40).

Però si aprofundim més en aquest escenari, podem veure que cada animal dissecat és part d’una “profusión de objetos e interacciones sociales entre las personas y otros animales que en último término pueden ser recompuestos con el fin de narrar una biografía que abarque los temas más relevantes de los Estados Unidos del siglo XX” (Haraway, 2019, p. 31). D’aquesta manera, *El patriarcado del osito Teddy* gira entorns a tres activitats públiques del Museu: l’exposició, destinada a mostrar-se davant tota la civilització; l’eugenèsia, preservadora del llinatge hereditari per a preservar la puresa racial; i la

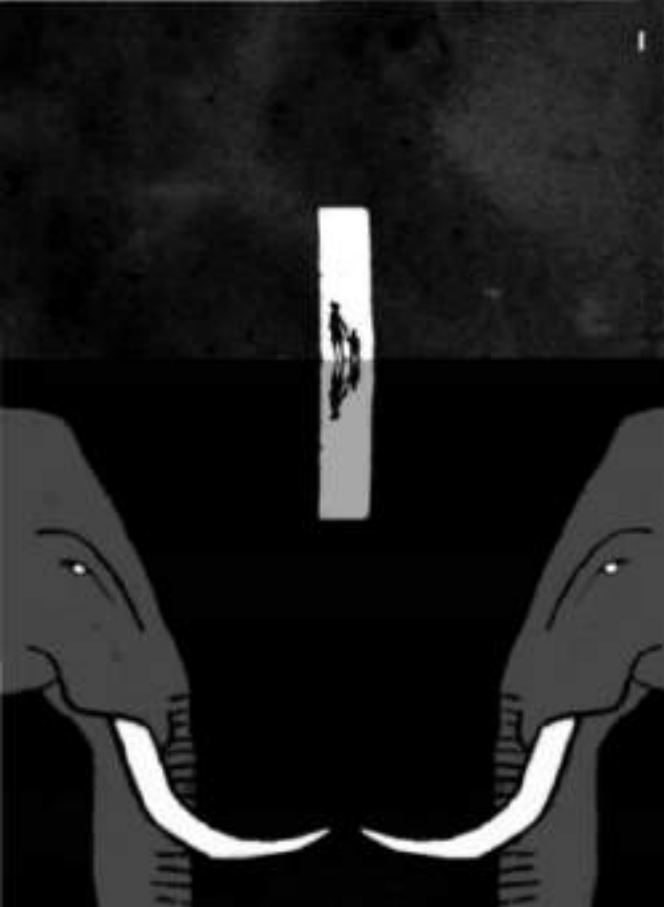

Figura 12. Mare i fill sortint d'una sala on es troben dos elefants dissecats [Il·lustració]. Extret del llibre *El patriarcado del osito Teddy* de Donna Haraway (2019).

conservació, encarregada de produir permanències morals i ideològiques. Les tres activitats van ser considerades “formas de educación y de ciencia; estaban también muy vinculadas a la práctica religiosa y, desde luego, compartían atributos, así como un interés profesional, con la práctica médica” (Haraway, 2019, p. 147).

El discurs narrat anteriorment és solament un dels molts escenaris en què els animals han estat utilitzats com a mitjà per aconseguir un fi beneficiós per la humanitat. Així doncs, Haraway torna a la seva creació de la figura del cibernètic i la compara amb la figura de l'animal. Ambdues figures qüestionen les dicotomies del pensament occidental com humà/no humà, organisme/tecnologia, rics/pobres, entre moltes altres. Per Haraway (citada per Pallí, 2006), aquestes figures “deberían ayudarnos a vivir críticamente nuestras naturoculturas, [...] dar forma

a políticas y ontologías más beneficiosas para las diversas formas de vida que coexisten en los mundos que habitamos” (p. 243-244).

És a partir d'aquesta idea que Haraway escriu el *Manifiesto de las especies de compañía* (2017), on a partir de la seva passió pels gossos narra relats entorn de les relacions d'alteritat significativa de les quals emergeixen interconnexions entre humans i no humans. L'autora es refereix als animals que han acompanyat als humans al llarg de la seva existència com a “companion species”. Però l'autora va més enllà d'una simple categorització d'espècies companyes, i estableix una relació de co-construcció mútua. Amb aquesta perspectiva, els éssers no existeixen com a éssers independents, sinó que solament és possible l'existència gràcies a les relacions metaplasmàtiques (Pallí, 2006). Aquestes relacions metaplasmàtiques es basen en la idea que tots els éssers vius “nos construimos y vivimos los unos en los otros en toda nuestra carnalidad” (Pallí, 2006, p. 241). Les carns es remodelen ontològicament a causa d'una convivència “construida por

capas de biología e historia y que ejemplifica ‘la imposición de naturaleza y cultura’ a la que nos aboca el estar vinculados a la otredad significativa” (Haraway, citada per Pallí, 2006, p. 242).

Un animal i una persona poden establir una relació d’estima mútua, fet que comporta una diferència en la vida d’ambdós. En les relacions humans-canins, Haraway planteja la necessitat de l’ètica del cuidat o de l’alteritat per aconseguir “vivir bien junto con las huéspedes de especies con las cuales los seres humanos emergen en este planeta a cada escala de tiempo, cuerpo y espacio” (Pallí, 2006, p. 245).

Per dur a terme això, s’ha de tenir molt clar i saber reconèixer que l’altre no és jo. Això implica no imposar el “jo” i admetre que tot i habitar el mateix món, aquest l’habitarem de diferents maneres. Però aquestes diferències han de ser el punt de partida per a continuar buscant apropaments per tal d’entendre l’altre i, així, habitar un món inter-subjectiu construït a partir de la materialitat de la relació (p. 246). Segons Haraway (citada per Pallí, 2006),

sólo así, trabajando para que la relación redunde en el bien común puede surgir el respeto y la confianza por parte de esta otredad significativa hacia nosotros mismos. Este tipo de relación nos obliga al mismo tiempo a replantearnos nociones de propiedad: si una persona tiene una perra, ésta también tiene a una persona, lo cual nos devuelve a temas de reciprocidad y responsabilidad mutua (p. 267).

En el context actual en què s’estan iniciant molts debats sobre la sostenibilitat de les formes de vida humanes i els impactes que aquestes produeixen en l’entorn, els debats sobre polítiques desiguals i injustes o els debats sobre l’explotació de recursos. Haraway, tot i el seu amor pels animals, es posiciona en contra els moviments d’alliberació animal i de drets dels animals, els quals s’oposen a l’assassinat d’animals per finalitats alimentàries, per confeccionar roba i científiques, exceptuant que la mort sigui pel benefici de l’animal, com podria ser el cas de la cacotanàsia. No obstant això, l’autora proposa una nova perspectiva per replantejar les relacions humà-animal.

La proposta de Haraway és l’ètica ecològica. Aquesta rebutja l’imperatiu cristià “NO MATARÀS”, ja que aquest és un element inherent a la dinàmica que fa possible el sistema de vida. Tal com entén l’autora, la vida es basa en un sistema de relacions en les quals s’obté energia a través de tots els seus components. Des d’una perspectiva sistèmica,

cap comunitat opera sense menjar, i no hi ha cap manera de menjar sense matar. Aquest fet “no es un asunto moral, sino un hecho semiótico y material que tiene consecuencias” (Gómez, 2012, p. 197). A més, l'autora també considera que l'ús de subjectes animals no humans no implica necessàriament una explotació o un maltractament d'aquests.

L'ètica ecològica proposada per Haraway (citada per Gómez, 2012) es basa

en aprender a vivir responsablemente con la necesidad y el trabajo inevitables de matar [...] Que no se pueda separar el comer y el matar de forma aséptica, no significa que toda forma de comer y matar este bien o que sea simplemente cuestión de gusto y cultura (p. 197).

Un aspecte important a destacar quant a l'ètica ecològica de Haraway és el rebuig a la iniciativa d'extensió de la figura jurídica dels drets en els animals. Per l'autora, els drets dels animals no han de ser el punt de discussió per eliminar l'explotació animal, ja que aquests drets parteixen de la idea de subjecte, és a dir, de l'humà. D'aquesta manera, veure l'animal no humà com a subjecte suposa donar-li una categoria semblant a la dels drets humans. Per aquest motiu l'autora afirma que no s'ha de partir de la idea d'igualtat, ja que animals humans i no humans són diferents, igual que tota la quantitat d'espècies d'animals no humans que també tenen les seves particularitats i especificitats.

Haraway proposa una alternativa als discursos dels drets dels animals i de la igualtat. Aquesta es basa en la responsabilitat, és a dir, “los seres humanos tienen que aprender a matar responsablemente, y a ser matados responsablemente, anhelando la capacidad de responder y de reconocer cuándo el otro responde, siempre teniendo razones pero siendo conscientes de que nunca habrán razones suficientes” (Haraway, citada per Gómez, 2012, p. 199).

Així doncs, la població humana ha de prendre consciència de la intersubjectivitat, saber que hi ha altres alteritats que t'estan observant i, alhora, tornar-li la mirada a l'altre. A més, aquest fet implica respondre i donar raons als nostres actes (qui ho fa, per a qui ho fa i perquè es fa) sense deixar de banda la sensibilitat moral, és a dir, saber que mai hi haurà suficients raons per a justificar el dolor, el sofriment o la mort que causem als altres, tot i ser “inevitable”.

Rosi Braidotti és una filòsofa i teòrica feminista contemporània. En la seva filosofia estableix una mescla entre estudis feministes, decolonials, postestructurals i materialistes, alhora que interconnexiona els éssers humans amb les màquines i el medi ambient.

Rosi Braidotti

Per Braidotti, la superació de l'humanisme és una necessitat inherent política, la qual busca la superació de la classificació de gènere (home/dona). Amb aquesta idea, aquest “es un feminismo diferente, que avanza a un mundo y futuro posthumanos, en que los sujetos situados, nómades, configuran un nuevo mundo simbólico, de narrativas alternativas pero comprometidas con la acción política transformadora” (Braidotti, citada per Hernández, 2018, p. 8-9).

La gran tecnològització de la societat, incloent-hi la cultura i la naturalesa, ha provocat que sigui necessari “un nuevo paradigma ético y la construcción de una nueva subjetividad [...] de la diferencia y de los otros, que la sociedad occidental, capitalista y patriarcal ha querido homogenizar y anular” (Hernández, 2018, p. 15). Per aquest motiu, Braidotti exposa que és inevitable esdevenir de la màquina, la qual comporta una reestructuració de les relacions tradicionals del poder i, alhora, és entesa com un motor que permet desenvolupar noves interconnexions múltiples. Així doncs, sorgeix el concepte home-màquina, el qual és entès com un subjecte nòmada, és a dir, “como sujetos sensibles a nuevas subjetividades que trasciende las categorías y experiencias predeterminadas por las fronteras del conocimiento tradicional” (Hernández, 2018, p.11).

Aquesta perspectiva pretén criticar la definició i el model de subjecte antropocèntric de les societats capitalistes. En aquestes el concepte humà s'ha hegemunitzat, essent l'home blanc, heterosexual i europeu el model normatiu. Aquest fet provoca que no tots siguem humans, ja que no és un concepte neutre, sinó que es basa amb qui té el poder. Per tant, tots els cossos i objectes que no s'adeqüen a aquest subjecte són considerats com a “altres”.

Tornant al pensament de Braidotti, aquesta visualitza el subjecte nòmada com una “entidad transversal que comprende a lo humano, a nuestros vecinos genéticos animales y a la tierra en su conjunto, y tenemos que hacerlo en un lenguaje comprensible” (Hernández, 2018, p. 25). Així doncs, tal l'autora va explicar en la conferència

“Becoming Animals” (2018) organitzada pel CCCB, en la filosofia nòmada el subjecte és entès com una cadena de connexions entre humans i no humans (animals, vegetals, virus i ecosistemes) en un món compartit. Aquestes connexions s’aborden a través del “becoming animal”, el qual es basa en l’alteritat, prendre consciència del que no ens és familiar i trobar-se amb l’altre. Així doncs, esdevenir animal o esdevenir l’altre, es refereix a esdevenir no-humà.

La idea darrere el “becoming animal” es basa en autors com Deleuze, que no diferencia entre home i dona com a estancaments culturals i biològics, sinó que els subjectes són esdevenirs en constants construcció, fet que els permet transitar i fluir de les categories socialment imposades (Serratos, 2017, p.103).

Figura 13. Creació híbrida entre les categories d’humà, animal, natural i antinatural. *Boot Flower* de Patricia Piccinini i Peter Hennessey (2015) [Escultura]. Hosfelt Gallery de Nova York.

Així doncs, la figura de l’animal és entesa com una part natural de l’humà la qual s’ha de concebre i acceptar. També s’ha d’observar, analitzar i incorporar els seus comportaments en les nostres formes d’habitar el planeta. L’animal “nunca domestica ni posee su entorno, sino que lo atraviesa y es travesado por él, son inmanentes uno del otro” (Serratos, 2017,

p.133). Els animals són part del seu ecosistema, el conformen i es transformen d'acord amb aquest. Amb aquesta visió de l'esdevenir animal, aquest no depèn de l'ecosistema, sinó que interdepèn amb un espai concret on es relaciona sensorialment i perceptivament. Per tal d'indicar la seva pertinença al territori, codifiquen i s'expressen amb el seu propi cos (marquen, fan sorolls, deixen fluids) com a senyal d'equilibri. És amb aquesta idea que Braidotti (citada per Serratos, 2017) “trasciende su animalidad y los emparenta con los humanos debido a que son lenguajes por los que expresan su estar en el mundo” (p.103).

En el posthumanisme els animals estan en el centre, fent que l'explotació d'aquests es qüestionari radicalment: la companyia i la domesticació, la producció d'aliments, l'oci amb el sofriment animal, les violacions dels cossos, l'experimentació científica, entre molts altres.

En la seva teoria de l'esdevenir animal, Braidotti reflexiona sobre el paper dels animals respecte a l'amenaça del control científic i econòmic sobre la mercantilització dels cossos i dels gens d'aquests subjectes. En aquests contextos es mostra el paper de poder de l'home, “considerado como dueño de los seres vivos y manipulador del medioambiente, afirmar su dominio sobre la naturaleza y, por lo tanto, como algo que puede separarse de ella según sus deseos” (Aparicio, 2019, p. 13).

A més, unint l'animal amb un element essencial en les societats actuals, les màquines, Braidotti (2018) explica que la nostra alimentació es basa en aliments que aparentment semblen “normals”, però que vertaderament estan modificats genèticament. Posant com a exemple l'alimentació càrnia, aquesta posa en unió la falsa creença de necessitar alimentar-se dels animals i la relació que tenim amb aquests, la nostra pròpia animalitat.

Ha estat arran de la denúncia dels diferents contextos en què els animals són utilitzats com a objectes per obtenir beneficis per als humans que han sorgit nous moviments a favor de la defensa dels drets dels animals. Des de la perspectiva de Braidotti, dos dels principals referents quant a la defensa dels drets dels animals, Singer i Regan, els quals es basen en la percepció del dolor i la consciència dels animals de si mateixos per atribuir-los uns drets bàsics, solament provoca que es dugui a terme un procés d'antropomorfia als animals. La demanda d'ambdós autors, tot i tenir unes bases nobles, no deixa de confirmar el sistema binari entre home i animal, “extendiendo a ellos el principio de igualdad o de derechos igualitarios y que su postura filosófica es el devenir humano de

los animales” (Aparicio, 2019, p.16). A més, també es neguen les especificitats dels animals, els quals són tractats uniformement amb un valor transespècie.

El mateix succeeix amb els moviments ecologistes que, tal com s’explica en el llibre *Lo posthumano* (2015), inicialment tenien una gran càrrega espiritual. Segons Braidotti (citada en Hernández, 2018),

desde el momento en que no hay confines y que todas las cosas están conectadas, hacer daño a la naturaleza quiere decir, al fin, hacernos daño a nosotros mismos. Por ende, el medio ambiente tierra en su conjunto merece la misma consideración ética y política que los humanos...pero me impresiona como se convierte en otra manera de humanizar el medio ambiente, o sea, una especie de residuo de magnánima normatividad antropomórfica, aplicada a los agentes planetarios no humanos (p. 13-14).

Amb aquesta perspectiva, Braidotti desenvolupa el concepte “humanisme compensatori” per explicar el procés d’humanització d’alguna cosa, la qual no està dominada ni explotada, contribueix a l’establiment d’una jerarquització que valora el que pot adequar-se als atributs humans.

En definitiva, per Braidotti dotar de drets a la natura i als animals és bàsicament un mitjà per a justificar les relacions de poder existents, convertint-les en “essències naturals” necessàries i immutables. La seva visió es basa en un esdevenir màquina, el qual es completa amb un esdevenir animal i un esdevenir terra, els quals permeten una transformació transespècie que “tienen como ejes de transformación respectivamente la solidaridad transespècie - en tanto el ser humano es un animal más, arraigado como cualquier otro al ecosistema - y el cuidado y la preocupación por el mantenimiento de la sostenibilidad del mismo” (Braidotti, citada per González, 2018, p. 189-190).

Contrast d'ambdues posicions

Després d'haver recercat informació al voltant de com el “benestar animal” és tractat en els dos corrents de pensament, nous humanismes i posthumanisme, és necessari analitzar-los per poder establir en quins punts coincideixen i en quins difereixen. A més, també es realitzarà la mateixa dinàmica d'identificació de semblances i diferències amb relació a les sis autores analitzades en el treball.

Primerament, i centrant-nos en la idea general d'ambdós corrents de pensament, s'ha d'entendre que els dos tenen un aspecte comú: la vinculació de l'ésser humà i la naturalesa. Per una banda trobem els nous humanismes: l'ecofeminisme i l'animalisme. Aquests van sorgir a causa d'un conjunt de moviments socials que van iniciar-se arran de la disconformitat de la ciutadania envers el sistema econòmic. Mentre que l'ecofeminisme es va centrar en l'afectació d'aquest sistema en la vida de l'ésser humà, concretament de les dones i els infants, i en el respecte i conservació de la naturalesa i la biodiversitat de la qual depenem; l'animalisme va centrar-se en la denúncia de l'explotació animal i en la necessitat de reconèixer-los com a subjectes sentients mereixedors de drets.

D'altra banda, el posthumanisme sorgeix a partir del desenvolupament cibernètic fet que ha comportat que la identitat humana s'hagi vist modificada. En aquest, l'ésser humà és entès com una espècie animal més que ha de situar-se en un pla horitzontal amb la resta d'animals no-humans i la naturalesa.

Centrant-nos en com s'enfronta la situació de crisi ecològica actual, ambdues perspectives parteixen de la mateixa base: l'ésser humà ha alterat i desequilibrat el medi natural, alhora que la jerarquització tradicional ha imposat processos de denegació i dinàmiques de l'oblit que han permès l'explotació i invisibilitat les relacions de coexistència que l'humà té amb la natura, la qual ha passat a concebre's com un recurs més.

Quant a la relació que tenen els humans amb els animals, la visió dels nous humanismes exposa que els animals han estat desvalorats i sotmesos a processos de dominació que han promogut l'explotació d'aquests per al benefici humà i, alhora, s'han invisibilitzat les relacions de coexistència que hi ha entre els animals humans i no humans. Per aquest motiu, algunes autores plantegen la possibilitat de deixar de menjar carn per tal d'acabar amb el sistema capitalista d'explotació que hi ha darrere aquesta indústria. Altrament, els

posthumanistes deixen molt clar que el punt de discussió no és el fet de matar animals per alimentar-nos; sinó la càrrega de responsabilitat que això implica i el deure que tenim de no provocar un maltractament innecessari als animals. A més, en la gran xarxa de relacions i interconnexions que existeix entre tots els éssers vius també intervenen les tecnologies, les quals permeten transcendir els límits biològics tradicionals.

És a partir d'aquestes idees que ambdós corrents de pensament estableixen unes propostes socials i educatives concretes. Mentre que els nous humanismes, tot i diferir en la necessitat de polititzar la qüestió animal, se centren en la conscienciació envers el benestar animal, visibilitzant les relacions de dependència i coexistència amb l'objectiu de cuidar i protegir el medi ambient i protegir la biodiversitat. Per part del posthumanisme, es proposa desenvolupar una consideració ètica envers els animals per tal d'aplicar polítiques que permetin una coexistència beneficiosa per a tot ésser viu. En cap cas defensen la necessitat d'establir drets pels animals, ja que aquests no tenen en compte les individualitats d'espècies i pot suposar una justificació de les explotacions que sofreixen.

Pel que fa a la proposta educativa, tot i que cada corrent té unes particularitats més específiques, en línies generals comparteixen la necessitat de visibilitzar la biosfera, els processos naturals i les realitats que sofreixen els animals. Donen importància a l'educació basada en la compassió, l'alteritat, el respecte i el valor de totes les formes de vida per tal de sensibilitzar als infants i buscar solucions conjuntes per passar a l'acció en l'àmbit més proper.

En el següent quadre sinòptic es mostra com el concepte de "benestar animal" és tractat en els dos corrents de pensament (cal tenir present però, que cada autora té les seves peculiaritats). Per fer-ho, s'han establert quatre blocs de continguts per així ordenar les diverses idees: relació entre animals humans i no humans, crisi ecològica, proposta social i proposta educativa.

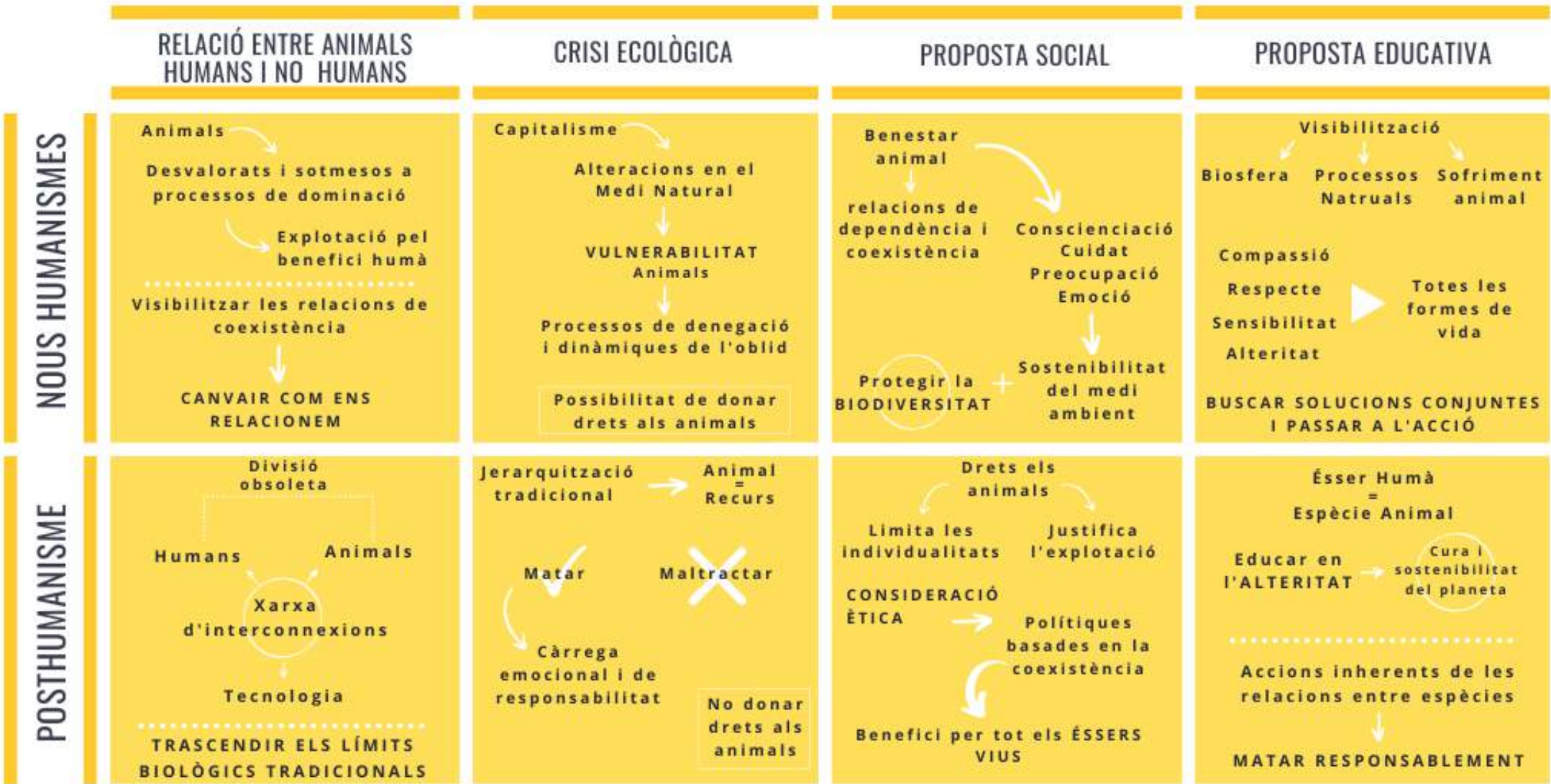

Figura 14. Quadre sinòptic d'elaboració pròpia.

Contrast entre autores

Al llarg del marc conceptual hem treballat sis autores de diferents corrents de pensament les quals tenen les seves pròpies maneres de pensar, argumentar i oferir possibles propostes entorn del tema tractat: el benestar animal. Per aquest motiu, en aquest apartat es durà a terme una anàlisi de cada autora en què s'analitzaran les semblances i diferències que mostren. Per fer-ho, s'ha establert la mateixa classificació que en l'apartat anterior.

Relació entre humans i animals

Totes les autores coincideixen en el fet que la figura de l'Home, per poder aconseguir i acumular poder en el màxim de contextos possibles, ha intentat controlar la naturalesa i sotmetre-la a pràctiques de producció, possessió i explotació pel propi benefici. És dins aquesta naturalesa que el paper dels animals entren en joc. A partir d'aquí, és quan comencen les diferències.

Primerament les autores ecofeministes i posthumanistes se situen en una perspectiva menys individualitzada quant a la figura de l'animal i fan referència a tot el conjunt d'elements que conformen la Natura. Tant Shiva (1997) com Herrero (2013) parteixen de la naturalització de la figura de les dones per exposar com ambdues, dones i natura, han estat les principals víctimes dels processos de dominació imposats pels Homes. A més, Herrero (2013) amplia la relació que tenim amb la naturalesa partint de les relacions d'ecodependència i interdependència i, per tant, amb els éssers vius que formen part d'aquesta. D'altra banda, Haraway (1995) i Braidotti (citada per Hernández, 2018) estableixen un triangle relacional entre humà, medi ambient i tecnologia. Mentre la primera ho defineix com a relacions metaplasmàtiques, és a dir, el tràfic ontològic entre espècies que permet l'existència de tot ésser viu; la segona es basa en la filosofia nòmada per justificar l'existència de subjectes vius que comparteixen un mateix món.

Quant a les postulants animalistes, Pelluchon (2015) i Kymlicka (2011), separen l'animal de la naturalesa. Partint dels estudis sobre la sentiència animal, es plantegen la necessitat de concebre als animals en el rol de subjectes, per tal d'evitar que puguin ser desvalorats o explotats sense límits morals.

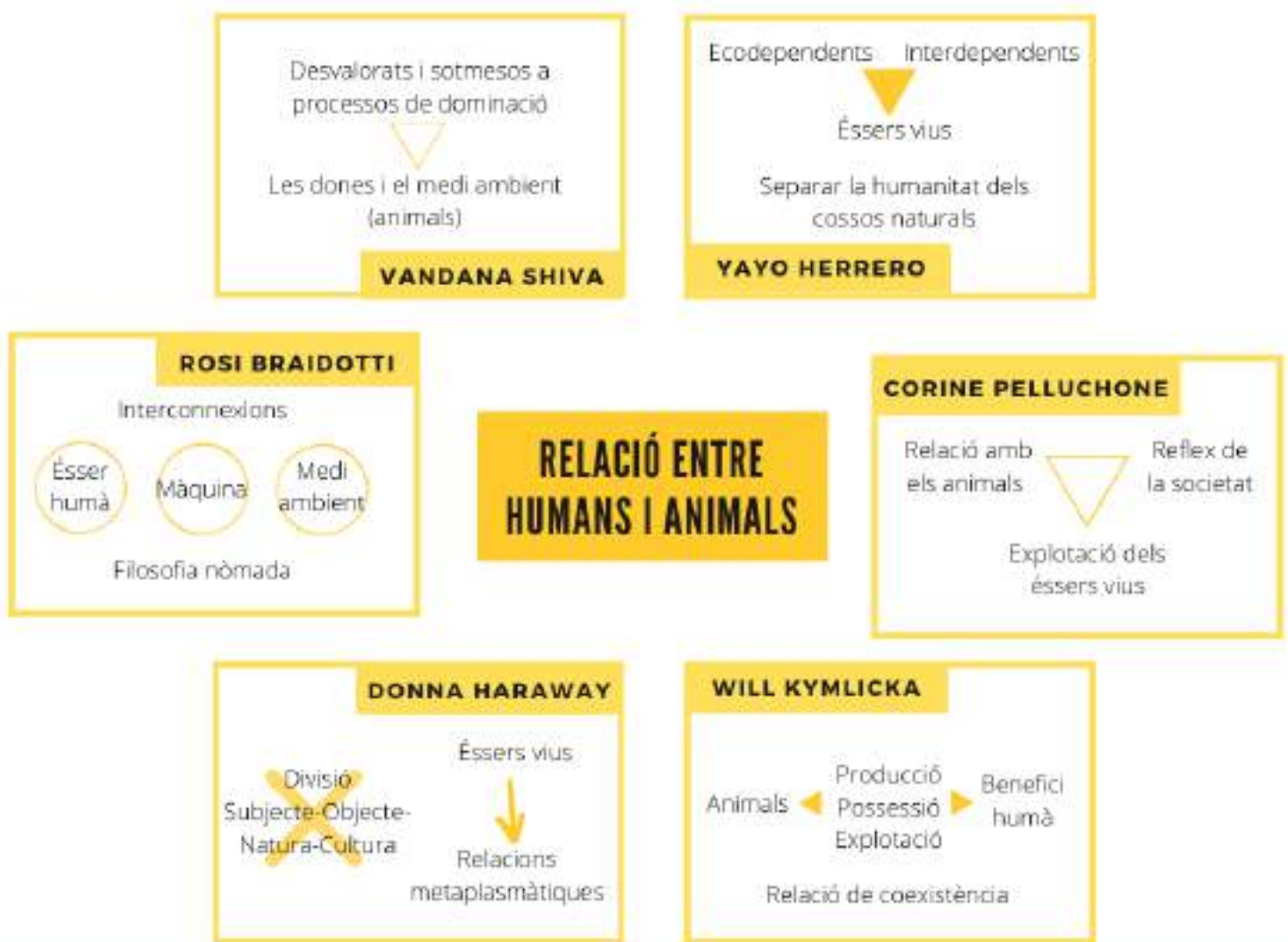

Figura 15. Quadre sinòptic d'elaboració pròpia.

Crisi ecològica

Davant la situació d'insostenibilitat ambiental que estem sofrint, cada autora ha justificat teòricament com hem arribat a aquest extrem. Les bases d'aquestes teories se centren en la visió especista en què l'espècie humana s'ha considerat superior a la resta d'espècies i, això, ha permès i justificat l'abús, l'ús i l'explotació d'aquests d'una manera desmesurada i sense tenir en compte les conseqüències.

El desequilibri natural que estem sofrint a causa de les alteracions dels sistemes naturals capaços d'autobastir-se i autoregular-se es deu a la necessitat de dominació i a la

concepció reduccionista que tenim de la realitat. Això ha fet que la naturalesa i els animals es vegin com un element més que pot explotar, posseir i mercantilitzar per així obtenir benefici. Alhora, tant Shiva (2003) com Herrero (2013), Pelluchon (2018) i Kymlicka (2011), exposen que el sistema d'exploració implícitament comporta l'establiment de processos de denegació, d'oblit i d'invisibilització de tots els abusos que es duen a terme.

A més, mentre que les autores animalistes defensen la fi de la utilització dels animals en qualsevol context; les autores ecofeministes i poshumanistes no es neguen a la contínua utilització dels animals, però d'una manera sostenible i respectuosa. Tal com exposa Haraway (1995), matar és un fet inherent en les relacions de coexistència, fet que comporta desenvolupar una sensibilitat moral per aprendre a matar responsablement.

Figura 16. Quadre sinòptic d'elaboració pròpia.

Proposta Social

Les propostes socials que proposa cada autora són diverses i cadascuna es basa en els principis exposats en els apartats anteriors.

En primer lloc trobem l'ecofeminista Shiva (2003) que proposa donar la responsabilitat dels processos d'agricultura i ramaderia a les cultures locals. Donant-los independència es possibilitarà que aquestes tinguin en consideració el benestar animal i, així, protegir la biodiversitat. L'altra autora ecofeminista, Herrero (citada per Vallés, 2019), parteix de la dependència que hi ha entre tots els éssers vius per establir socialment la cultura de la cura, la qual promou el cuidat dels altres pel benefici comú.

Després ens trobem amb les dues postures animalistes que pretenen polititzar la qüestió animal. Pelluchon (2018) proposa una configuració judicial que entengui als animals com a subjectes polítics i no ciutadans. Kymlicka (2011) parteix de la comunitat política i l'extrapola als animals, defensant l'establiment d'uns drets positius per poder defensar les injustícies que sofreixen els grups discriminats.

D'altra banda, les dues autores posthumanistes neguen totalment la necessitat d'establir uns drets als animals, ja que és un procés d'humanització dels animals que no té en compte les diferències de les espècies i, alhora, l'antropomorfitzen i justifiquen l'explotació. No obstant aquest posicionament, Haraway (citada per Pallí, 2006) proposa establir polítiques ontològiques beneficioses per tots els éssers vius i, Braidotti (2018), parteix de la sentiència animal per establir una consideració ètica envers els animals per part dels humans.

Figura 17. Quadre sinòptic d'elaboració pròpia.

Proposta Educativa

Les sis autores estan d'acord en el fet que l'educació és un dels punts clau per replantejar la concepció que tenim dels animals i de canviar les relacions que establim amb aquests. D'aquesta manera, defensen una educació que tingui en compte el respecte, la solidaritat, el cuidat i la preocupació per la protecció de la naturalesa i la biodiversitat.

Però, partint de les particularitats pròpies de cada autora, és necessari explicar les principals diferències que es plantegen.

Shiva (1997) parteix de les pràctiques es duen a terme en la seva terra natal on les escoles desenvolupen connexions orgàniques amb la Natura, la qual és entesa com un subjecte viu amb el qual cooperar, cuidar i donar amor. Herrero (2020) defensa una alfabetització ecològica on es visibilitzi tant la biosfera i els processos de regulació del medi, com la gran xarxa de relacions i dependències que tots els éssers vius tenim amb els altres.

Pelluchon (2018) i Kymlicka (2011) tenen una proposta molt semblant, ja que en ambdós casos es centren en una educació basada en l'animalisme per tal de mostrar als infants les injustícies i les pràctiques d'explotació normalitzades que sofreixen els animals en diferents contextos, amb l'objectiu d'acompanyar als nens i les nenes i debatre quines actituds s'han de tenir envers els animals. També exposen la necessitat de partir de l'alteritat per poder començar a plantejar solucions que permetin passar a l'acció, això sí, iniciant pels àmbits més propers i quotidians. Un aspecte molt important que remarquen és que tot i que elles tenen unes idees ideològiques molt marcades quant a la qüestió animal, en les aules és important no condicionar ideològicament, sinó traçar el tema com una situació real sobre la qual reflexionar i desenvolupar actituds de respecte i solidaritat envers l'altre.

Quant a les pensadores posthumanistes, trobem a Haraway (citada per Gómez, 2012) que diu que en les escoles s'ha d'ensenyar que és l'alteritat, entenent que l'altre no és jo, és diferent i, per tant, té diferents maneres d'habitar el planeta. A més, proposa l'ètica ecològica la qual parteix de la perspectiva sistèmica que justifica la necessitat de menjar, fet que implica matar. No obstant això, l'autora en tot moment exposa que s'ha d'aprendre a viure responsablement amb la necessitat de matar, entenent que no totes les formes de matar i menjar són correctes.

Per acabar trobem a Braidotti (2018), que parteix de la idea "becoming animals". Aquesta es basa en l'alteritat i la presa de consciència del que no ens és familiar, per tal de trobar-nos amb l'altre. Amb la seva proposta de filosofia nòmada, s'ha d'ensenyar als infants que l'ésser humà és un animal més el qual, alhora, ha d'esdevenir màquina i terra per tal d'aconseguir una transformació transespècie, basada en l'enraïment als ecosistemes i la consciència sobre la sostenibilitat del planeta.

Figura 18. Quadre sinòptic d'elaboració pròpia.

-
- **BENESTAR ANIMAL EN
EL CONTEXT EDUCATIU**
-

3

Arreu de tota Espanya, les tasses de maltractament animal són molt elevades arreu, a causa d'un gran nombre d'abandonaments d'animals de companyia, les celebracions de festes que inclouen maltractament animal o les condicions en què es troben els animals en els espais destinats a la cria intensiva.

En el cas espanyol, no existeix una legislació nacional envers la protecció dels animals, sinó que cada comunitat autònoma estableix el seu propi marc legislatiu. Quant al Codi Penal, s'estableixen les penes referents al delictes de ferir o maltractar animals. No obstant això, continua havent-hi una manca de marc legal envers el benestar animal i, alhora, una desconeixença generalitzada de la població sobre quina legislació està establerta.

Per tal de poder canviar aquesta situació, no solament és necessària una legislació que tingui més en consideració el benestar animal, sinó seria convenient donar més importància a les actituds de la ciutadania per tal que aquestes estiguin centrades en el respecte i la solidaritat envers els animals. Pel que fa a l'educació, és necessari un acompanyament des de la primera infància que permeti que els nens i les nenes coneguin la realitat social dels animals; on rebin formació sobre els animals i el seu benestar, tenint presents diversos continguts com els processos de producció d'aliments d'origen animal, el cuidat i les necessitats dels animals domèstic i la sentiència dels animals, fet que afirma el seu sofriment, entre altres. A més, s'hauria d'incloure l'empatia i els valors morals envers els altres, entenent aquests últims com a persones, però també com a animals.

És per aquest motiu que en aquest apartat es durà a terme una exploració sobre l'estat de la qüestió animal en l'àmbit educatiu: la literatura i les il·lustracions infantils que acompanya als infants des de la primera infància i els permet començar a descobrir el món; el currículum d'Educació Primària en què apareixen les competències bàsiques que han d'adquirir les nenes i els nens al llarg dels sis cursos d'aquesta etapa; alguns projectes i unitats didàctiques on es treballin continguts relacionats amb el benestar animal; i la reflexió entorn diverses activitats fora l'aula com poden ser les excursions als zòos o als centres de protecció animal. Analitzant tots aquests aspectes es pretén conèixer quins continguts quant al benestar animal es tenen presents o, si aquest no és el cas, quines són les possibilitats educatives de treballar aquesta realitat social.

▷ ▷ ▷ Literatura infantil

Des de la primera infància la literatura està present en la vida de les nenes i dels nens, explicant-los històries, tant reals com fantàstiques, sobre el món que els envolta. La literatura infantil utilitza diferents suports visuals, les il·lustracions, per acompanyar i contextualitzar les narracions.

Segons Obiols (2004), la il·lustració és entesa com l'art que converteix “el verbo en color, la frase en línea, la poesía en luz o lo arbitrario en perspectiva” (p. 28-29). Però, tant la literatura infantil com les il·lustracions, s'han d'entendre com una eina tant lúdica com educativa, la qual posseeix diversos elements que s'han d'analitzar per tal d'aconseguir entendre el significat que volen transmetre.

En el cas dels textos escrits on es narren les històries, sigui de manera directa o indirecta, Mateos i Muñoz, (2015, p. 323) explica que “encierran un valor añadido, con frecuencia oculto y sutil, que escapa de la pretensión general del texto”. D'aquesta manera es creen un conjunt d'idees poc objectives sobre fets concrets que, si no s'és conscient, provoca al lector l'adopció d'actituds i prejudicis concrets envers el seu paral·lelisme amb la realitat.

Ahora, succeeix el mateix amb les il·lustracions que acompanyen el text. Les imatges tenen un paper molt important en la nostra societat. Aquestes “se perpetúan en la mente del lector hasta mucho tiempo después de haber leído la obra. Incluso, muchas veces, aunque el argumento se haya olvidado completamente, continuamos recordando determinadas escenas y visiones que nos impactaron especialmente” (Colomer, 2002, p. 93). També segons Erro (2000) les imatges estan subjectes a convencionalismes socials que afegeixen valors concrets, que cal tenir presents de cara a significar-les.

En l'àmbit educatiu, les il·lustracions en els llibres infantils són molt valorades per “su capacidad de significación inmediata y evidente, su poder de persuasión y su eficacia en vistas a la comprensión e interpretación del relato” (Durán, 2005, p. 240). Gràcies a les il·lustracions, els infants, encara que no sàpiguen llegir textos, són capaços d'entendre les imatges que es troben en els llibres. Després, una vegada ja saben llegir el text, les il·lustracions serveixen per ampliar els significats i donar imatges més concretes sobre el tema tractat. Però s'ha de ser conscient que els infants no tenen la capacitat natural d'entendre els significats de les imatges, és per aquest motiu que “cuando un niño observa

un dibujo en un libro, debe haber adquirido la destreza necesaria como para saber que, aunque el dibujo se parezca al objeto que representa, la semejanza es limitada” (Erro, 2000, p. 502). Per aquest motiu Obiols (2004) i Durán (2005) reflexionen sobre com els adults han utilitzat la literatura infantil com a eina educativa, essent les imatges el vehicle principal d’acció.

Els animals en les il·lustracions de la literatura infantil

Prestant atenció a com els dos elements principals de la literatura infantil, el text i les il·lustracions, han estat utilitzats per a tractar la temàtica dels animals, podem veure que aquest sempre han estat presents en les històries, sigui com a protagonistes, antagonistes o com acompanyants del personatge principal. Això és perquè els animals són un element molt atractiu i motivador per als infants. A més, els contes d’animals també han tingut una utilització didàctica tant per la seva utilitat literària, com per treballar valors o accions concretes.

Un clar exemple són les faules i les rondalles, relats de ficció generalment protagonitzats per animals als quals se’ls atorguen característiques o qualitats humanes. L’objectiu d’aquests escrits és transmetre una moralitat final. Les faules, igual que molts contes i pel·lícules actuals, segueixen aquesta tradició i continuen sotmetent el text, els personatges i el relat a la necessitat d’educar en valors morals. No obstant això, la personificació a la qual estan sotmesos els animals protagonistes de les faules, fa oblidar-nos de la realitat ontològica dels animals, de les seves necessitats i del seu significat.

Les sis autores analitzades en el treball, tot i tenir diferents propostes envers els animals i el seu paper en la societat, tenen una opinió bastant semblant quant a com s’ha de concebre la figura de l’animal.

Segons Shiva (2003) i Herrero (2013) no es pot oblidar el què representa l'animal, perquè si això succeeix, no podem prendre en consideració el seu benestar. Hem de ser conscients de les semblances i les diferències. Pelluchon (2018), parteix de l'agentivitat per tal d'unir l'ésser humà amb els animals; no obstant això, la proposta de coexistència de l'autora es basa en l'alteritat de l'animal i el respecte de les seves formes de vida. Fins i tot Kymlicka (2011), en la seva proposta de drets dels animals, estableix tres categories entre aquests per tal de respectar les diferències entre espècies. Haraway (citada per Pallí, 2006) i Braidotti (citada per Serratos, 2017), també defensen l'alteritat de cada espècie. Mentre la primera exposa que s'ha de tenir molt clar i reconèixer que l'altre no és jo, que cada espècie habita el món de manera diferent i, això, suposa que l'ésser humà no pot imposar el seu "jo" en els altres; la segona autora pateix de l'alteritat per prendre consciència del que no ens és familiar i trobar-se amb l'altre.

Així doncs, després de saber el posicionament de cada autora, puc afirmar que no estarien d'acord amb el procés de personificació sota el que la figura de moltes espècies animals estan sotmeses amb l'objectiu d'educar als infants. El motiu principal és que aquest fet provoca que tinguem una idea distorsionada dels animals i que, consegüentment, no siguem conscients de la seva alteritat ni tampoc de les condicions de vida que cada espècie necessita, és a dir, del benestar animal.

Haver fet protagonistes als animals també ha fet que aquests s'hagin vist influenciats pel paper que jugaven en les històries, fent que els lectors es creïn opinions concretes sobre les espècies, les quals poden ser positives o negatives.

Tal com exposen Mateos i Muñoz (2015), generalment hi ha la tendència a dividir els papers, separant als animals entre bons i dolents. Aquesta dicotomia es basa en "un tipo de razonamiento básico: lo que es útil o beneficioso para el hombre es positivo y lo que es agresivo con él o sus bienes es negativo" (p. 324). En succeir això, s'ha de prestar atenció a quines espècies d'animals es troben en cada categoria.

*Figura 19. Animals caracteritzats com humans [Il·lustració]. Extret del llibre *The Tale of Peter Rabbit* de Beatrix Potter (1902).*

Els animals que aporten un benefici als humans, com poden ser els gossos, els cavalls o les ovelles, són mostrats positivament i tractats amb respecte i cordialitat. Però els animals que no tenen aquesta funció tenen un desenvolupament més dur i, al llarg de la història, acaben sent castigats com una necessitat evident. Aquests últims solen ser animals depredadors com el llop o l'os.

El fet anterior comporta que s'adjudiquin arquetips als animals protagonistes, donant un valor afegit al paper d'aquests. Alguns dels exemples més clars és el gos com arquetip de fidelitat; la guineu d'astúcia; l'os de maldestre; l'ovella de bondat; el lleó de fortalesa; els micos de graciosos; el llop d'agressiu... Segons Sastrías (1997), “una vez establecido el carácter propio de cada animal se pueden obtener centenares de combinaciones, y es precisamente la fábula la que ha contribuido a popularizar estas cualidades atribuidas a los animales” (p. 117).

Un fet curiós que exposen Mateos i Muñoz (2015) és que, després d'haver analitzat el paper de les diverses espècies en la literatura infantil, els animals que solen tenir uns papers més negatius generalment són els mateixos que es troben en perill d'extinció com els llops o, d'altra banda, els animals que tot i resultar beneficiosos per la humanitat no són apreciats com els ratpenats o els mussols. Tot i aquesta anàlisi, Mateos i Muñoz (2015) expressen que no volen “dar a entender con ello la existencia de una relación causa-efecto, pero sí conviene reflexionar sobre todo el cúmulo de historias falsas, leyendas y supersticiones que todavía circulan alrededor de estos animales” (p. 326).

Amb l'objectiu d'indicar de manera clara el paper que té cada animal en la història, les il·lustracions són el mitjà perfecte per representar animals amb imatges que poc s'adeqüen a la realitat ni física ni psíquica d'aquests. Sovint, les espècies es representen de manera caricaturitzada i també s'accentuen les faccions de manera poc realista com els ullals, la llengua, les orelles, les urpes, entre d'altres (Mateos i Muñoz, 2015) per tal que es transmetin les idees de manera clara i directa, i així expressar millor el convencionalisme social que hi ha darrere l'animal en qüestió.

No obstant aquesta anàlisi, actualment es pot apreciar una tendència menys acusada en els contes moderns envers la figura dels animals a través de canvis en la literatura infantil com la reescriptura de contes on els papers dels animals varien, utilitzant il·lustracions de caràcter més realista, entre d'altres. En el context actual, s'estan escrivint molts llibres com a material didàctic per tal d'introduir el benestar animal a les aules d'una manera més lúdica i visual.

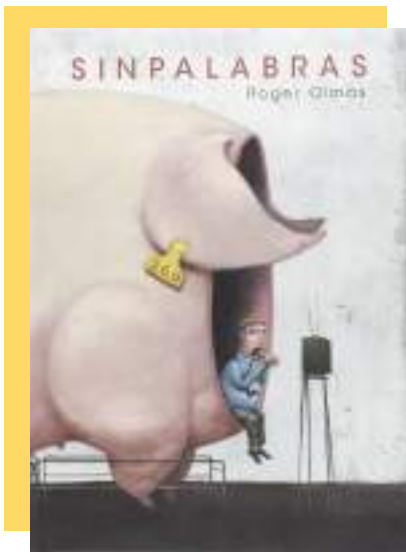

Figura 20. Portada del llibre *Sin palabras* de Roger Olmos i la Fundació FAADA (2016).

Figura 21. Portada del llibre *Galgui* de María José Rodríguez (2015).

Figura 22. Portada del llibre *Ferdinando el toro* de Munro Leaf (2006).

Figura 23. Portada del llibre *Rescate Animal* de Patrick George (2016).

Figura 24. Portada del llibre *Una sola cosa* de Celeste Sánchez (2016).

▶ ▶ ▶ Currículum de primària

El Decret d'ordenació dels ensenyaments d'educació primària, creat pel Govern de la Generalitat de Catalunya, plantejat com un model competencial, estableix les competències bàsiques que s'han d'adquirir en acabar l'etapa. Aquest enfocament competencial de l'aprenentatge permet obtenir un currículum flexible i obert per tal de preparar als alumnes per donar respostes innovadores en una societat canviant i en constant evolució.

En aquest apartat, es durà a terme una recerca en el currículum d'Educació Primària per conèixer quines competències, continguts i criteris d'avaluació relacionats amb els animals es contemplen.

Per poder dur a terme l'anàlisi, ens centrarem com el currículum planteja les competències i els continguts de l'àmbit de coneixement del medi i l'àmbit d'educació en valors amb relació al benestar animal o els animals.

Àmbit de coneixement del medi

Quan parlem de coneixement del medi, cal tenir en compte que aquest concepte engloba molts aspectes diferents, ja que es refereix

tant al conjunt de situacions, fenòmens, objectes, elements o problemes que integren l'espai natural i humanitzat - l'escenari on conviuen les persones i on interactuen amb la naturalesa - com una manera d'aproximar-se a l'estudi de la realitat natural i social” (Decret 119/2015, p. 107).

L'àmbit es divideix en dues àrees diferents: l'àrea del coneixement del medi natural i l'àrea del coneixement del medi social i cultural.

En el currículum, l'àmbit del coneixement del medi es compon de tretze competències distribuïdes en quatre dimensions: dimensió món actual; dimensió salut i equilibri personal; dimensió tecnologia i vida quotidiana; dimensió ciutadana. D'aquestes competències, són sis les que contemplen el tema del medi ambient i la biodiversitat.

La *dimensió món actual* se centra en la realitat dinàmica i canviant actual on interaccionen factors naturals i humans. Les persones han de conèixer i interpretar els problemes socials

rellevants per tal de comprometre's en la defensa del medi, la conservació del patrimoni i la cerca d'una societat més justa.

❖ **Competència 2. Interpretar el present a partir de l'anàlisi dels canvis i continuïtats al llarg del temps, per comprendre la societat en què vivim.**

El món actual està format per un conjunt de dinàmiques complexes en què s'interrelacionen molts elements (cultures, societats, territoris, medis naturals...). Conèixer aquests elements i les seves relacions, permet comprendre, justificar i interpretar com hem arribat on som actualment.

Aquesta competència dona importància al treball dels temes o les problemàtiques emergents, urgents, permanents i vigents del món actual com poden ser la globalització, la convivència, la diversitat biològica, entre moltes altres.

Els continguts clau d'aquesta competència amb relació als animals són:

- Biodiversitat i sostenibilitat.
- Problemes socials rellevants: petjada ecològica i globalització.

❖ **Competència 4. Analitzar paisatges i ecosistemes tenint en compte els factors socials i naturals que els configuren, per valorar les actuacions que els afecten.**

Des d'una visió global i complexa, el paisatge és el resultat de l'acció i la interacció de factors naturals i humans. Aquests factors són els elements abiòtics (inert), els biòtics (fauna i vegetació) i tòpics (acció humana). A més, també s'han de tenir presents els ecosistemes, sistemes naturals en què conviuen organismes vius de diverses espècies (biocenosi) en un espai definit (biòtop).

Aquesta competència pretén aprofundir en la complexitat de les relacions que s'estableixen entre el medi natural i la humanitat. Els i les alumnes han de ser conscients de la importància de la conservació i la preservació del medi natural davant la pressió que suposa l'activitat humana.

Els continguts clau que es treballen en aquesta competència amb relació als animals són:

- Biodiversitat i sostenibilitat: gestió ambiental i petjada ecològica, polítiques mediambientals i els éssers vius.
- Economia i sostenibilitat: equilibri entre el desenvolupament econòmic i la preservació del medi, intervenció humana sobre el medi.
- Ecosistema i paisatge.

❖ **Competència 5. Valorar problemes socials rellevants interpretant-ne les causes i les conseqüències per plantejar propostes de futur.**

Treballar els problemes socials rellevants permet la formació d'una ciutadania crítica, responsable i compromesa socialment i ambientalment, que lluita per la igualtat de drets de totes les persones.

Els i les alumnes han d'aprendre a cercar informació sobre els problemes, les causes i les conseqüències d'aquestes, adonar-se i valorar dels diversos posicionaments i, finalment, prendre un paper actiu participant democràticament i proposant alternatives globals amb una visió de futur. Aquestes propostes poden anar des de fets més concrets a més generals, intentant respondre: què puc fer jo?, què deixaré de fer?, quins hàbits o costums canviaré?...

Els continguts clau d'aquesta competència amb relació als animals són:

- Biodiversitat i sostenibilitat: gestió ambiental i les zones bioclimàtiques, activitats econòmiques, impacte mediambiental.
- Consum responsable: la publicitat i els hàbits de consum.
- Principis i valors democràtics: respecte, solidaritat, justícia i equitat.

La *dimensió salut i equilibri* personal tracta aquests dos aspectes com afers individuals, socials, col·lectius i ambientals. Per aquest motiu cadascú ha de prendre decisions i assumir les responsabilitats pròpies per tal de prevenir riscos.

❖ **Competència 6. Adoptar hàbits sobre alimentació, activitat física i descans amb coneixements científics, per aconseguir el benestar físic.**

Aquesta competència se centra en l'alimentació, l'activitat física i el descans, i com aquests afecten positivament o negativament al nostre benestar físic i emocional. Quant al tema de l'alimentació, es proposa treballar la piràmide dels aliments per

conèixer la composició dels aliments i així dotar als alumnes d'elements de judici suficients a l'hora de decidir la dieta més adequada. A més, s'ha de permetre als i les alumnes qüestionar-se modes i costums derivats de la publicitat i la pressió del grup quant a l'alimentació.

Els continguts clau que es treballen en aquesta competència amb relació als animals són:

- Els aliments.
- Hàbits i costums individuals, familiars, socials i culturals.

La *dimensió tecnologia i vida quotidiana* se centra a comprendre i valorar el paper dels avenços científics i tecnològics per tal de prendre decisions crítiques i actuar amb respecte envers les persones i el medi ambient.

❖ **Competència 9. Utilitzar materials de manera eficient amb coneixements científics i criteris tecnològics, per resoldre situacions quotidianes**

La nostra vida quotidiana està basada en accions en què s'utilitzen material extret de la naturalesa i, posteriorment tractats per l'ésser humà, com l'aigua, la fusta, el plàstic, la carn, les pells... Aquest ús provoca canvis en el medi que ens envolta i on vivim. És per aquest motiu que s'han de conèixer els materials del nostre voltant per triar-los i utilitzar-los amb consciència i amb eficiència. A més, també s'han de tractar a l'escola els problemes ambientals resultants de la necessitat d'alguns materials per comprendre'ls, interpretar-los i desenvolupar un sentit crític.

Els continguts clau d'aquesta competència amb relació als animals són:

- ❖ Biodiversitat i sostenibilitat: la petjada ecològica.

La *dimensió ciutadana* es refereix a la condició i el dret que tota persona té en pertànyer a una comunitat política, essent un subjecte de drets i obligacions. Això implica identificar-se amb valors positius del sistema democràtic (llibertat, igualtat i justícia) i adquirir uns hàbits de convivència i participació responsable en la vida col·lectiva.

❖ **Competència 11. Adoptar hàbits sobre l'adquisició i ús de béns i serveis, amb coneixements científics i socials per esdevenir un consumidor responsable.**

Els i les alumnes han d'adquirir o utilitzar els productes tenint en compte la seva procedència i les conseqüències ambientals i socials que deriven d'aquestes accions per tal de ser consumidors responsables.

En concret, s'ha de considerar la qualitat dels productes que consumeix, els criteris de tria, la influència de la publicitat, les característiques dels productes, les condicions laborals dels treballadors, l'impacte en el medi de la seva fabricació, entre molts altres aspectes. Tenint tots aquests factors presents, els i les alumnes han de poder prendre decisions conscients, essent una competència amb aspectes morals i ètics.

Els continguts clau que es treballen en aquesta competència amb relació als animals són:

- ❖ Biodiversitat i sostenibilitat: gestió ambiental, petjada ecològica i les tres R.
- ❖ Consum responsable: drets, deures i responsabilitats del consumidor, publicitat i hàbits de consum.

És important mencionar que aquesta àrea s'ha adaptat a la creixent necessitat actual de treballar continguts relacionats amb el medi ambient. L'educació ambiental ha anat guanyant importància a les escoles, englobant continguts relacionats amb els recursos, la pèrdua de biodiversitat, etc., així com estratègies per a desenvolupar la conservació del medi. És per aquest motiu que, encara que en cap dimensió ni competència s'aborda explícitament el benestar animal o l'ètica animal, el desplegament curricular de l'àmbit de coneixement del medi no tanca ni limita la possibilitat de poder introduir el tema del benestar animal a l'aula, gràcies al seu caràcter flexible i obert.

Dins el concepte de medi ambient estan inclosos molts elements que es poden trobar tant en la naturalesa com pot ser la fauna animal, la flora o els microorganismes; com altres elements d'origen humà que poden afectar positivament o negativament en aquesta. A continuació es detallaran els continguts específics de l'àrea que inclouen la naturalesa, la biodiversitat o els animals.

Continguts específics de l'àrea de medi natural

Els continguts específics de l'àrea de coneixement del medi natural s'organitzen en cinc blocs: iniciació a l'activitat científica; el món dels éssers vius; les persones i la salut; matèria i energia; i entorn, tecnologia i societat. Tot i que cada bloc procedeix de diverses disciplines científiques, solament el segon i el tercer són els blocs que treballen continguts relacionats amb els animals.

El segon bloc, “el món dels éssers vius”, principalment tracta la biodiversitat i el valor d'aquesta. La biodiversitat fa referència a tota la varietat d'éssers vius que habiten la Terra, on es compren els diferents ecosistemes i la diversitat genètica de cada espècie. És dins el concepte de biodiversitat que trobem els animals. En general, els continguts d'aquest bloc se centren en els aspectes més científics dels animals, és a dir, en l'observació directa i indirecta de les característiques de diferents espècies, de les funcions vitals bàsiques que duen a terme i com s'adapten a l'entorn.

No obstant aquest vessant més científica, en cada cicle es té present diversos continguts amb relació al “benestar animal”. Els continguts concrets d'aquest bloc que poden fer referència a aquest tema són:

- Responsabilitat envers els animals domèstics i plantes.
- Característiques i comportaments d'animals i plantes per adaptar-se al medi.
- Interès per l'observació, cura i protecció d'animals i plantes de l'entorn proper, i prevenció dels possibles riscos.
- Activitats econòmiques relacionades amb la cria d'animals i el cultiu de plantes.

En el tercer bloc, les persones i la salut, els continguts giren entorn al desenvolupament físic i emocional de les persones, incloent-hi els continguts d'alimentació, l'exercici físic i hàbits d'higiene. Centrant-nos únicament en els continguts relacionats amb l'alimentació, els que es contemplen en aquest bloc són:

- Diferents tipus d'aliments.
- Valoració d'una alimentació sana i variada.
- Caracterització de l'alimentació variada i equilibrada com a bàsica per a una vida saludable.

- Valoració crítica dels comportaments individuals que afecten la salut dels altres i la pròpia.
- Coneixement i valoració dels avenços de la ciència en l'alimentació i la salut.
- Expressió raonada de les valoracions pròpies i contrast amb les valoracions dels altres sobre decisions que afavoreixen un comportament responsable i saludable.

Àmbit d'educació en valors socials i cívics

L'àmbit d'educació en valors socials i cívics es refereix a

treballar actituds i valors que contribueixin a la convivència, al respecte als drets de les persones i a l'adquisició d'unes condicions de vida dignes per a tothom [...] aprendre a ser competents per viure i convida d'acord amb els valors propis d'una societat democràtica: la llibertat i la responsabilitat personal, la solidaritat, el respecte, la igualtat i l'equitat (Decret 119/2015, p. 153).

En el currículum, l'àmbit d'educació en valors socials i cívics es compon de vuit competències distribuïdes en tres dimensions: dimensió personal; dimensió interpersonal; dimensió social. D'aquestes competències, són quatre les que contemplen el tema de l'entorn i el medi ambient.

La *dimensió personal* es basa en el reconeixement de les emocions i els sentiments per tal de respectar-se a si mateix i als altres. Les competències que s'agrupen en aquesta dimensió tenen relació amb l'adquisició de valors ètics i una sensibilitat moral.

❖ **Competència 1. Actuar amb autonomia en la presa de decisions i assumir la responsabilitat dels propis actes.**

La competència fa referència a la capacitat d'actuar de manera crítica i autònoma davant situacions amb diferents alternatives. Decidir implica acceptar i prendre en consideració els altres i responsabilitzar-se de les conseqüències dels propis actes.

Els continguts clau que es treballen en aquesta competència amb relació als animals són:

- Conductes responsables i corresponsables.

- Normes i límits en les actuacions quotidianes.
- Relació amb l'entorn: implicacions socials i naturals de la pròpia conducta.

❖ **Competència 3. Qüestionar-se i usar l'argumentació per superar prejudicis i consolidar el pensament propi.**

La competència fa referència a l'actitud de no conformar-nos ni acceptar allò que està establert sense una prèvia anàlisi crítica. En la nostra societat hi ha establerts molts prejudicis i estereotips transmesos per diversos mitjans (comunicació, contes tradicionals, cinema...) els quals s'han normalitzat a causa de l'acceptació generalitzada de la població.

Els i les alumnes han de reflexionar sobre el que es pressuposa o s'amaga darrere els diferents contextos per tal de poder desenvolupar la seva opinió crítica i, alhora, desenvolupar conductes assertives que els permetin argumentar i justificar consistentment i amb coherència.

Els continguts clau d'aquesta competència amb relació als animals són:

- Prejudicis i estereotips propis i aliens.
- Situacions de marginació, discriminació i injustícia social en l'entorn local i en el món.
- Els mitjans de comunicació com a font d'estereotips i prejudicis.

La *dimensió interpersonal* se centra en la comunicació i la interacció quotidiana amb els altres. És per aquest motiu que el diàleg, el respecte i la consideració són importants per millorar la convivència de tothom.

❖ **Competència 4. Mostrar actituds de respecte actiu envers les persones, les seves idees, opcions, creences i les cultures que les conformen.**

Respectar als altres implica tenir present la dignitat de les altres persones, la seva condició humana i el reconeixement dels seus drets com a individu. És necessari respectar als altres, les seves idees, opcions i creences, sense discriminar i caure en estereotips ni prejudicis; això sí, aquest fet no suposa que es puguin posar en consideració o acceptar-les sense una prèvia anàlisi crítica.

Els continguts clau que es treballen en aquesta competència amb relació als animals són:

- Drets i deures en l'àmbit escolar, familiar i de l'entorn proper.
- La convivència en els diferents àmbits propers.
- Drets i deures individuals i col·lectius recollits en la legislació vigent i en les declaracions universals dels drets humans i dels infants.
- Prejudicis i estereotips propis i aliens.

La *dimensió social* se centra a desenvolupar els rols socials de la persona per tal de participar i millorar l'entorn social, natural o polític. Les habilitats assolides en les dues dimensions anteriors són la base per establir una relació ètica amb l'entorn, afavorint la convivència i la resolució de problemes de manera justa.

❖ **Competència 7. Analitzar l'entorn amb criteris ètics per cercar solucions alternatives als problemes.**

El nostre entorn està format per elements naturals, per l'entorn virtual i per l'existència de les persones, així com les seves interaccions. És necessari analitzar-los per prendre consciència de les relacions que s'estableixen entre els diversos factors que configuren l'entorn. A més, cada persona ha de sentir-se responsable de què succeeix al seu voltant amb l'objectiu d'actuar amb criteris ètics enfocats al manteniment i la millora d'un món per a tothom.

Els continguts clau d'aquesta competència amb relació als animals són:

- Dilemes ètics presents en l'entorn.
- Relació amb l'entorn: implicacions socials i naturals de la pròpia conducta.
- Situacions de marginació, discriminació i injustícia social en l'entorn local i en el món.

Encara que no es parla d'ètica ambiental, sinó de protecció envers el medi ambient, sí que és veritat que aquesta realitat s'està començant a entendre com una responsabilitat moral envers la natura i el medi ambient, deixant de banda la visió única que aquests són una font de recursos per ser una realitat sobre la qual tenim uns deures, unes responsabilitats i unes obligacions concretes.

És per aquest motiu que els continguts que giren entorn del medi ambient se centren en l'adequació de coneixements i actituds relacionades amb la protecció de la natura, on es troben els animals i, alhora, s'estableix la possibilitat de treballar el benestar animal i les accions encaminades a la seva cura responsable i respectuosa.

Continguts específics de l'àmbit de valors

Els continguts específics de l'àrea de coneixement del medi natural s'organitzen en quatre blocs: aprendre a ser i a pensar de manera autònoma; aprendre a actuar de manera autònoma i coherent; aprendre a conviure; aprendre a ser ciutadans responsables en un món global. Tot i que cada bloc pretén graduar els continguts anant d'una dimensió més individual a una més col·lectiva.

Els tres primers blocs se centren en el treball d'estratègies de raonament i reconeixement de les emocions i els sentiments, en l'adquisició d'actituds personals de responsabilitat a l'hora d'actuar i decidir; en l'exerció de la llibertat de pensament des d'una visió crítica. En aquests tres no hi ha una referència concreta envers el medi ambient o el benestar animal.

En canvi, el quart bloc pretén aportar els elements necessaris per formar ciutadans que coneguin els mecanismes del funcionament democràtic de les diferents dimensions de la societat. A més, també s'emmarquen els valors i les actituds que han de portar als infants a comprometre's en la millora de les condicions de vida de tothom i en la solució dels reptes o problemes actuals, entre els quals s'ha de prendre importància a la defensa del medi ambient. Els continguts concrets d'aquest bloc que poden fer referència al medi ambient, on es poden englobar els animals, són:

- Rebuig de comportaments i actituds discriminatòries.
- Identificació i rebuig de les causes que provoquen situacions de marginació, discriminació i injustícia social en l'entorn local i en el món.
- Compromís ètic i social.
- Actituds i estratègies personals i col·lectives de consum responsable i cura del medi.
- Interpretació crítica de la realitat que ens presenten els mitjans de comunicació, inclòs el llenguatge publicitari i les xarxes socials.

Reflexió curricular

En l'anàlisi anterior del currículum es pot apreciar com s'han inclòs competències i continguts relacionats amb el medi ambient. Això ha estat a causa de la situació d'insostenibilitat en què ens trobem des de fa anys, la qual ha fet necessari replantejar la relació que tenim amb el medi ambient. Aquest plantejament d'una educació ambiental promou continguts relacionats amb la pèrdua de la biodiversitat, els recursos que ens ofereix l'entorn, etc.; així com estratègies diverses per desenvolupar una responsabilitat moral que ens capaciti per protegir i tenir cura dels entorns naturals. Això implica que els animals siguin entesos com una part més que configura els entorns i, conseqüentment, la nostra responsabilitat moral també els ha de tenir en compte.

Segons les autores Shiva (1997), Herrero (2013), Haraway (1995) i Braidotti (2018), és impossible concebre l'animal com a individual, ja que aquest té tot un conjunt de relacions amb el medi que fan que siguin impossibles de separar. Així doncs, podrien estar d'acord amb la proposta educativa basada en l'educació ambiental. D'altra banda, partint de les idees de Pelluchon (2018) i Kymlicka (2011), aquests aposten més per una individualització de l'animal, ficant tota l'atenció a com els animals han de ser tractats per part de l'ésser humà. No obstant això, ambdues autores tenen present que, tot i necessitar un canvi, aquest s'ha de produir de mica en mica. Per aquest motiu podrien considerar que les adaptacions curriculars que s'estan duent a terme són el primer pas per aconseguir una educació envers el benestar animal.

Si prestem atenció a com són plantejats els continguts sobre els animals en els dos àmbits analitzats, en l'àmbit de medi l'animal és un objecte més d'estudi científic. A més, també es treballa l'alimentació, un sistema de producció mundial en què els animals són la seva base. En l'àmbit d'educació en valors es parla de l'ètica ambiental, és a dir, la responsabilitat moral que tenim envers el medi. Conèixer i plantejar continguts que tinguin present els aspectes biològics i fisiològics dels animals i l'alimentació saludable i, alhora, promoure la cura de la naturalesa en què habiten els animals són uns coneixements necessaris que la població ha de tenir per poder entendre la complexitat de les espècies animals no humanes i el paper que tenen dins la nostra societat i en el món.

Tot i això, totes les autores duen a terme un pas més enllà en les seves teories, les quals plantegen la necessitat d'incloure el benestar animal en el sistema educatiu. Aquesta

varietat de propostes, tot i ser diferents tant en les bases ideològiques com en les implicacions educatives, tenen uns punts en comú que poden servir per replantejar com introduir el benestar animal en el currículum, gràcies al seu caràcter competencial, obert i flexible.

Les diferents propostes de les autores es basen a educar a partir de l'alteritat, entenent que l'altre és diferent de jo i que, aquestes diferències suposen que tingui unes necessitats, uns interessos i unes maneres d'habitar el món diferents de les pròpies. Però, alhora, totes les espècies animals mantenen una xarxa de relacions interdependents amb el medi i amb l'ésser humà, fet que mostra la necessitat que tenim de replantejar-nos com ens relacionem amb ells. Aquest replantejament s'ha de basar en el respecte, la solidaritat, la cura i la preocupació per la protecció tant dels animals no humans com dels medis en què habiten. Partint d'aquestes idees com a base del plantejament del "benestar animal" en l'àmbit educatiu, cada autora difereix en com continuar tractant el tema. És per aquest motiu que s'hauria de realitzar un llarg i profund debat entorn les diverses propostes per tal d'escollir els aspectes que es creuen necessaris tractar per desenvolupar una responsabilitat moral envers els animals no humans.

Un dels temes més controvertits és la necessitat de mostrar a les aules les accions normalitzades d'explotació de moltes espècies animals arreu del món, les quals sovint suposen una possessió, violació i explotació d'aquestes. A partir d'aquí ens trobem amb dos posicionaments: eliminar gradualment les accions normalitzades en què els animals es veuen utilitzats pels humans (Pelluchon, 2018; Kymlicka, 2011), envers el manteniment d'aquestes accions normalitzades però sense que comportin l'explotació dels animals (Shiva, 2003; Herrero, 2013; Haraway citada per Pallí, 2006; Braidotti, citada per González, 2018).

Debate sobre aquest aspecte on els animals es veuen implicats suposa anar més enllà, reflexionant sobre quin és el paper dels animals, com s'utilitzen i per quines finalitats. Això comportaria plantejar a les aules pràctiques d'oci, moda, alimentació i medicina en què els animals són entesos com a objectes d'entreteniment o com un recurs del qual obtenir benefici. Un clar exemple és l'alimentació càrnia, tenim autors com Pelluchon (2015) que exposen que actualment mantenir una alimentació en la qual no hi hagi aliments provinents dels animals és possible; d'altra banda tronem a Haraway (citada per Gómez, 2012) que no està en contra aquest tipus d'alimentació, però sí que exposa la

necessitat de desenvolupar una responsabilitat moral darrere els processos d'industrialització que sofreix la carn.

Al cap i a la fi, no es tracta de negar totes les accions en què els animals es veuen implicats, sinó situar-les en el punt de reflexió tant per conèixer-les com per fer conscients als infants de la realitat social, en la qual ells poden decidir quines opcions es plantegen i puguin escollir.

▶ ▶ ▶ **Aplicació pràctica del concepte “Benestar Animal”**

Després d'haver vist com es planteja el tema “benestar animal” en el currículum de primària, s'ha de tenir present que en ser un decret tan ampli, l'aplicació d'aquest en els contextos educatius és molt variada depenent tant dels centres i els docents, com de les metodologies implementades per adaptar-se millora als infants, als recursos o al territori, entre altres.

És per aquest motiu que arreu d'Espanya s'han dut a terme iniciatives diverses per treballar el "Benestar animal". Aquestes han estat proposades per diversos organismes, des de departaments oficials de les diverses comunitats autònomes, com propostes d'organitzacions de protecció animal o els docents, a partir d'un interès personal envers el tema, han desenvolupat accions educatives per tal de treballar-lo.

Totes les iniciatives que explicaré a continuació se centren des de la sostenibilitat, la protecció i la cura del medi ambient on s'inclouen als animals; fins a arribar al benestar animal de manera més específica.

Projectes educatius

Un projecte important, impulsat pel Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya, al qual s'han sumat moltes escoles és “Escola Verda”. Aquest dona suport a tots aquells centres que volen incorporar l'educació per a la sostenibilitat per tal de promoure la participació i la implicació activa de tota la comunitat educativa per a millorar l'entorn natural i, alhora, establir contacte amb altres centres per tal d'intercanviar experiències i accions educatives.

L'Escola Ginebró forma part d'aquest projecte des del 2012 i ha permès treballar molts continguts com la sensibilització envers l'estalvi de llum, aigua i paper; la recollida, reciclatge i minimització de residus; la cura, protecció i conservació de la naturalesa... des d'educació infantil fins a batxillerat i cicles formatius. Aquest enfocament mediambiental els ha donat la possibilitat de dur a terme una renovació del menjador. L'escola disposa d'una cuina pròpia on utilitzen les hortalisses recollides de l'hort, aprofiten la part orgànica per fabricar compostos pels horts i compren productes a altres cooperatives ecològiques. Però han anat més enllà i, amb el suport de l'empresa M'penta, s'ha racionalitzat el consum de carn per tal de potenciar la ingesta de llegums i verdures i, així, dur a terme una dieta variada i equilibrada. Aquesta iniciativa permet als infants treballar tant la dieta equilibrada com l'origen dels productes, els quals són escollits per la seva proximitat, qualitat i ecològics.

Una iniciativa que va ser molt innovadora entorn el benestar animal va dur-se a terme a Aragó durant l'any escolar 2018-19. El Departament d'Educació, Cultura i Esport d'Aragó ha publicat el programa "Món Animal", en el qual totes les escoles de la comunitat autònoma van poder sol·licitar la impartició d'una assignatura, "Respecte als Animals", adaptada a tots els cursos des de cicle mitjà d'educació primària fins a batxillerat, en què es fomentava la consciència ciutadana i la sensibilitat envers els animals, treballant continguts com emocions dels animals, el respecte i cuidat d'aquests i el benestar animal. L'any 2019 van ser 29 les escoles i instituts aragonesos que es van adherir al programa.

Associacions per la Defensa dels Animals

Les organitzacions i associacions en defensa dels drets dels animals són uns dels grans impulsors de projectes educatius, propostes docents i tallers que fomenten el respecte als animals. A continuació s'exposaran iniciatives d'algunes organitzacions que tenen l'objectiu principal d'iniciar un treball al voltant del "benestar animal".

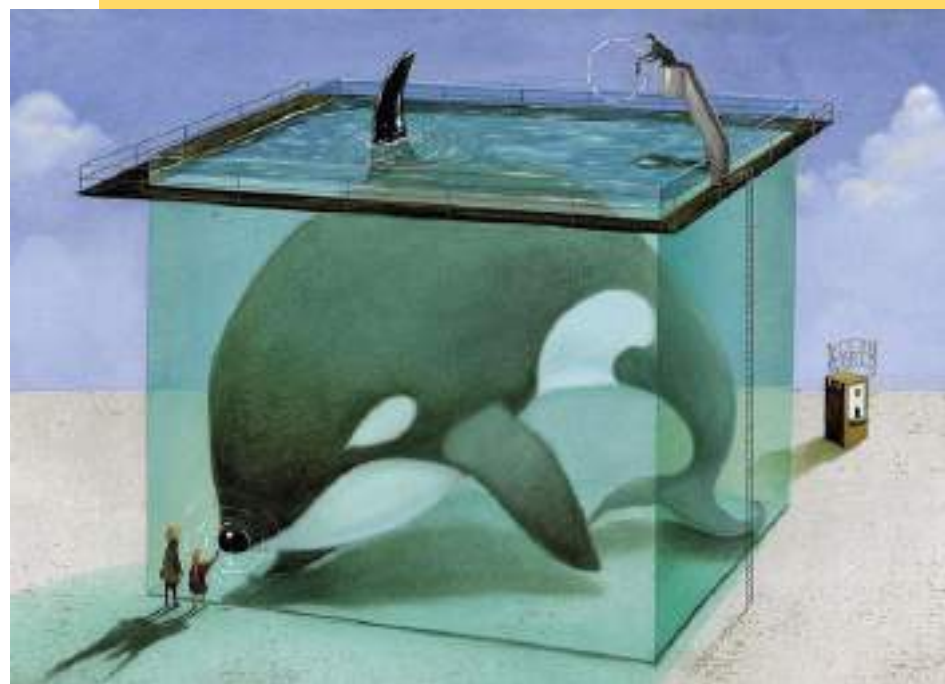
"Aula Animal" és un projecte educatiu, organitzat per un grup de docents d'Aragó l'any 2011, que engloba totes les etapes de l'educació obligatòria i té la intenció de desenvolupar pretén desenvolupar la consideració moral que tenim envers els animals i el pensament crític envers les relacions que establim amb aquests i, consegüentment, la implicació dels valors de protecció i benestar dels animals. Aquest projecte ha tingut una

repercussió molt important arreu d'Espanya a través de diferents canals: contacte directe amb les nenes i nenes; formació del professorat, xarrades amb les famílies; i l'oferta de recursos didàctics en línia.

L'Associació Animalista Llibera de Sabadell, l'any 2018, va llençar la campanya “Escola Animal”, un projecte educatiu basat a donar visibilitat i erradicar la violència que sofreixen els animals en molts contextos de la vida. Per aquest motiu donen molta importància al treball de les relacions de convivència entre animals i humans per tal de desenvolupar l'empatia envers els animals i així basar les nostres societats en valors com la cooperació, la protecció i el mutualisme.

L'Associació de Defensa dels Drets dels Animals de Barcelona, des de 2016, ha impulsat el projecte “Educaria” que pretén sensibilitzar als infants sobre el respecte a la vida (naturalesa i espècies animals). El projecte disposa de dos programes educatius que engloben des de P5 fins a secundària: “Estima'ns i Cuida'ns” que té l'objectiu de conscienciar als més petits sobre la cura als animals de companyia perquè no siguin ni abandonats ni maltractats; i “Salvem la Vida del Mar” que es basa a conèixer els animals que viuen o depenen del medi marí, juntament amb les dificultats que estan tenint per combatre els perills actuals que sofreix el Planta Blau.

Figura 25. Balena captiva en una peixera, observada per una mare i una filla i pressionada per travessar un arc diminut [Il·lustració]. Extret del llibre *Sin Palabras* de Roger Olmos i la Fundació FAADA (2014).

La fundació Affinity, durant el curs 2014-15, va dur a terme la campanya “Junts creixem millor” a més de 4.200 alumnes d’entre 6 i 12 anys. La seva tasca va consistir a fer visible les relacions entre les persones i els animals de companyia, identificant les necessitats que necessiten els animals i dissenyant accions de millora que poden dur a terme en la seva vida quotidiana per tal de millorar la relació amb aquests.

A més, altres centres educatius arreu d’Espanya han dut a terme iniciatives pròpies per incloure aquest tema a les aules. La majoria d’iniciatives han estat plantejades com a projectes o unitats didàctiques i, en general, es treballen els animals més propers, els animals domèstics i de granja. Alguns centres són l’Escola El Temple de Tortosa amb el projecte “Els animals domèstics” on s’han investigat els animals de granja de manera vivencial; l’Escola CBM Los Pinos, a Murcia, que ha dut a terme el projecte “Consciència Animal” per sensibilitzar als infants sobre els drets dels animals de companyia i els deures dels propietaris; l’escola Maristes Montserrat de Lleida, que va iniciar el projecte dels “Animals de Companyia” en què treballaven no solament els animals que formen part de les famílies, sinó que també estudiaven la tasca d’animals de suport com poden ser els gossos pigall, els gossos dels bombers i els policies, entre altres.

Experiències amb animals

Unes experiències molt buscades per les escoles són el contacte directe amb animals. Els nens i les nenes els agrada visitar els zoos perquè poden veure animals que, en general, sol poden ser vistos en fotografies o documentals.

Des dels inicis de l’exhibició d’animals, aquests s’han mostrat com espais de conservació i manteniment d’animals salvatges i exòtics que poden estar amenaçats i, alhora, com a espais d’aprenentatge on poder veure espècies diverses i curioses de les quals treure algun tipus d’aprenentatge. No obstant això, aquests últims anys la sensibilitat humana ha estat canviant molt a causa dels nous estudis de sentiència animal i benestar animal.

Durant els últims trenta anys, l’ONG Born Free de Regne Unit ha dut a terme diversos estudis on s’ha mostrat que a Europa, en xifres reals, de totes les espècies engabiades en zoològics i aquàriums, menys d’un 7% d’aquestes estan en perill d’extinció. És menys d’un 4% les que es troben sota un greu perill i les espècies extingides fora dels zoos europeus representen un 0,23%. Altres investigacions que ha dut a terme l’ONG han mostrat la inadequació dels zoològics per a pal·liar les necessitats naturals dels animals

captius. Les instal·lacions que intenten reproduir ecosistemes naturals mai podran recrear la vertadera essència dels entorns en què s'haurien de desenvolupar els animals. Tots aquests estan confinats i aïllats tota la seva vida en recintes artificials que els restringeixen els comportaments, fet que provoca el desenvolupament de conductes patològiques i estereotípiques.

Figura 26. Ésser humà-animal captiu en una gàbia [Il·lustració].
Extret del llibre *Sin Palabras* de Roger Olmos i la Fundació
FAADA (2014).

Tenint aquestes dades presents, és una realitat que actualment els entorns artificials on es mantenen engabiats als animals són més un entreteniment que una eina educativa per als infants, ja que és una escena distorsionada i inexacta de les espècies, els seus comportaments i les seves maneres d'habitar l'entorn. Així doncs, hi ha la necessitat de replantejar la funció dels zoos i dels aquàriums o, inclús, eliminar-los per tal de permetre als animals viure en espais naturals o reserves que permetin el seu desenvolupament natural. Sortosament, s'estan impulsant propostes de nous models de zoos per tal de garantir el benestar dels animals tot potenciant la implicació de la ciutadania. Un exemple és el Zoo de Barcelona que està duent a terme canvis substancials per tal de comprometre's a adequar les instal·lacions perquè tinguin els requisits necessaris que els animals necessiten per expressar les conductes naturals importants pel seu benestar.

No obstant això, encara hi ha centres escolars que continuen escollint la visita als zoològics i als aquàriums. Si aquesta és l'elecció, s'han de tenir present diversos aspectes a treballar prèviament, durant i posteriorment de l'excursió. És necessari donar més

importància el substrat ètic d'allò que representa actualment mantenir animals no humans en captivitat, les dinàmiques que hi ha darrere els zoos i els aquàriums, com arriben els animals a aquests, en quines condicions estan... i no tant de la seva visibilitat.

Un altre aspecte important a mencionar són les alternatives que tenim que ofereixin tant un contacte directe amb els animals com el respecte pel seu benestar. Aquestes alternatives són les Reserves Naturals, els Centres de Rescat de la Fauna o els Centres de Protecció d'Animals.

En aquests espais s'accepten visites i organitzen itineraris pel públic i grups organitzats en què s'exposa la tasca diària que duen a terme. Algunes d'aquestes tasques se centren a vetllar per la llibertat dels animals en els diferents ecosistemes, donant-los una atenció sanitària als animals que ho necessitin per tal de curar-los i tornar-los a l'hàbitat corresponent en unes condicions de vida el més naturalitzades millor; rescatar animals abandonats i donar-los un refugi segur per tal de poder ser adoptats posteriorment; oferir informació a la ciutadania sobre com tractar tant als animals domèstics com als salvatges per tal de respectar-los, entre moltes altres.

En totes les comarques de Catalunya hi ha protectores diverses protectores d'animals que permeten visites tant per potenciar l'adopció dels animals com per promoure el voluntariat en la societat. A més, l'associació FAADA ha creat un llistat de centres d'Animals Salvatges, els que es troben a Catalunya són:

- Centre de Reproducció d'Amfibis i Rèptils (CRARC)
- Centre d'Educació Ambiental (MILOCA)
- Centre de Reproducció de Tortugues (CRT Albera)
- Centre de Recuperació de Primats (Fundació Mona)
- Centre de Fauna Vallcalent (Fauna autòctona protegida)
- Món Natural Pirineus (Centre de Recuperació de Fauna Aquàtica)
- Centre de Fauna Canal Vell (Fauna autòctona protegida)

Reflexió sobre l'aplicació pràctica

Tota la recerca anterior mostra la creixent implicació, tant dels centres educatius com d'associacions per la defensa del benestar animal, en els processos d'aprenentatge dels infants per conscienciar sobre la crisi ecològica en la qual ens trobem en ple segle XXI, fet que comporta la necessitat de desenvolupar conductes de respecte i protecció envers tot el planeta Terra.

Els projectes que s'han analitzat són una bona iniciativa per incloure dins els centres escolar el benestar animal, sigui tractant-lo d'una manera més generalitzada com més específica. Per una banda, el departament es posiciona en una perspectiva d'ètica ambiental, semblant en el cas de currículum, fet que obra el ventall de possibilitats per treballar temes diversos. Aquest posicionament tot i centrar-se principalment en la sostenibilitat de la naturalesa però, en no establir unes limitacions quant als continguts que poden comportar els projectes, cada centre escolar pot establir les seves adaptacions en què el benestar animal pot estar inclòs. D'altra banda, les propostes ofertes per associacions les quals vetllen pel benestar animal estan plantejades de manera acurada i els temes són bastant específics: animals domèstics, animals salvatges propis del territori, animals marins i contaminació... Aquesta separació de temes fa que els centres escolars puguin escollir els que més els interessa treballar d'una manera preparada i organitzada, sovint amb l'assessorament i el suport de les associacions, essent una vertadera acció educativa que conscienciï als infants sobre el benestar animal.

A més, la nova visió dels zoològics, en els quals cada vegada més són denunciats per no complir les normes bàsiques sobre el benestar animal de les espècies que tenen captives, ha permès ser més crítics entorn com han de ser tractades aquestes i, alhora, incloure a l'aula aquest debat. Però davant la "necessitat" d'estar en contacte amb animals poc comuns, s'ha trobat la solució dels refugis naturals els quals tenen l'objectiu de protegir les espècies pròpies de les diverses zones i, alhora, conscienciar a la població sobre uns aspectes bàsics sobre la cura dels animals salvatges i domèstics.

Observant les autores analitzades, tant els projectes educatius com aquesta aposta pels refugis naturals segueixen la línia ideològica de Shiva (1997), la qual proposa una educació basada en el respecte i la protecció de la biosfera, i Herrero (2013), amb una alfabetització ecològica. Tant humans com animals formem part d'un planeta i estem

connectats de manera interdependent, per això hem de protegir tant l'espai en què habitem com els animals amb els quals cohabitarem. Centrant-nos exclusivament amb els animals, aquests s'han d'entendre i s'ha de cuidar la biodiversitat dels medis, tenint present la sentència demostrada científicament i, també, les seves necessitats pròpies de l'espècie a la qual pertanyen.

Si es contemplessin les idees proposades per les altres quatre autores, segurament haurien partit de bases semblants per iniciar el tema del “benestar animal” en les aules, això sí, havent-ho ampliat amb els aspectes propis.

Haraway (citada per Pallí, 2006) aposta per partir de l'alteritat, entenent que cada subjecte és diferent, i aquesta diferència té diverses implicacions: no és jo, té necessitats pròpies, habita els espais d'una manera particular... A més, l'autora, parteix de l'ètica ecològica, en què accepta diverses accions lliures de maltractament i explotació on els animals es veuen implicats, defensant que, des d'una perspectiva sistèmica, alimentar-se implica matar. No obstant haver de viure amb la necessitat de matar, s'ha de fer d'una manera responsable, sent conscients que és una acció negativa que implica dolor i sofriment als animals

Braidotti (2018), partint de la seva proposta “becoming animals” aposta més per visibilitzar les interconnexions entre humà-natura-animat-màquina, per tal que l'ésser humà deixi de ser el centre i punt de partida i, així que els elements se situïn en un pla horitzontal. Això permetria aprendre els uns dels altres, conèixer i intentar entendre l'altre a partir de les individualitats... A partir d'aquí s'aniria més enllà, dur a terme una transformació transespècie, acceptant la nostra animalitat i el nostre enraïment i responsabilitat envers la naturalesa.

Quant a les pensadores Pelluchon (2018) i Kymlicka (2011), partir de les idees de Shiva i Ferrero seria una bona manera d'incloure el benestar animal en les aules. Però seria difícil incloure la seva proposta educativa a curt termini, seria un llarg procés que hauria d'anar acompanyat de canvis socials, ja que aposten per eliminar gradualment les accions normalitzades en què els animals es veuen implicats i partir de l'animalisme per proposar uns drets bàsics pels animals. No obstant això, si s'iniciés amb la denúncia de les injustícies que sofreixen els animals, tot visibilitzant-les i reflexionant sobre què podem fer nosaltres mateixos, sí que podria tenir una aplicació efectiva.

Aquesta reflexió permet observar que tot i que els centres educatius estan realitzant canvis per adaptar-se a la realitat que estem vivint, la qual comporta tenir cura de la biodiversitat del planeta. Les mesures que s'han establert fins ara, tot i ser un començament, encara falta molts altres aspectes que s'han d'abastar per dur a terme una educació basada en el benestar animal. S'han d'iniciar debats sobre qüestions tan pròximes als infants com més globals per poder iniciar canvis significatius:

- Què necessiten els animals que tenim més a prop?
- Com es deuen sentir en certes situacions?
- Com ens hem de comportar cap a ells?
- Quina és la nostra responsabilitat?

Figura 27. Diverses espècies d'animals lliures en la natura. [Il·lustració]. Roger Olmos pel Dia Mundial dels Animals (2018).

- **REFLEXIONS I**

CONCLUSIONS FINALS

4

▶ ▶ ▶ Aportacions personals

Al llarg d'aquest treball s'ha realitzat una tasca, inacabada, per desconstruir l'especisme antropocèntric actual, és a dir, iniciar un procés de reflexió entorn els animals per tal de destronar l'espècie humana del centre de poder on s'ha situat des de fa segles i ha comportat la submissió de la resta d'espècies cosificades en laboratoris, zoològics o criadors.

Amb la intenció de recordar a tots els lectors i lectores que l'explotació dels animals és una de les estructures bases del sistema capitalista de la nostra societat i que, com a tal, s'ha de prendre consciència; amb el treball, mitjançant una actitud oberta, pacificadora i argumentada, he posat sobre la taula una problemàtica actual sobre la qual reflexionar.

Quan vaig començar a implicar-me en aquest treball, veia totes les pràctiques normalitzades entorn els animals com danyines, cruels i inhumanes. Aquest posicionament no solament es veia reflectit en les meves accions, com fer-me vegetariana o utilitzar productes (roba o maquillatge) lliures de crueltat animal; sinó que també afectava l'hora de reaccionar i donar resposta a diverses situacions, en debatre amb els i les amigues o amb la família, en mirar series o pel·lícules... En aquell moment no em vaig adonar, però tenir una actitud tan negativa i crítica no ajudava al fet que la gent del meu voltant, tot i no compartir, entengués el meu posicionament, sinó que encara els feia allunyar-se més i, fins i tot, trobar-ho graciosos. Tal com va escriure Remei Margarita (2019),

sempre m'ha sorprès el fet que quan una persona vol convèncer algunes altres ho faci cridant, perquè convèncer és seduir i no se sedueix mai a crits [...] La comunicació té a veure amb la conversa pausada, amb l'enraonar calmat i sense presses, amb l'escolta de l'altre, amb un to de veu que li arribi a l'altre, però que no el superi, amb pauses i silencis inclosos. Tot això és perquè la comunicació verbal implica el respecte a un mateix i a l'altre.

Amb l'objectiu d'aconseguir una perspectiva panoràmica sobre un dels problemes antropocèntrics actuals, el benestar animal, el treball mostra una recerca i una anàlisi de propostes i solucions plurals al problema partint de pensaments filosòfics en què el paper dels animals deixa de ser l'objecte d'explotació humana i, partir de la sentiència animal, per qüestionar i reflexionar sobre la realitat actual. Això m'ha aportat noves maneres de

veure una futura coexistència equilibrada i justa entre animals humans i no-humans. Gràcies a l'anàlisi de Shiva, Herrero, Pelluchon, Kymlicka, Haraway i Braidotti he ampliat el meu ventall de coneixements, fet que m'ha permès reflexionar sobre com em posiciono respecte al tema.

Abans em considerava animalista, encara no sé si perquè em vaig sentir identificada amb el moviment tot i no conèixer-lo completament o a causa de la desconeixença d'altres opcions. Ara mateix encara estic configurant el meu pensament sobre el benestar animal, ja que hi ha aspectes del pensament filosòfic de cada autora que em criden l'atenció i són interessants per iniciar tant canvis personals com socials.

Els ecofeminismes de Shiva i Herrero m'han aportat una nova visió en què es renaturalitza l'espècie humana. Al llarg de la història de la humanitat hi ha hagut una constant lluita combatre les formes de dominació, les quals inicien amb la lluita per l'alliberació de les dones, però aquesta té una relació profunda amb la defensa i la conservació de la vida del planeta. Davant la crisi ecològica en la qual ens trobem, hi ha la necessitat de recordar i visibilitzar les relacions de dependència que tenim amb la natura i la biosfera, per tal d'entendre que l'ésser humà és part de la naturalesa i, així, replantejar com habitem en aquesta i com utilitzem els recursos que ens ofereix.

Quant als posicionaments animalistes de Pelluchon i Kymlicka, les seves reflexions sobre l'emmirallament de les bases d'explotació de les societats amb el significat de ser humà en el segle XXI són molt interessants i m'atreuen molt. L'ésser humà, establint la seva sobirania sobre les altres espècies, ha legitimat el valor de la vida decidint qui té més dret a viure. Això ha provocat que els animals s'hagin vist sotmesos als interessos dels humans, uns interessos que sobrepassen la depredació natural. Un altre aspecte que ambdues autores exposen és la proposta de polititzar la qüestió animal amb l'objectiu d'establir uns drets bàsics pels animals. No obstant això, el posicionament contrari de les autores posthumanistes m'ha fet adonar que en establir uns drets pels animals, s'està humanitzant els animals. Per aquest motiu, la meua visió ha canviat considerant no establir uns drets bàsics pels animals, sinó unes obligacions pels humans que denunciïn efectivament les pràctiques de maltractament i explotació dels animals que no respectin el seu benestar.

Les pensadores posthumanistes, Haraway i Braidotti són les que m'han impactat més, ja que han aportat una perspectiva nova que no m'havia plantejat anteriorment. Per tal de viure críticament amb les nostres naturocultures i situar tots els elements del planeta terra en un pla horitzontal consideren que humà-natura-animal-màquina han de co-construir-se mútuament per tal de transcendir els límits biològics i les categories tradicionals i, així, realitzar una transformació transespècie. A més, tot i defensar certes accions en què els animals es veuen implicats, exposen la necessitat d'assumir responsabilitats individuals, ja que les coses afecten diferent de cadascú i, per tant, la responsabilitat que cada individu ha d'assumir també ha de ser particular. Les dues autores relacionen la qüestió animal amb molts altres, tot proposant un canvi cultural i econòmic de gran abast el qual ha d'incloure les tecnologies, els feminismes i la decolonialitat. Considero que la seva proposta és clau per donar resposta a les injustícies generalitzades que s'estan duent a terme arreu del món, a diferents individus i en diferents contextos. No obstant això, necessitaria informar-me més sobre el corrent filosòfic i les propostes de les autores per entendre millor i profundament com plantegen les propostes pràctiques de futur.

En aquest moment, entenc el motiu de totes les propostes de les autores perquè, tot i tenir perspectives diferents sobre el futur de les societats, totes situen el benestar animal en un punt important sobre el qual reflexionar per canviar les pràctiques d'explotació en què els animals es veuen implicats. Així doncs, contemplar qualsevol de les propostes socials i educatives de les autores serien una millora per la coexistència entre humans i animals en el planeta terra.

No obstant les diferències, la realització del treball encara m'ha reforçat més la necessitat de reconèixer l'ètica animal aplicada com una eina bàsica estendre la consideració moral anant més enllà del model normatiu antropomòrfic vigent i incloent les altres formes de vida. Amb aquest canvi de mirada es pot aconseguir un horitzó relacional més ampli inclusiu en què es prengui en consideració l'agentivitat, les aptituds, les diferències i els interessos de les espècies sentients del planeta Terra.

La recerca realitzada al llarg del treball m'ha servit per obrir la meva ment i créixer com a persona, per argumentar teòricament i filosòficament les meves decisions i accions referents al benestar animal i per poder comunicar-me d'una manera assertiva amb les persones que tenen opinions diferents de la meva. No obstant això, amb el treball no la

meva intenció no és canviar posicionaments, sinó visibilitzar unes realitats èticament qüestionables.

▶ ▶ ▶ Implicacions educatives

El meu treball, no solament té una implicació personal i filosòfica, sinó que aquesta s'ha transferit a l'àmbit educatiu, realitzant una anàlisi i una reflexió de les pràctiques actuals que es duen a terme per incloure el benestar animal en l'educació dels nens i les nenes.

Actualment, es pot apreciar una gran evolució quant al plantejament d'una educació competencial que promou la reflexió ètica entorn les problemàtiques d'opressió, violència, desigualtats, insostenibilitat, etc. amb l'objectiu final de formar ciutadans i ciutadanes compromeses en produir transformacions en les societats. D'aquesta manera, s'observa el sorgiment d'un brot verd quant al treball del benestar animal en els centres educatius, potser per la necessitat provocada per la crisi ecològica que cada vegada s'està fent més present; o potser per una justificació pràctica més, com moltes altres, que pretén satisfer l'opinió de certa part de la població però que, realment, no té ni una durabilitat ni una significació profunda. Això solament es podrà veure amb el pas del temps, com els estats impulsen programes i projectes entorn el benestar animal, com els centres escolars i l'equip docent s'apropien d'aquests i s'impliquen per treballar i reflexionar sobre problemàtiques en què la reflexió ètica és la base...

Hem observat que el currículum, tot i no establir uns continguts i unes competències molt clares entorn el benestar animal, tampoc estableix unes limitacions envers el tema. És per aquest motiu que puc afirmar que, tot i que les mesures establertes fins ara són un inici sobre el qual partir, és necessària una renovació pedagògica profunda que parteixi dels estudis científics de sentència animal i que abasteixi totes les pràctiques normalitzades on els animals es veuen implicats i sofreixen explotacions diverses.

El meu treball és un primer pas per reunir la informació sobre els corrents de pensament que tenen present el "benestar animal" i, és a partir d'aquesta, que s'hauria de continuar treballant i decidint quines noves línies d'acció es volen dur a terme en el context educatiu per tal que la temàtica de la qüestió animal es vegi inclosa en l'educació dels nens i les nenes.

Algunes de les implicacions educatives que s'haurien de dur a terme en un futur treball tant personal com educatiu són:

- ❖ Partint de la situació actual en la qual ens trobem i visualitzant els canvis futurs que es volen aconseguir tenint present el curt i el llarg termini, s'hauria de seleccionar el corrent de pensament que millor encaixa amb aquests i seleccionar la informació, els continguts i els valors que es volen transmetre als infants, juntament amb la manera en què es vol fer.
- ❖ Iniciar la introducció de la temàtica des de la primera infància i en diferents contextos i àmbits educatius, ha de ser un aprenentatge transversal i transferible a diverses situacions de la vida per tal d'aconseguir canvis significatius i permanents.
- ❖ Visibilitzar el sofriment animal en diferents contextos per dur un acompanyament als infants de manera que, sense convèncer ideològicament, s'iniciïn processos de reflexió. Per fer-ho és necessari mostrar com ens relacionem amb els animals en diferents contextos i com hi ha diferents tipus de maltractaments: un abandó o una estima extrema pels animals domèstics, la curiositat pels animals exòtics, el benefici econòmic i l'alimentació dels animals de cria, l'oci i la diversió per festivitats on els animals són els protagonistes...
- ❖ Desenvolupar una consciència moral basada en el respecte i la solidaritat tant per la biodiversitat d'espècies d'arreu del món com pels hàbitats naturals en què habiten.
- ❖ Contextualitzar la qüestió animal en un context de capitalisme en què per obtenir benefici permet l'exerció de violències, discriminacions i injustícies. Per aquest motiu, a l'hora de treballar aquesta temàtica en les aules s'ha de transmetre que forma part d'un moviment social més gran que denuncia tota mena d'explotació, dominació, submissió i maltractament dels altres.
- ❖ Partir de l'alteritat, és a dir, reconèixer l'altre amb les seves individualitats i diferències, motiu pel qual habita el món d'una manera diferent i mostra unes necessitats diferents de les nostres.
- ❖ Plantejar i debatre sobre possibles accions que nosaltres mateixos podem realitzar de manera voluntària. No es tracta d'imposar opinions, sinó de mostrar les opcions actuals i acceptar les pròpies accions amb responsabilitat. El que fem i decidim té

uns beneficis i unes conseqüències per un mateix i pels altres, s'ha de ser conscient d'aquestes i assumir la responsabilitat que això implica.

Trobant-nos en una societat que exigeix una educació vinculada amb l'entorn, cada vegada es fa més necessari que les escoles obrin les portes als contextos reals de la societat per tal que els infants coneguin les diverses realitats que es duen a terme i, a través de la coneixença, la informació i la reflexió, puguin ser crítics davant les injustícies que es produeixen.

A més, els centres escolars també haurien de prendre iniciatives pròpies per canviar i qüestionar-se certes accions en què els animals es veuen implicats dins els contextos educatius. Alguns exemples serien replantejar la necessitat de tenir o no animals (tortugues o peixos principalment) a les aules o què comporta portar les mascotes dels alumnes a les escoles; canviar les excursions als zoològics pels refugis naturals; cercar una literatura infantil que tingui present el benestar animal; no utilitzar animals per fer experiments... S'ha de prendre consciència de les implicacions que comporta tenir animals vius al càrrec nostre, promoure espais amb animals en captivitat i utilitzar un llenguatge no especista i respectuós.

Un aspecte que considero que s'ha de tenir molt present a l'hora d'introduir i tractar el "benestar animal" en les aules són els sentiments i les emocions dels nens i de les nenes. Es vulgui o no, en qualsevol procés d'aprenentatge les emocions entren en joc. Els nens i les nenes són molt sensibles a certs tipus d'informació i, quan es tracta d'animals, els infants tenen una relació molt estreta de fascinació i curiositat per ells. És per aquest motiu que s'ha de tenir cura sobre com s'introdueixen certes problemàtiques a l'aula per no ferir sensibilitats. Hi ha d'haver un acompanyament emocional profund i continu per treballar el benestar animal, utilitzant llenguatges adaptats i imatges adients. No obstant això, s'ha de permetre sentir i expressar el que senten els infants per iniciar processos d'aprenentatge i reflexió. Tal com exposa Franquelo (2019), "allá donde la razón no llegue por los motivos que fuesen, los sentimientos deberán entrar en juego, no como oposición a esta, sino como una continua complementación bilateral".

Ara mateix, aquest treball solament mostra una petita cerca d'informació i posterior reflexió sobre el punt actual en què ens trobem quant al treball del benestar animal en l'àmbit educatiu. Encara queda un llarg i dur camí per recórrer. Per poder arribar al punt

en què les implicacions educatives que he mencionat anteriorment, recolzades per les idees teòriques de les autores al llarg del treball, aconseguixin un suport social i una aplicació pràctica, és necessari continuar cercant informació, arribar acords, implicar tots els agents educatius i, finalment, crear propostes pràctiques que permetin iniciar canvis reals i significatius en la manera en què ens relacionem amb els animals.

Finalment, s'ha de donar un pas més i visibilitzar la relació que existeix entre la qüestió animal amb la resta de moviments que lluiten per dur a terme canvis significatius i duradors per combatre l'explotació de qualsevol classe.

▷ ▷ ▷ **La nostra realitat...**

M'és impossible no parlar de la situació que estem vivint actualment a causa de la Covid-19. Des de la perspectiva antropocèntrica i especista en què es basa la nostra societat, hem pretès oblidar-nos de la gran crisi ecològica que estem sofrint, ja que, tot i haver començat fa anys, és ara quan comença a mostrar grans canvis. No obstant això, la Covid-19 ha atacat l'espècie humana, la suposada "espècie dominant" que en quaranta anys ha exterminat més del 60% dels animals de la terra i ha destruït ecosistemes diversos. Tal com diu Achille Mbembe (citats per Montanyà, 2020), "la Covid-19 ho ha posat en evidència. Ara l'enemic som nosaltres, els nostres errors, la nostra prepotència, i per evitar-los no tenim gaires armes".

Davant aquesta situació, ens hem trobat que no sabem com afrontar aquesta pandèmia i, com sempre succeeix, els estats han pres el poder i decideixen qui té més dret a viure. "Una vegada més, la mort dels més desprotegits, els vells, els malalts, els pobres, els no productius, s'accepta solament en el discurs polític i mediàtica com un mal menor, malgrat els esforços que sembla que fan per dissimular preocupació" (Mbembe, citat per Montanyà, 2020).

Però no ens enganyem, aquesta realitat succeeix cada dia en la vida de moltes persones i animals. Basant-nos en la idea especista i el racisme, s'ha establert un model homogeni de la figura humana i tot aquell ésser viu (humà, animal o natura) que no s'adeqüi a aquest s'ha situat jeràrquicament en una posició inferior. Ha estat a partir d'aquest model, juntament amb un sistema capitalista que té l'objectiu d'obtenir el màxim de beneficis

pels poderosos, que arreu del món, cada dia i des de fa segles, hi ha persones, animals i recursos naturals que estan sent explotats, utilitzats, assassinats i modificats genèticament per una “causa major”, la productivitat massiva, amagada davant la necessitat de supervivència de l’espècie humana. Però ara s’ha arribat a un punt en què no utilitzem als altres per necessitat, sinó per narcisisme i avarícia.

La Covid-19, tal com comunica l’Organització mundial de la Salut (OMS), és “una zoonosis vírica originada en murciélagos, frecuentemente receptores de este tipo de virus, y luego transmitida, a través de otros mamíferos, al ser humano” (Benítez, 2020). Aquest fet solament és un exemple més que mostra com la relació que mantenim amb els animals ens afecta a nosaltres, els humans. La destrucció dels ecosistemes i la pèrdua de biodiversitat ha fet augmentar els patògens mortals arreu del món. La majoria d’epidèmies i pandèmies venen dels animals, sobretot del tràfic d’animals salvatges i de la cria en granges industrials. Alguns exemples són el virus de la Sida, el virus de l’Ebola, la síndrome Respiratori Agut i la Virola del Mico. Tal com afirma la doctora Akhtar (citada per Carreras, 2020),

las tres cuartas partes de las enfermedades infecciosas humanas emergentes proceden de los animales. Pero esto no es culpa de los animales. Si queremos prevenir estas enfermedades y salvar a millones de personas de sufrimientos indecibles, tenemos que enfrentar una verdad inevitable e incómoda: el verdadero culpable es cómo elegimos relacionarnos y tratar al resto de animales.

Centrant-nos en les granges industrials, les condicions en què es troben els animals tant amb relació a l’espai com les necessitats de cada espècie, el seu sistema immunològic es veu debilitat a causa de l’estrès, la depressió i el sofriment... aquest fet provoca que sigui més fàcil que agafin infeccions i, conseqüentment, que puguin transmetre-les.

La qüestió animal se situa en un context de reforçament d’altres tipus de dominacions i explotacions com són el racisme, el sexisme, la lluita de classes, la necropolítica, l’empobriment general, l’extractivisme... Així doncs, és impossible tractar aquest tema de manera aïllada, sinó que s’han de mostrar les interrelacions entre els diversos fenòmens socials injustos. S’ha d’entendre que els moviments per la defensa dels animals són una més de les lluites que s’hauran de lliurar per a portar a termes canvis profunds contra tota mena d’explotació.

La pandèmia ha situat a la humanitat en un punt d'inflexió que fa necessari replantejar com habitem el planeta terra i com ens relacionem amb la resta d'éssers humans, amb la naturalesa i amb els animals. Tal com exposa Donna Haraway (citada per Sabariego 2020), amb la situació de pandèmia global

hemos comprobado –en nuestros cuerpos, en nuestras vidas- cómo impacta la precarización a que nos somete el neoliberalismo, lo que supone perder derechos fundamentales como la libertad de movimiento y circulación. El actual régimen económico amenaza nuestras vidas, la calidad de estas, pero ese régimen ya se ceba cada día sobre tres cuartas partes de la humanidad. Quizá el elemento novedoso que la pandemia nos trae es la conciencia de la intrincada imbricación de todo lo vivo en el mundo.

Potser la situació que estem vivint actualment pot ser l'oportunitat per canviar la mirada que dirigim a l'altre: animal, sexualitzat, racialitzat, de la terra, tecnològic... per tal de realitzar canvis culturals i econòmics de gran abast que incloguin les tecnologies, els feminismes, la deconolialitat i el benestar animal, amb l'objectiu final d'aconseguir noves maneres de coexistir justament amb tots els éssers vius del planeta terra.

“Además de nuestra supervivencia, lo que está en disputa en este momento es en que mundo viviremos y que humanos eremos después de la pandemia” - Brum, 2020

Figura 28. Animals de diferents espècies units i vivint en harmonia [Il·lustració]. Extret del llibre Sin Palabras de Roger Olmos i la Fundació FAADA (2014).

Bibliografia i webgrafia

- Acarín, N. (2003). Formació evolutiva del cervell. *Revista de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*, 28(1), 7-11. Recuperat de: <https://core.ac.uk/download/pdf/39058817.pdf>
- Aigé, V. y Cruz J. I. (2001). El dolor en los pequeños animales: bases neuroanatómicas, reconocimiento y tratamiento. *Consulta Difus. Vet.*, 9 (78), 63-70.
- Aparicio, L. (2019). Posthumano y Filosofía del Derecho: Una mirada crítica a la teoría de Rosi Braidotti. *Cuadernos Electrónicos de Filosofía del Derecho*, 41, 1-27. Recuperat de: <https://ojs.uv.es/index.php/CEFD/article/view/15366/pdf>
- Bekoff, M. i Meaney C. (1998). *Encyclopaedia of animal rights and animal welfare*. California: Greenwood Press.
- Braidotti, R. (2018). Becoming Animals. Dins *Human Animals, Thinking Biennale*. Catalunya: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona. Recuperat de: <https://www.cccb.org/en/multimedia/videos/rosi-braidotti/230241#>
- Benítez, M.T. (2020). La OMS confirma el origen animal del coronavirus. *Diari ABC*. Recuperat de: https://www.abc.es/sociedad/abci-confirma-origen-animal-coronavirus-202005081401_noticia.html
- Broom, D. (2016). Considering animals' feelings: Précis of Sentience and animal welfare. *Animal Sentience*, 005, 1-11. Recuperat de: <https://animalstudiesrepository.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1015&context=animalsent>
- Brum, E. (2020), El virus somos nosotros. *El País*. Recuperat de: https://elpais.com/elpais/2020/04/01/opinion/1585727569_913214.html?ssm=F_B_CC
- Carreras, M. (2020). Aysha Akhtar: Detener el maltrato animal evitará futuras pandemias. *Diari El Salto*. Recuperat de: <https://www.elsaltodiario.com/infoanimal/dra.-aysha-akhtar-detener-el-maltrato-animal-evitara-futuras-pandemias>

- Capacete, F.J. (2019). Protección antes del peligro de extinción. *Derecho Animal: Forum of Animal Law Studies*, 10(2), 78-82. Recuperat de: <https://doi.org/10.5565/rev/da.418>
- Carrasco, C. i Díaz, C. (2017). *Economía feminista: desafíos, propuestas, alianzas*. Barcelona: Entrepueblos/Entrepobles/Entrepobos/Herriarte.
- Chavarría, G. (2014). El posthumanismo y los cambios en la identidad humana. *Revista Reflexiones*, 94(1), 97-107. Recuperat de: <https://www.scielo.sa.cr/pdf/reflexiones/v94n1/1659-2859-reflexiones-94-01-00097.pdf>
- Colomer, T. (dir.) (2002). *Siete llaves para valorar historias infantiles*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez. Recuperado de www.gretel.cat/es/.../pdf-per-descarregarsiete-llaves-para-valorar-historias-infantiles/
- Decret 119/2015, de 23 de juny, d'ordenació dels ensenyaments de l'educació primària, Currículum d'educació primària. Generalitat de Catalunya (2015). Recuperat de: <http://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/6900/1431926.pdf>
- Donaldson, S. i Kymlicka, W. (2011). *Zoópolis, una revolución animalista*. Madrid: Errata naturae editores.
- Durán, T. (2005). Ilustración, comunicación, aprendizaje. *Revista de educación*, 1, 239-253. Recuperat de: www.revistaeducacion.educacion.es/re2005/re2005_18.pdf
- Erro, A. (2000). La ilustración en la literatura infantil. *Revista de Filología Hispánica*, 16(3), p. 501-511. Recuperat de: <https://dadun.unav.edu/bitstream/10171/5355/1/Erro,%20Ainara.pdf>
- Francione, Gary L. (2008). *Animals as Persons: Essays on the Abolition of Animal Exploitation*. Nova York: Columbia University Press.
- Franquelo-Giner, M. (2019). El matadero en Arco. *El Diario*. Recuperat de: https://www.eldiario.es/caballodenietzsche/matadero-ARCO_6_873222691.html

- Giménez-Candela, M. (2017). La decodificación de los animales. *Revista Eletrônica do Curso de Direito da UFSM*, 12(1), 298-313.
- Gómez, L.F. (2012). El ecofeminismo de Donna J. Haraway. *Revista Gestión y Ambiente*, 15(1), 156-206. Recuperat de:
<https://www.researchgate.net/publication/305699105> El ecofeminismo de Donna J Haraway
- González, B. (2018). La ética diferencial de Rosi Braidotti. *Ágora*, 37(2), 173-191. Recuperat de:
<https://www.usc.gal/revistas/index.php/agora/article/view/4364/5425>
- Haraway, D. (1995). Capítulo 6 Manifiesto para cyborgs: ciencia, tecnología y feminismo socialista a finales del siglo XX. Dins Donna Haraway (ed.), *Ciencia, cyborgs y mujeres: la reinención de la naturaleza* (p. 257). Madrid: Ediciones Cátedra.
- Haraway, D. (2019). *El patriarcado del osito Teddy: Taxidermia en el Jardín del Edén*. Barcelona: Sans Soleil Ediciones.
- Hernández, S. (2018). *Ecofeminismo y Posthumanismo: Shiva y Braidotti en debate* (Treball final de grau no publicat). Universitat de la Laguna, Espanya. Recuperat de:
<https://riull.ull.es/xmlui/bitstream/handle/915/11420/Ecofeminismo+y+Posthumanismo+Shiva+y+Braidotti+en+debate.pdf?sequence=1>
- Herrero, Y. (2013). Miradas ecofeministas para transitar en un mundo justo y sostenible. *Revista de Economía Crítica*, 16, 278-307. Recuperat de:
http://www.revistaeconomicacritica.org/sites/default/files/revistas/n16/09_YayoHerrero.pdf
- Herrero, Y. i Tafalla, M. (febrer 2020). Las voces de la naturaleza. En P. Sampietro (Presidit). Catalunya: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona. Recuperat de:
<https://www.cccb.org/es/multimedia/videos/yayo-herrero-y-marta-tafalla/233228>

- Horta, O. (2012). *Tomándonos en serio la consideración moral de los animales: más allá del especismo y el ecologismo* (Tesi doctoral no publicada). Rutgers University, Nova Jersey. Recuperat de: [https://museo-etnografico.com/pdf/puntodefuga/150429tomandonos en serio la consideracion moral de los animales.pdf](https://museo-etnografico.com/pdf/puntodefuga/150429tomandonos%20en%20serio%20la%20consideracion%20moral%20de%20los%20animales.pdf)
- Kaila, M. (2017). *La conciencia animalista en los alumnos/as de la FADE de la UPV. Definición de criterios para el establecimiento de un plan de sensibilización* (Tesi doctoral no publicada). Universitat Politècnica de València, València. Recuperat de: <https://riunet.upv.es/bitstream/handle/10251/89846/KAILA%20-%20La%20conciencia%20animalista%20en%20los%20alumnos/as%20de%20la%20FADE%20de%20la%20UPV.%20Definici%3%b3n%20de%20criterios%200....pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Llanos, C. (2014). Problemática ambiental: desposeimiento ecológico y desvalorización de la vida en el pensamiento de Vandana Shiva. *DILEMATA*, 6(15), 299-320. Recuperat de: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4834538>
- Manteca, X. i Salas, M. (2015). Concepto de Bienestar Animal. *Zoo Animal Welfare Education Centre*, 1. Recuperat de: https://www.zawec.org/media/com_lazypdf/pdf/Ficha%20ZAWEC%201.pdf
- Margarita, R. (2019). Una certa mesura. *La Vanguardia*. Recuperat de: <https://www.lavanguardia.com/opinion/20191101/471316503762/una-certa-mesura.html>
- Mateos, A. i Muñoz, H. (2015). Aspectos de interés en la literatura infantil: Animales protagonistas, arquetipos i análisis del contexto. *Repositori de la UDC*, 10, 323-327. Recuperat de: https://ruc.udc.es/dspace/bitstream/handle/2183/8017/LYT_10_1997_art_23.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Montanyà, X. (2020). Necropolítica, la sobirania sobre la vida i la mort. *VilaWeb*. Recuperat de: <https://www.vilaweb.cat/noticies/necropolitica-sobirania-vida-mort-joc-de-miralls/>

- Mies, M. i Shiva, V. (1997). *Ecofeminismo: teoría, crítica y perspectiva*. Barcelona: Icaria Antrazyt.
- Normander, B. (2012). Biodiversidad: combatir la sexta extinción masiva. *Situación Mundo*, 311-412. Recuperat de:
[https://www.fuhem.es/media/cdv/file/biblioteca/Situación Mundo/2012/Biodivesidad combatir la sexta extincion masiva B. Normander.pdf](https://www.fuhem.es/media/cdv/file/biblioteca/Situación_Mundo/2012/Biodivesidad%20combatir%20la%20sexta%20extincion%20masiva%20B.%20Normander.pdf)
- Obiols, N. (2004). *Mirando cuentos. Lo visible e invisible en las ilustraciones de la literatura infantil*. Barcelona: Editorial Laertes. Recuperat de:
<http://uvadoc.uva.es/bitstream/handle/10324/32359/TFG-G3128.pdf;jsessionid=922F2C99F92A857CF321F21D5C71A741?sequence=1>
- Organització de les Nacions Unides per la Educació, la Ciència i la Cultura (UNESCO) (2010). *Un Nuevo humanismo para el siglo XXI por Irina Bokova*. Recuperat de:
https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000189775_spa
- Pallí, C. (2006). Diferencias que importan: Haraway y sus amores perros. *Athenea Digital*, 10, 239-249.
- Pelluchon, C. (2015). *Elementos para una ética de la vulnerabilidad: Los hombres, los animales, la naturaleza*. Bogotá: Editorial Pontificia Universidad Javeriana, Universidad del Bosque.
- Pelluchon, C. (2018). *Manifest Animalista: La causa animal com a camí per a un nou humanisme*. Barcelona: Rosa dels Vents.
- Regan T. (2004). *The Case for Animal Rights: Updated with a New Preface*. California: Universitat de California Press.
- Richard, M. (2015). *En defensa de los animales*. França: Allary Éditions. Recuperat de:
<https://books.google.es/books?hl=es&lr=&id=Fu6bDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT3&dq=budismo+y+animales&ots=osX4RGvX3W&sig=ke7vSa2nanTbju28N-idSpENaXY#v=onepage&q=budismo%20y%20animales&f=false>

- Rincón, D. (2018). Los animales como seres sintientes en el marco del principio alterum non laedere: algunos criterios interpretativos. *Inciso*, 20(1), 57-69. Doi: <http://dx.doi.org/10.18634/incj.20v.1i.842>
- Sabariego, J. (2020). Viralidades. *Diari El Salto*. Recuperat de: <https://www.elsaltodiario.com/tecnopolitica/viralidades-coronavirus-opinion>
- Salazar A. (2019). Activismo pragmático: animalismo y políticas públicas. *Reflexión Política*, 21(41), 65-79. Recuperat de: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6950026>
- Sastrías, M. (1997). Los animales, habitantes de la literatura infantil. Dins S. Millán i S. Gojman de Millán (ed.), *Los animales, personales en el mundo de los niños*. (115-124), Mèxic.
- Serratos, F. (2017). El devenir animal del sujeto femenino: Tarazona, Lispector, Braidotti. *Revista de Ciencias Sociales y Humanidades (Nóesis)*, 51, 94-106. Recuperat de: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5480853>
- Seyfarth, R. i Cheney, D. (2013). Afiliación, empatía y los orígenes de la teoría de la mente. *Ludus Vitalis*, 21(40), 29-51. Recuperat de: <http://www.ludus-vitalis.org/ojs/index.php/ludus/article/view/46/46>
- Shiva, V. (2003). *Cosecha robada. El secuestro del suministro mundial de los alimentos*. Buenos Aires: Ed. Paidós
- Shiva, V. (2012) La mirada del ecofeminismo (tres textos). *Polis*, 9, 1-10. Recuperat de: <https://journals.openedition.org/polis/7270>
- Vallés, A. (2019). Feminismo, alimentación, respeto animal y medio ambiente: una breve aproximación al ecofeminismo vegetariano y antiespecista. *Revista Latinoamericana de Estudios Críticos Animales*, 1, 84-100. Recuperat de: <http://revistaleca.org/journal/index.php/RLECA/article/view/209/162>
- Vanda, B. i Téllez, E. (2019). Los animales ¿objetos de explotación o seres sintientes? *Protrepis: Revista de Filosofía*, 8(16), 7-24. Recuperat de: <http://protrepis.cucsh.udg.mx/index.php/prot/article/view/190/190>

Vilaseca, J., Torrent, J. i Díaz, Á. (2002). *La economía del conocimiento: paradigma tecnológico y cambio estructural: Un análisis empírico e internacional para la economía española*. Universitat Oberta de Catalunya, Espanya. Recuperat de: <http://www.uoc.edu/in3/dt/20007/index.html>

Weisberg Z. (2015). Biotechnology as End Game: Ontological and Ethical Collapse in the "Biotech Century". *NanoEthics*, 9, 39-54. DOI: [10.1007/s11569-014-0219-5](https://doi.org/10.1007/s11569-014-0219-5)

▶ ▶ ▶ Bibliografia i webgrafia de les il·lustracions

Boccioni, U. (1913). *Formes úniques de continuïtat en l'espai*. Museu d'Art Modern de Nova York.

Fontes, C. (2017). *El problema del cavall*, escena congelada d'una dona tapant-se els ulls i allargant una mà per tocar un magestuos cavall blanc [Escultura]. En el Pavelló Argentí de la 57na Exposició Internacional d'Art-La Biennal de Venècia. Recuperat de: <https://claudiafontes.com/project/el-problema-del-caballo/>

George, P. (2016). Il·lustració de la portada del llibre *Rescate Animal*.

Gómez, R. (2011-2013). *Estampida*, escena d'animals en fuga [Mural site-specific]. En l'exposició Capital Animal, València (2018). Recuperat de: <http://ruthgomez.com/#all>

Guo-Qiang, C. (2006). *Head On*, grup de llops que es precipiten contra una paret de vidre [Instal·lació visual]. En el Museu Guggenheim de Bilbao (2009). Recuperat de: <https://publicdelivery.org/cai-guo-qiang-head-on/>

Haraway, D. (2019). Mare i fill sortint d'una sala on es troben dos elefants dissecats [Il·lustració]. Extreta del llibre *El patriarcado del osito Teddy*.

Khalo, F. (1943). *Raíces*, autoretrat de l'autora i el seu vincle amb la Natura [Pintura a l'Oli]. Col·lecció Privada.

Leaf, M. (2006). Il·lustració de la portada del llibre *Fernandino el toro*.

- Olmos, R. (2018). Diverses espècies d'animals lliures en la natura [Il·lustració]. Pel Dia Mundial dels Animals.
- Olmos, R. i Fundació FAADA (2014). Infant traient-se la bena dels ulls, mentre tothom al seu voltant roman cec [Il·lustració]. Extret del llibre *Sin Palabras*. Recuperat de: <http://sinpalabras.faada.org/>
- Olmos, R. i Fundació FAADA (2014). Vaques tancades per la cria intensiva [Il·lustració]. Extret del llibre *Sin Palabras*. Recuperat de: <http://sinpalabras.faada.org/>
- Olmos, R. i Fundació FAADA (2014). Escena de la producció de llet d'origen boví [Il·lustració]. Extret del llibre *Sin Palabras*. Recuperat de: <http://sinpalabras.faada.org/>
- Olmos, R. i Fundació FAADA (2014). Portada del llibre *Sin Palabras* [Il·lustració]. Recuperat de: <http://sinpalabras.faada.org/>
- Olmos, R. i Fundació FAADA (2014). Balena captiva en una peixera, observada per una mare i una filla i pressionada per travessar un arc diminut [Il·lustració]. Extret del llibre *Sin Palabras*. Recuperat de: <http://sinpalabras.faada.org/>
- Olmos, R. i Fundació FAADA (2014). Ésser humà-animal captiu en una gàbia [Il·lustració]. Extret del llibre "Sin Palabras". Recuperat de: <http://sinpalabras.faada.org/>
- Olmos, R. i Fundació FAADA (2014). Animals de diferents espècies units i vivint en harmonia [Il·lustració]. Extret del llibre *Sin Palabras*. Recuperat de: <http://sinpalabras.faada.org/>
- Paula, C. (2019) *Soy feliz viviendo en familia*, dona salvatge envoltada de la seva família, els animals. [Fragment d'una Il·lustració]. Recuperat de: <https://www.proyecto-kahlo.com/2019/10/viviendo-en-familia/>
- Perales, V. (2019) Ocell cantant a l'oïda [Il·lustració]. En el llibre *Claves ecofeministas* d'Alicia H. Puelo (2019). Recuperat de: <https://theconversation.com/reflexiones-ecofeministas-ante-la-pandemia-de-covid-19-135159>
<https://veronicaperales.eu/>

Piccinini, P. I Hennessey, P. (2015). *Boot Flower*, creació híbrida entre les categories d'humà, animal, natural i antinatural [Escultura]. Hosfelt Gallery de Nova York. Recuperat de: <https://www.patriciapiccinini.net/351/97>

Potter, B. (1902). Animals caracteritzats com humans [Il·lustració]. Extret del llibre *The Tale of Petter Rabbit*.

Rodríguez, M.J. (2015). Il·lustració de la portada del llibre *Galgui*.

Sánchez, C. (2016). Il·lustració de la portada del llibre *Una sola cosa*.

The IUNC Red List of Threatened Species (2020). Espècies amenaçades i en perill d'extinció [Graella Informativa]. Recuperat de: <https://www.iucnredlist.org/>